

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kačala, Podstata syntaktických kategórií ■ M. Koncová, Galicizmy *atašé* a *chargé* ■ S. Ondrejovič, Zabudnutý filológ Juraj Ihnátko (1840 – 1885)

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Dolník, Ku kritike reflexívologického prístupu k spisovnému jazyku ■ L. Dvonč, Prípady dodržiavania a nedodržiavania pravidiel o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

Jazyk v komunikácii. J. Horecký ■ Smutné vysvedčenie pre našu odbornú náboženskú literatúru. F. Kočiš ■ ZVALOVÁ, J.: Keď si sadáme za mikrofón. S. Ondrejovič

KRONIKA

Docent Pavol Rohárik sedemdesiatročný. J. Krško ■ Vzácne životné jubileum Želmíry Tarcalovej. L. Dvonč ■ Súpis prác Želmíry Tarcalovej za roky 1956 – 1988. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Alexandra Hríbiková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Alexandra Hríbiková, Eugen Jóna, Rudolf Krajčovič, Ema Krošlaková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák, Miloslava Sokolová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Kačala, Podstata syntaktických kategórií
.....
193
- M. Koncová, Galicizmy *atašé* a *chargé*
.....
203
- S. Ondrejovič, Zabudnutý filológ Juraj Ihnátko (1840 – 1885)
.....
210

DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Dolník, Ku kritike reflexívologického prístupu k spisovnému jazyku
.....
214
- L. Dvonč, Prípady dodržiavania a nedodržiavania pravidla o rytmickej krátení v spisovnej slovenčine
.....
221

SPRÁVY A RECENZIE

Rómológia a rómológ. J. J a c k o

Jazyk v komunikácii.

J. H o r e c k ý

.....
.....
254

.....
.....
227

Smutné vysvedčenie
pre našu odbornú
náboženskú lite-
ratúru. F. K o č i
š

.....
.....
230

ZVALOVÁ, J.: Keď si
sadáme za
mikrofón. S. O n
d r e j o v i č

.....
.....
241

KRONIKA

Docent Pavol Rohá-
rik sedem-
desiatročný. J.
K r š k o

.....
.....
244

Vzácne životné jubi-
leum Želmíry
Tarcalovej. L. D
v o n ě

.....
.....
245

Súpis prác Želmíry
Tarcalovej za roky
1956 – 1988. L.
D v o n ě

.....
.....
247

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 65 – 2000
ČÍSLO 4

Ján Kačala

MARTINSKÁ A MATIČNÁ NORMA SPISOVNÉHO JAZYKA

KAČALA, M.: Matica's and Martin's norm of the standard language. *Slovenská reč*, 65, 2000, No. 4, pp. 193 – 202. (Bratislava)

The subject of the author's analysis are concepts and terms Martin's usage, eventually Martin's norm and Matica's usage, eventually Matica's norm of the standard language used in connection with the explanation of the standard Slovak language history in the second half of the 19th century and in the first half of the 20th century. The author, reasoning, supports opinion that objectively appropriate are concepts and terms Martin's norm and Matica's norm of the standard Slovak language which more appropriately fit also into the system of concepts and terms used within the theory of the standard language and language culture.

Turčiansky Svätý Martin ako centrum slovenského národného života od začiatku 60. rokov 19. storočia, ako aj v 20. storočí a s ním spojená Matica slovenská sú bytostne zviazané s dejinami spisovnej slovenčiny, ba aj s periodizáciou týchto dejín. Je všeobecne známe, že Matica slovenská počas svojho krátkeho jestvovania v r. 1863 – 1875 si kládla za úlohu starať sa aj o spisovný slovenský jazyk, o jeho výskum a kultúru a o sprístupňovanie výsledkov tohto výskumu. Prvoradým centrom tejto pozornosti bola jazyková stránka publikácií vydávaných Maticou slovenskou. V nich sa zásluhou vedúcich matičných pracovníkov, redaktorov, publicistov, korektorov, ale aj tlačiarских pracovníkov pestovala kultivovaná spisovná reč, ktorá aj s opretím o silnú spisovateľskú generáciu realistov, ako aj predstaviteľov moderny (pochádzajúcu napospol zo stredného Slovenska) a s oporou o stredoslovenské jazykové prostredie Turčianskeho Sv. Martina a jeho okolia nadobudla istú kvalitu a jednotnú normu a stala sa všeobecným vzorom, ktorý platil pre jednotlivcov, ako aj pre iné (t. j. mimomartinské) vydavateľské a podobné slovenské kultúrne centrá. Po násilnom zatvorení Matice slovenskej r. 1875 maďarskou vládou Turčiansky Sv. Martin aj ďalej zostal centrom slovenského národného života tým, že v ňom fungovali iné národne angažované in-

štitúcie, napríklad Muzeálna slovenská spoločnosť, ženský celonárodný spolok Živena, a vychádzali v ňom najdôležitejšie slovenské periodiká, ako boli Slovenské pohľady, Národné noviny, Zborník a Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti a iné. V Turčianskom Sv. Martine sa sústreďoval aj slovenský politický život (mala tam ústredie Slovenská národná strana). Táto línia slovenského národného života istým spôsobom vyvrcholila utvorením Slovenskej národnej rady v Turčianskom Sv. Martine a prijatím Martinskej deklarácie z konca októbra 1918, ktorou sa politickí predstavitelia slovenského národného života verejne zriekli uhorského štátneho útvaru ako rámca slovenského štátneho života a dobrovoľne sa prihlásili ku štátnemu spoložitiu s českým národom v novokonštituovanej Česko-slovenskej republike.

Toto prvé obdobie, v ktorom platila spisovná slovenčina kodifikovaná hodžovsko-hattalovskou reformou štúrovskej spisovnej reči, sa v dejinách spisovnej slovenčiny zvyčajne označuje ako martinské a forma spisovnej reči, ktorá bola charakteristická pre toto obdobie, sa označuje ako martinský (spisovný) úzus. Martinské obdobie v dejinách spisovnej slovenčiny sa ohraničuje rokmi 1860 – 1914, prípadne 1918.

Na martinské obdobie bezprostredne nadväzuje matičné obdobie, ktorého vznik sa datuje oživotvorením Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine r. 1919 a završuje sa rokom 1940, keď vyšli nové Pravidlá slovenského pravopisu, prípadne rokom 1945, keď sa skončila 2. svetová vojna a keď sa oproti predchádzajúcim etapám zásadne zmenili spoločensko-politické podmienky života slovenského národa. V celom uvedenom období Matica slovenská rozvíjala neobyčajne širokú vedeckú, vydavateľskú, organizačnú a inú kultúrnu a osvetovú činnosť a v rámci svojho programu starala sa aj o vedecký výskum slovenského jazyka, o rozvoj a stabilitu spisovnej slovenčiny a o systematické budovanie slovenskej odbornej terminológie. Starostlivosťou Matice slovenskej r. 1932 začal vychádzať prvý slovenský odborný časopis venovaný výskumu a kultúre slovenského jazyka – Slovenská reč. Toto obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny sa v dejinách spisovnej slovenčiny najčastejšie označuje ako matičné obdobie a forma spisovnej reči charakteristická pre toto obdobie sa spravidla označuje ako matičný úzus, prípadne ako matičný spisovný úzus.

V súvisi s martinským a matičným obdobím vo vývine spisovnej slovenčiny a s označeniami martinský úzus, resp. matičný úzus sa v odbornej literatúre stretáme s istými otázkami odbornej povahy, ktoré nepokladáme za uspokojivo vyriešené. Sú to tri okruhy otázok: 1. celkové chápanie uvedených jazykových foriem a upotrebovaná terminológia, 2. presné časové vymedzenie skúmaných období a 3. náplň a spôsob utvárania, formovania týchto jazykových foriem. V našej stati postupne preberieme uvedené tri okruhy a na tomto základe predložíme svoje riešenie.

1. V názvoch období zásadné problematické prvky nevidíme, aj ďalej sa teda budeme pridržiavať termínov martinské obdobie a matičné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny, a to v časovom vymedzení, ako sme ho už v našej práci podali. Viaceré pochybnosti však vyvolávajú termíny martinský úzus a matičný úzus, a to predovšetkým fungovaním výrazu úzus v týchto termínoch. Keď sa úzom rozumie jazyková prax ako viac alebo menej dôsledne realizovaná jazyková norma, je zjavné, že v prípade rozoberaných jazykových foriem nejde „iba“ o úzus, ide aj o niečo viac, ide skôr o normu ako súbor všeobecne prijatých a záväzných jazykových prvkov a pravidiel na ich upotrebovanie, realizujúcich sa v danej jazykovej praxi alebo v danom úze. Dôležité je, že uvedené jazykové formy sa utvárali v bezprostrednom dotyku s odbornými jazykovednými kodifikačnými krokmi, tak ako ich v martinskom období predstavovali najmä knižné práce S. Cambela *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* z r. 1887, *Slovenský pravopis* z r. 1890 a najmä *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* z r. 1902 a potom aj viaceré časopisecké práce J. Škultétyho, uverejňované predovšetkým v širokospektrálnych *Slovenských pohľadoch*, ďalej *Škultétyho úpravy citovanej Cambelovej Rukováti spisovnej reči slovenskej* v 2. vydaní z r. 1915 a v 3. vydaní z r. 1919, no najmä jeho praktické redakčné zásahy uplatňované pri vedení *Slovenských pohľadov*, *Národných novín* a ďalších periodík, ako aj knižných publikácií vydávaných v Kníhtlačiarском účastinárskom spolku v Turčianskom Sv. Martine. Jestvovala tu teda odborná kodifikácia a ako sa to v súčasnej teórii spisovného jazyka všeobecne prijíma, predmetom kodifikácie je norma, nie úzus. Aj tým, že vrstva aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny v ostatných desaťročiach 19. storočia a v prvých desaťročiach 20. storočia bola v dôsledku neobyčajne silného maďarizačného útlaku pomerne úzka, spomínaná jazyková forma mala na prelome 19. a 20. storočia pomerne jednotný ráz a zjavné odchýlky od nej sa zreteľne pociťovali ako jej porušenie. Z týchto príčin je podľa nášho názoru vhodnejšie hovoriť tu o martinskej spisovnej norme, nie o martinskom (spisovnom) úze: ten ako pestrejší, menej stabilný a menej regulovaný útvar je vhodné pokladať práve za realizáciu martinskej spisovnej normy. Na nepriamu podporu nášho názoru možno uviesť aj to, že termín martinský úzus, prípadne martinský spisovný úzus vonkoncom nie je v slovenskej jazykovednej literatúre taký všeobecne prijatý a ustálený, ako by sa zdalo, a dokonca také reprezentatívne a pomerne čerstvé dielo slovenskej jazykovedy, ako je *Encyklopédia jazykovedy* z r. 1993, termíny martinský úzus ani matičný úzus ako samostatné heslá vonkoncom nezachytáva, pričom v heslách o J. Škultéty a o S. Cambelovi sa tu na s. 436, resp. 98 vraví o takzvanom martinskom úze, resp. o takzvanom matičnom úze.

Ešte presvedčivejší z tohto hľadiska je stav pri druhom z rozoberaných termínov, pri matičnom (spisovnom) úze. V matičnom období vývinu spisovnej slovenčiny

totiž môžeme zaznamenať stav, že od samého začiatku tohto obdobia, t. j. od r. 1918, sa vo veľkej časti spisovných prejavov systematicky porušovala tradícia martinskej spisovnej normy, takže tu možno hovoriť o čiastočnom narušení spisovnej tradície, resp. tradície spisovnej slovenčiny. Martinská spisovná norma sa teda udržiavala, ale aj ďalej rozvíjala v neprestajnom zápase s jej porušovaním v jazykovej praxi, pričom ani vývin v iných oblastiach súvisiacich s jazykovou normou nebol priaznivý, lebo na začiatku 30. rokov nastalo rozdzvenie aj v kodifikácii spisovnej slovenčiny. Tak totiž hodnotíme situáciu po vyjdení Pravidiel slovenského pravopisu r. 1931, ktoré ako prvá oficiálna kodifikačná príručka o spisovnej slovenčine kodifikovali niektoré jazykové javy z oblasti hláskoslovia, tvaroslovia, slovnej zásoby a skladby vedome v rozpore s kodifikáciou S. Cambela a v rozpore s úpravami, ktoré do 2. a 3. vydania Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej vniesol J. Škultéty. Proti tejto dvojkoľajnosti v kodifikácii spisovnej slovenčiny a za návrat rečovej praxe k Cambelovej kodifikácii a k matičnej jazykovej norme viedla systematický zápas skupina jazykovedcov združených okolo časopisu Slovenská reč (od r. 1932) a podporovaných rozhodujúcou časťou slovenskej verejnosti a slovenskou inteligenciou. Dvojkoľajnosť kodifikácie spisovnej slovenčiny podporovala aj oficiálna štátna jazyková politika nielen udržiavaním ústavnej fikcie o jednotnom československom jazyku a národe (v školách sa vyučoval „československý jazyk“), ale aj oficiálnymi učebnicami slovenského jazyka pre stredné školy (ich autorom bol J. Damborský) a oficiálnymi štátnymi publikáciami, prípadne publikáciami centralistickej časti vydavateľstiev, ktoré dodržiavali ducha a prax Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931. Tento nepriaznivý stav sa v priebehu 30. rokov postupne odstraňoval a definitívne sa odstránil vznikom Slovenskej republiky r. 1939 a v kodifikačnej oblasti r. 1940 vydaním nových, prepracovaných Pravidiel slovenského pravopisu (v redakcii A. A. Baníka). Tieto pravidlá odstránili všetky jazykové javy, ktoré umelo vniesli do spisovného jazyka Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, stabilizovali normu spisovnej slovenčiny na základe požiadaviek Slovenskej reči a predstavujú tak oficiálnu kodifikáciu tej jazykovej formy, ktorú označujeme ako matičnú normu spisovnej slovenčiny. Tým sa utvorila dobrá základňa na plynulú a systematickú kodifikačnú činnosť v nasledujúcich obdobiach vývinu.

Všimnime si, ako sa v jazykovednej praxi prichádzalo k spomínaným termínom martinský úzus, matičný úzus. W. Bobek, ktorý r. 1938 prvý vydal syntetický náčrt dejín slovenského jazyka vrátane jeho spisovnej formy, v 4. a 5. kapitole svojej práce značnú pozornosť venuje práve formovaniu spisovnej slovenčiny, rozoberané označenia vôbec nespomína. Po prvý raz sa s nimi ako s termínmi stretáme až o desaťročie neskôr u E. Paulinyho, ktorý vo svojich Dejinách spisovnej slovenčiny z r. 1948 na s. 403 uvádza martinské obdobie v dejinách spisovnej slovenčiny a vymedzuje ho rokmi 1860 – 1914. Na ďalšej strane spomína martinský úzus, a to v ta-

kejto súvislosti: „V tomto období bola vyslovená téza, že zvrtné zámeno má nasledovať za slovesom. Táto téza sa udržala aj neskoršie v martinskom úze a jej stopy badať podnes.“ Na s. 408 zasa o J. Škultétym píše, že „prísne dbal na jazykovú stránku vydání, ktoré vychodili v týchto orgánoch [myslia sa tu Slovenské pohľady, Národné noviny a vydania Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku – pozn. J. K.]. Tak sa v Turčianskom Svätom Martine utvoril pevný spisovný úzus, ktorý sa nazýval martinským úzom.“ Na s. 410 – 411 medzi hlavnými zásadami časopisu Slovenská reč v 30. rokoch uvádza pod bodom 2: „V pravopisných, hláskoslovných a tvaroslovných otázkach zachovávať tzv. ‚matičný úzus‘. ‚Matičný úzus‘ je poprevratovým dedičom ‚martinského úzu‘, t. j. kodifikácie Czamblovej a Škultétyho.“ Rovnaké chápanie termínov martinský úzus a matičný úzus E. Pauliny uplatňuje aj vo svojich *Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* z r. 1983.

Najpodrobnejšie sa vznikom, formovaním a náplňou termínu martinský úzus zaoberal E. Jóna v referáte s názvom Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918), uverejnenom v zborníku *Philologia* 3 z r. 1973. Jónovo chápanie je nám blízke aj tým, že formu spisovného jazyka označovanú ako martinský úzus charakterizuje ako jazykovú normu, pričom martinský úzus logicky pokladá za realizáciu tejto normy. Ukazuje to napríklad citát zo s. 25, v ktorom autor podáva celkovú charakteristiku martinského úzu, a to aj v súvis s matičným úzom, ktorý naň nadväzuje: „Z hovorovej slovenčiny v Martine a vôbec na strednom Slovensku, zo spisovnej praxe matičných rokov, z poučenia starších slovenských gramatik (Hattalovej, Viktorínovej a Mrázovej) a novších jazykovedných prác (menovite Škultétyho a Cambela) utvorila sa postupne norma spisovnej slovenčiny, ktorej realizáciou bol tzv. martinský úzus. Martinský úzus je teda rečová prax spisovateľov a redaktorov martinského kultúrneho centra približne za 40 rokov pred 1. svetovou vojnou (1875 – 1918, po roku 1918 v Matici slovenskej hovorí sa o matičnom úze, ktorý tesne súvisí s martinským úzom).“

V podobnom zmysle o martinskom a matičnom úze vo svojich prácach z dejín spisovnej slovenčiny vraví J. Ružička. Martinským, ale najmä matičným obdobím vo vývine spisovnej slovenčiny sa zaoberal najmä v dvoch prácach: v monografickom spracovaní vývinu spisovnej slovenčiny v období česko-slovenského štátu z r. 1970 a v kolektívnom diele *Dejiny spisovnej slovenčiny II* z r. 1974, v ktorom spracoval rovnakú tému. Ako isté špecifikum sa u J. Ružičku javí to, akoby hranicu medzi martinským a matičným úzom nebol kládol do konca 2. desaťročia 20. storočia, tak ako sa to v slovenskej lingvistickej literatúre dosť všeobecne robí, lež až na začiatok 30. rokov, keď sa v novozaloženej Slovenskej reči – aj v opozícii proti oficiálne platnej kodifikácii v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 – začala formovať norma a kodifikácia zodpovedajúca novej spoločenskej a jazykovej situácii na Slovensku. Tak

to aspoň vychodí z Ružičkových formulácií, v ktorých sa rozsah matičného úzu obmedzuje zodpovedajúcim prívlastkom; ide o tieto formulácie zo s. 206 a 207 v kolektívnych Dejinách spisovnej slovenčiny II: „Požiadavky Slovenskej reči (ktoré nadväzovali na martinský úzus priamo) sa napriek spoločenskému záujmu o spisovnú reč dostávali do praxe iba čiastočne, samozrejme najmä vo vydaniach a orgánoch Matice slovenskej: preto sa tu hovorí o matičnom úze tridsiatych rokov.“ – „Za teoretickú chybu matičného úzu z tridsiatych rokov treba pokladať folklorizáciu spisovnej reči čiže preceňovanie stavu v nárečiach...“ Keďže v 20. rokoch sa redakčné zásahy do matičných vydaní oficiálne nekodifikovali, Ružičkovo časové obmedzenie trvania martinského úzu iba na 30. roky má svoje vecné oprávnenie.

R. Krajčovič vo svojej rozsiahlej stati pod názvom Korene a vývin slovenčiny, ktorá je súčasťou Úvodu v Encyklopédii jazykovedy z r. 1993, rozoberané názvy obmieňa tak, že k nim pridáva výraz spisovný, a používa teda podoby martinský spisovný úzus (s časovým vymedzením r. 1887 – 1919), resp. matičný spisovný úzus (s platnosťou v r. 1919 – 1945). V publikácii R. Krajčoviča a P. Žiga Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny z r. 1999, ako sa zdá, ustupuje sa od termínu matičný úzus: v rámci Slovníka základných pojmov, reálií a osobností je uvedené iba heslo martinský úzus (s. 60 – 61), kým matičný úzus sa ako heslo nespracúva. Len nevýrazne a s istým odstupom sa tento termín (v podobe matičný spisovný úzus) spomína na konci hesla Cambelova kodifikácia vo vete: „Cambelova kodifikácia so Škultétyho úpravou sa stala základom mladšieho martinského úzu, ktorý sa v medzivojnovom období pokladal za matičný spisovný úzus.“ (s. 59) Na konci knihy (v časti Namiesto záveru) autori uvádzajú náčrt periodizácie dejín spisovnej slovenčiny a v rámci spisovného obdobia hovoria o martinskom období (1875 – 1914), o medzivojnovom období (1914 – 1940) a o súčasnom období (po r. 1940). Pri charakteristikách martinského a medzivojnového obdobia na s. 181 – 183 rovnako vravia iba o martinskom úze. Na okraj tohto chápania možno poznamenať, že kontinuita medzi martinskou normou a matičnou normou sa v slovenskej jazykovede vo všeobecnosti prijíma, a tak aj označenie mladší martinský úzus je celkom prirodzené. Na druhej strane sa žiada rešpektovať to, že jazyková situácia po vzniku Česko-slovenskej republiky v porovnaní so situáciou pred r. 1918 bola podstatne rozdielna: slovenčina sa náhle stala štátnym jazykom, neobyčajne sa rozšírili sféry jej používania, v hierarchii týchto sfér sa uskutočnili značné zmeny, silno vzrástol počet používateľov spisovnej reči, tá fungovala a rozvíjala sa v neprestajnom úzkom kontakte s češtinou a norma i kodifikácia platná v predchádzajúcom období už nestačila saturovať nové spoločenské aj individuálne potreby používateľov spisovnej slovenčiny v nových politicko-spoločenských podmienkach česko-slovenského štátu.

Pre formovanie terminológie, o ktorej je tu reč, je charakteristické vyjadrovanie Henricha Bartka z jeho príspevkov v prvých ročníkoch Slovenskej reči. H. Bartka

možno pokladať za hlavného ideového aj praktického koncipienta tej formy spisovnej slovenčiny, ktorá sa utvárala, rozvíjala, kultivovala a rozširovala pričinením zodpovedných pracovníkov Matice slovenskej od jej oživotvorenia r. 1919 a neskôr najmä jazykovedcov a ďalších odborníkov zoskupených okolo časopisu Slovenská reč predovšetkým v rokoch 1932 – 1939, keď vedúcim redaktorom tohto časopisu bol H. Bartek (v 1. ročníku vedno s A. Prídavkom). H. Bartek vo svojich príspevkoch ako zdroj matičnej normy spisovnej slovenčiny zdôrazňoval rečovú prax Slovenských pohľadov a všeobecne matičných vydání, ďalej starostlivosť vedúcich pracovníkov Matice slovenskej J. Škultétyho, J. Vlčka, Š. Krčméryho a R. Kľačka, ktorí podľa jeho slov „úzkostlivo dbali na rečovú správnosť“ (H. Bartek, 1935, s. 2), a kodifikáciu S. Cambela, ktorého výdatne dopĺňali kodifikačné zásahy J. Škultétyho. Pritom terminológia H. Bartka v tomto bode nebola ustálená a vlastne ešte ani oficiálne nejestvovala, keďže sa práve tvorila. U H. Bartka sa možno stretnúť s týmito a takými označeniami: matičná norma, jazyková prax matičná, tradičná norma správneho úzu, správne rečové zvyklosti, dobrý úzus ustálený tradíciou, úzus matičných vydání, rečový úzus Matice slovenskej, matičný úzus, matičná prax. Najdôležitejším a dostatočným motivačným prvkom na označenie opisovanej jazykovej formy teda H. Bartkovi podľa všetkého bolo to, že táto pomerne ustálená a aj záväzná jazyková forma vznikala na pôde Matice slovenskej a bola s ňou neodlučiteľne spojená. Tento záver musí byť – aj v nadväznosti na spomínanú Bartkovu koncepciu aj praktickú prácu pri utváraní tejto jazykovej formy – východiskom uvažovania o výbere a ustálení optimálneho termínu na označenie tejto jazykovej formy v situácii, keď všeobecne prijatého a ustáleného termínu jednoducho niet. Ako sme to už v predchádzajúcich častiach našej state uviedli a odôvodnili, prikláňame sa k termínu matičná norma spisovnej slovenčiny a tým aj k uznávaniu dvoch rozličných období vo vývine spisovnej slovenčiny.

2. V ďalšej časti príspevku sa vyjadríme o časových dimenziách, v ktorých sa utvárala a platila martinská norma a matičná norma. Ako sme už povedali, najväčšmi sa utváraním martinskej normy spisovnej slovenčiny zaoberal E. Jóna. V citovanom referáte z r. 1973 na s. 25 píše: „Korene martinského úzu, ktorý v literatúre 60. a polovice 70. rokov reprezentoval V. Paulliny-Tóth, sú v reči pôvodných Martinčanov, ktorej sa ostatní obyvatelia i návštevníci Martina prispôbovali. Takisto reč autorov príspevkov uverejňovaných v martinských časopisoch sa dôkladne apretovala. Celkový charakter ich reči je takto už v druhej polovici 70. rokov pomerne jednotný, odlišujú sa navzájom viac v slovníku v spojení s tematikou.“ Na rozdiel od E. Jóna E. Pauliny a R. Krajčovič do vymedzenia začiatku tejto jazykovej formy zapájajú aj kodifikačný rozmer: to pokladáme za nevyhnutné, keď norma má byť naozaj normou a keď sa má stať predmetom kodifikácie. E. Pauliny (1983, s. 222) v tej

to súvislosti píše: „Kodifikácia, ako ju spracoval Samo Czambel (r. 1890, 1902), stala sa základom pre utvorenie martinského úzu. Okrem samotných spisovateľov a publicistov, ktorí prijali Czambelovu kodifikáciu, dotváral ju najmä Jozef Škultéty.“ Naproti tomu R. Krajčovič (1993, s. 36) začiatok martinského spisovného úzu posúva hlbšie do minulosti a odvodzuje ho od roku vyjdenia prvého Cambelovho spisu s kodifikačnou tematikou, t. j. diela Príspevky k dejinám jazyka slovenského, ktoré vyšlo r. 1887. Na druhej strane treba brať do úvahy to, že platnosť istej kodifikácie možno vymedziť rokom jej začiatku a konca, no pri jazykovej norme to nie je možné, pričom pri norme si uvedomujeme aj nevyhnutnú postupnosť pri jej formovaní na samom začiatku, t. j. pri vzniku spisovného jazyka, ako aj pri jej ďalšom vývine, ktorý kodifikácia odráža iba viac alebo menej presne. Kým teda vývin normy spisovného jazyka sformovanej na jednom základe (t. j. v našom slovenskom prípade na stredoslovenskom) je nepretržitý, kontinuálny, vývin kodifikácií prebieha etapovito, pričom to neznačí, že by medzi kodifikáciami nemala byť kontinuita, práve naopak. Z hľadiska presného časového vymedzenia je takto pri periodizácii spisovného jazyka výhodnejšie uvádzať jednotlivé etapy kodifikácií spisovného jazyka.

Na záver tejto časti výkladu môžeme teda povedať, že martinská norma spisovnej slovenčiny platí v martinskom období vývinu spisovnej slovenčiny, pravdaže, s istým odstupom od začiatku obdobia, nevyhnutným na sformovanie tejto normy. Za roky, v ktorých sa sformovala martinská spisovná norma, pokladáme v zhode s E. Jónom 2. polovicu 70. rokov minulého storočia. Martinská spisovná norma trvá do r. 1918. Týmto rokom sa zároveň v dôsledku novej spoločenskej a jazykovej situácie začína matičné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny a v ňom – opätovne po rokoch začiatočného formovania a sformovania sa – platí matičná norma spisovnej reči. Jej formovanie a fungovanie sa uskutočňuje v celkom nových podmienkach vývinu slovenského národa, s novými, dovtedy nebývalými požiadavkami na spisovnú slovenčinu, v podmienkach jej intenzívneho kontaktu s češtinou a pod jej tlakom, podmieneným politicky, hospodársky aj kultúrne silnejším postavením českého národa v novej republike. Novú jazykovú situáciu v začiatočnej fáze okrem iného charakterizuje čiastočné prerušenie tradície spisovného jazyka, a tak nová etapa je zároveň etapou intenzívneho zápasu o nadviazanie na dovtedajšiu spisovnú tradíciu.

Matičné obdobie vývinu spisovnej slovenčiny sa vnútorne člení na dve časti, a to na dvadsať rokov a na tridsať rokov. Kým v dvadsiatych rokoch je martinská spisovná norma vo vzťahu k nekontrolovanej fungujúcej jazykovej praxi v istom zmysle v menej výhodnom a defenzívnom postavení, v prvých rokoch nového desaťročia sa jej pozícia zásadne mení a v zápase s centralistickými (propražskými) tendenciami nadobúda rozhodujúce postavenie. Kým dvadsať rokov možno označiť za prípravné, tridsať rokov sú rokmi stabilizácie a ďalšieho cieľavedomého budovania normy spisovnej slovenčiny. Tieto procesy v spisovnom jazyku a jeho kodifikácii

sú v kultúrpolitickom ohľade sprevádzané definitívnym presadením sa myšlienky samostatnosti slovenského jazyka a slovenského národa.

Matičné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny sa završuje r. 1940, keď sa dosiahnutý stav stabilizácie a budovania normy potvrdzuje aj vydaním novej kodifikačnej príručky – Pravidiel slovenského pravopisu. Iba o štyri roky neskôr vychádza aj kodifikačná príručka venovaná zvukovej podobe spisovnej reči – Správna výslovnosť slovenská od H. Bartka. Tento stav v spisovnom jazyku a v jeho kodifikácii je v súhlase s novou spoločenskou i jazykovou situáciou, ktorá sa utvorila na konci 30. rokov vznikom samostatnej Slovenskej republiky, v ktorej spisovná slovenčina plnohodnotne zastávala pozíciu štátneho jazyka Slovenskej republiky. Z hľadiska jazykovej situácie je dôležité to, že po prvý raz vo svojich dejinách spisovná slovenčina jestvovala a fungovala bez tlaku iného jazyka a nebol tu ani bezprostredný kontakt s češtinou. Nová spoločenská a jazyková situácia na Slovensku zároveň stojí na začiatku nového obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny, obdobia súčasnej spisovnej slovenčiny vo vlastnom zmysle.

3. Na spôsoby utvárania jednotlivých jazykových foriem vo vývine spisovnej slovenčiny zhruba v druhej polovici 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia sme v doterajšom rozbere už poukázali. V tejto časti nášho príspevku zhnieme najdôležitejšie zistenia, a to v nadväznosti na dva rozdielne výklady tejto tematiky v slovenskej lingvistickej literatúre. V skratke povedané, ide o to, čo bolo na začiatku jazykovej formy tradične označovanej ako martinský úzus: či to bola pomerne jednotná rečová prax a na jej základe vznikala a vznikla zodpovedajúca kodifikácia, ako to tvrdí väčšina autorov zaoberajúcich sa dejinami spisovnej slovenčiny, alebo to bola Cambelova kodifikácia a na jej báze sa formovala jednotná a kultivovaná rečová prax. Tieto dve predstavy ukážeme na dvoch citátoch. E. Jóna v citovanej dôkladnej štúdií o teórii spisovnej slovenčiny a jej kodifikácii na rozhraní 19. a 20. storočia (1973, s. 23) vraví, že J. Škultéty „ako autor a redaktor i korektor väčšiny textov tlačených v Martine stal sa jedným z tvorcov martinského úzu, slovenskej spisovnej normy, ktorú S. Czambel kodifikoval“. Z citovaného textu je zjavné, že S. Cambel kodifikoval martinskú spisovnú normu, ktorá už jestvovala, prípadne už bola sformovaná. Druhý citát je od E. Paulinyho (1983, s. 222): „Kodifikácia, ako ju spracoval Samo Czambel (r. 1890, 1902), stala sa základom pre utvorenie martinského úzu. Okrem samotných spisovateľov a publicistov, ktorí prijali Czambelovu kodifikáciu, dotváral ju najmä Jozef Škultéty.“ V Paulinyho chápaní je zasa Cambelova kodifikácia z r. 1890 a 1902 východiskom pri utváraní martinskej formy spisovnej slovenčiny. Je pravdepodobné, že E. Pauliny sa pri tejto formulácii opieral o trochu jednostranné stanovisko H. Bartka, ktorý napríklad aj vo svojom polemickom príspevku Ešte o správnosti jazykovej, uverejnenom v 2. ročníku Slovenskej reči,

vravi: „Veď bolo potrebné zverejniť tajnosti rečového úzu Matice slovenskej, ktorý je výsledkom práce Sama Czambla, Jozefa Škultétyho a Jaroslava Vlčka, ba nejedno dobré poučenie o správnosti jazykovej pochodí od Štefana Krčméryho a Rudolfa Kláčku. Od roku 1930. ja sám mal som na starosti rozličné vydania v Matici slovenskej, pričom mal som príležitosť vniknúť do rečovej praxe matičnej. Kto ju pozná, ľahko si zistí, že jej základy sú v Czamblovej Rukováti, a Czambel zasa mnohé poučenia o germanizmoch čerpal z rozličných českých Brusov.“ (s. 278 – 279)

V našom chápaní, tak ako sme ho už podali v predchádzajúcich častiach príspevku, v istom zmysle ide o zlúčenie či zladenie obidvoch protikladne stojacich súdov: na jednej strane pokladáme za výstižné konštatovanie E. Jónu, pokiaľ ide o vlastné formovanie martinskej spisovnej normy, na druhej strane hodnotíme ako odôvodnené aj zistenie E. Paulinyho, pokiaľ ide o spätné účinkovanie kodifikácie na normu a najmä na úzus, keďže kodifikácia nielen vychádza z jestvujúceho stavu normy vzniknutej zjednocovaním úzu, ale je aj namierená do budúcnosti, je teda perspektívna, lebo je zároveň normotvorná, pôsobí na zjednocovanie úzu a má tak aj nepopierateľnú výchovnú funkciu.

Z nášho rozboru dvoch foriem spisovnej reči, známych v dejinách spisovnej slovenčiny ako martinský úzus, resp. matičný úzus, jednoznačne vychodí, že v týchto prípadoch vecne odôvodnené sú iba pojmy a termíny martinská norma spisovného jazyka, prípadne matičná norma spisovného jazyka.

Literatúra

BARTEK, H.: Ešte o správnosti jazykovej. Slovenská reč, 2, 1933/1934, č. 10, s. 278 – 296.

BARTEK, H.: Naše ciele a úlohy. Slovenská reč, 4, 1935/1936, č. 1, s. 1 – 4.

BLANÁR, V. – JÓNA, E. – RUŽIČKA, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny. II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 258 s.

BOBEK, W.: Dejiny slovenského jazyka v náčrte. Bratislava, Slovák 1938. 262 s.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993. 515 s.

JÓNA, E.: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In: Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi). Red. L. Horečný. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 15 – 45.

KRAJČOVIČ, R.: Korene a vývin slovenčiny. In: Encyklopédia jazykovedy – Úvod. Zost. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993, s. 19 – 38.

KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1999. 192 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: Slovenská vlastiveda. V/1. Literatúra a jazyk. Red. M. Bakoš. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 325 – 423.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 254 s.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970. 256 s.

Monika Koncová

GALICIZMY *ATAŠÉ* A *CHARGÉ*

KONCOVÁ, M.: Gallicisms *Ataché* and *Chargé*. Slovenská reč, 65, 2000, No. 4, pp. 203 – 209. (Bratislava)

The paper deals with the analysis of several problems emerging during the process of adopting of Gallicisms *ataché* and *chargé* in the Slovak language. There are researched the distinctive features occurring during the transition of these names of persons from the field of diplomacy into the morphological system of the Slovak language. Except of the formal point of view there is paid attention to so far existing ambiguity in semantics as well as to lack of clarity in setting up the appropriate female names.

1. Všeobecná tendencia písať v slovenčine aj slová cudzieho pôvodu po ich zdomácnení podľa zásad uplatňujúcich sa pri písaní domácich slov sa zreteľne prejavuje aj na jazykovom materiáli francúzskeho pôvodu. Na rozličných stupňoch adaptácie niektorých galicizmov však dochádza k zaujímavým javom.

2. V tomto príspevku si všimneme dve substantíva z oblasti diplomacie.

2.1. Ako je známe, oficiálnym diplomatickým jazykom v Európe do 17. storočia bola latinčina. V tomto jazyku boli písané všetky diplomatické dokumenty. Od 18. storočia latinčinu nahradila francúzština. V 20. storočí sa popri francúzštine začal v diplomatických stykoch často používať anglický jazyk, ktorý bol po versajlskom mieri a založení Spoločnosti národov v r. 1919 medzinárodne uznaný za rovnoprávny s francúzštinou.

Niektoré výrazy z diplomatickej oblasti sa dostali do slovnej zásoby slovenčiny práve z francúzštiny. Také sú aj slová *atašé* a *chargé*, označujúce názvy diplomatických hodností, ktoré budeme analyzovať.

Nazdávame sa, že pre lepšiu orientáciu v problematike by na začiatku bolo vhodné venovať malú pozornosť štruktúre diplomatických zastupiteľstiev.

Diplomatické zastupiteľstvo, na ktorého čele stojí *veľvyslanec*, nazýva sa *veľvyslanectvo*. Diplomatické zastupiteľstvá, na čele ktorých sú nositelia iných hodností, sa nazývajú *misie*.

Hodnosti, ktoré udeľuje štát svojim diplomatom, sú upravené medzinárodnými dohodami. Rozlišuje sa kategória diplomatických zástupcov (1. *veľvyslanec* – plným názvom *mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec*, 2. *vyslanec* – plným názvom *mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister*, 3. *chargé d'affaires*) a dve kategórie diplomatických úradníkov:

– Úradníci rezortných ministerstiev, ktorí sú na veľvyslanectvách a misiách pre štúdium špeciálnych otázok a zastupujú svoje odbory pred príslušnými miestnymi inštitúciami. Udržiavajú styky so spomínanými inštitúciami krajiny pobytu

a rokujú s nimi o otázkach technického a informatívneho charakteru. Títo zástupcovia sa nazývajú *atašé* „pre určitú oblasť“, k titulu *atašé* sa teda pripája označenie charakteru ich funkcie. Býva to najčastejšie *vojenský atašé*, *letecký atašé*, *obchodný* a *finančný atašé*. Majú právo stykať sa priamo s príslušnými ministerstvami. V súčasnosti je pri diplomatických zastupiteľských úradoch aj *tlačový atašé* a *poľnohospodársky atašé*. Najväčší význam má dnes *vojenský* a *letecký atašé*. Títo spolupracovníci veľvyslanectiev zastupujú ozbrojené sily svojho štátu, udržiavajú stály styk s príslušnými úradmi krajiny pobytu a zoznamujú sa s jej ozbrojenými silami.

– Štatutármi úradníci ministerstva zahraničných vecí, ktorí pomáhajú diplomatickému zástupcovi v jeho práci, sú *prvý*, *druhý*, *tretí sekretár* a *atašé*.

Okrem týchto diplomatov sú ďalšími zamestnancami veľvyslanectiev kancelársky personál, technickí pracovníci a pomocný služobný personál.

2.2. *Atašé* (fran. *attaché*, m.) je diplomatický úradník nižšieho stupňa na zastupiteľskom úrade. Túto hodnosť si nemožno zamieňať s funkciou *atašé* „pre určitú oblasť“, napr. *kultúrny atašé*, *obchodný atašé*, *vojenský atašé*, *atašé pre sociálne veci* a pod., čo je vyššia hodnosť. Takíto špecializovaní *atašé* reprezentujú v cudzine príslušné rezortné ministerstvo (kultúry, hospodárstva, obrany a pod.).

2.3. Galicizmus *chargé* (fran. *chargé*, m.; *chargée*, ž.) sa v slovenských výkladových slovníkoch a kodifikačných príručkách uvádza iba v spojení *chargé d'affaires* [šaržé dafer], ktoré označuje diplomatického zástupcu, resp. vedúceho diplomatickej misie tretej triedy, poverovaného nie u hlavy štátu, ale iba u ministra zahraničných vecí (prvú a druhú triedu tvoria veľvyslanci a vyslanci poverovaní u hláv štátov). *Chargé d'affaires* je aj označenie diplomatického zástupcu dočasne povereného vedením zastupiteľského úradu v niektorom štáte.

Slovo *chargé* sa vo francúzštine okrem tvaru *chargé d'affaires* vyskytuje aj v podobách *chargé (chargée, ž.) de mission* = *chargé* pre misiu, *chargé (chargée, ž.) des échanges* = *chargé* pre výmeny, *chargé (chargée) des relations publiques* = *chargé* pre styk s verejnosťou a iné, čo sú diplomatické funkcie ďalších zamestnancov veľvyslanectiev, ktorí sú k dispozícii diplomatickým zástupcom.

3. Ako vidno, slovo *atašé* sa píše podľa zásad slovenského pravopisu; adaptovalo sa najskôr foneticky a graficky, následne aj gramaticky a začlenilo sa tak do slovenského morfológického systému. Ide o zdomácnené slovo. Slovo *chargé* sa však píše v pôvodnej podobe – je to neadaptované cudzie slovo. V prípade spojenia *chargé d'affaires* ide dokonca o citátový výraz, ktorý si zachováva všetky črty pôvodného jazyka, bez formálneho začlenenia do slovenského kontextu.

Galicizmy *atašé* a *chargé* sa v jazykových príručkách dlho kvalifikovali ako nesklonné, morfematicky nečlenené, teda ako slová bez morfematickej štruktúry. Vychádzalo sa zo skutočnosti, že ich zakončenie na samohlásku *-é* je pre naše substantíva nezvyčajné.

Najnovšia kodifikačná príručka – Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1998 (PSP) – popri nesklonnosti pripúšťa slovo *atašé* zaradiť aj do osobitného deklinačného systému mužských životných podstatných mien cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na samohláskové písmená a v slovenskej výslovnosti sa vyslovujú s prednými samohláskami *i, í, e, é, ä*. Teda popri nesklonnosti už pripúšťa skloňovanie podľa vzoru *kuli*, a to: *atašé, atašé-ho, atašé-mu, atašé-ho, atašé-m, atašé-m*. Tým, že neuvádza tvar nominatívu plurálu, naznačuje, že v pluráli zostáva tvar *atašé* nesklonný. Tvar *chargé* PSP neuvádzajú, v prípade spojenia *chargé d'affaires* pripúšťajú popri nesklonnosti aj skloňovanie *chargé d'affaires-a, -ovi, -a, -ovi, -om*, pričom tvar *chargé* zostáva nesklonný. Tu sa ihneď vynára otázka, ako by sa skloňovali názvy osôb *chargé pre misiu, chargé pre výmeny, chargé pre styk s verejnosťou* a pod., ktoré sa vyskytujú v dvojazyčných materiáloch zahraničných zastupiteľstiev. Časom by sa zrejme zaradili do rovnakého skloňovacieho systému ako slovo *atašé*. Teda v sg. *chargé, chargé-ho, chargé-mu, chargé-ho, chargé-m, chargé-m* a v pl. by pravdepodobne zostali nesklonné. Relatívne príbuzný je galicizmus *abbé* (katolícky duchovný bez kňazského úradu, kedysi pôsobiaci najmä ako vychovávateľ v šľachtických rodinách, vo francúzskom prostredí katolícky duchovný vôbec), ktorý sa už dlho skloňuje podľa vzoru *kuli*, a to dokonca aj v množnom čísle (*abbé-ovia*).

Vychádzajúc z aktuálnych výsledkov analýzy morfológie podstatných mien autori práce Počítačové spracovanie slovenského jazyka (Benko – Hašanová – Kostolanský, 1998) zdôrazňujú potrebu vymedziť v slovenčine popri známych „klasických“ vzoroch ďalšie nové skloňovacie vzory, čím by sa rozšíril deklinačný systém slovenských substantív. V súlade s touto myšlienkou by sa podľa nich v rámci „okruhu vzorov nesklonné“ malo stať slovo *atašé* vzorom pre nesklonné životné podstatné mená mužského rodu, ktoré majú vo všetkých pádoch sg. aj pl. ten istý tvar.

Rovnako Morfematický slovník slovenčiny (1999) označuje pomocou ľavej francúzskej úvodzovky << slovo *atašé* za neflektívne substantívum. Naznačuje však jeho morfematickú štruktúru, konkrétne ho považuje za lexikálnu jednotku s jednou koreňovou morférou cudzieho pôvodu: 1 [a]taš-é<<. Hranaté zátvorky znázorňujú potenciálne morférové hranice segmentu (s dištinktívnou funkciou) patriaceho ku koreňovej morféme a spojovník označuje jednoznačnú morférovú hranicu. Naproti tomu heslo *abbé* sa uvádza takto: 1 *abbé-0 (abbé-ho)*. Pri slovách prevzatých z francúzštiny slovník rešpektuje pôvodné morférové hranice, ak sa dajú vydeliť aj v slovenčine. Pri galicizmoch je výrazne viditeľný rozličný stupeň zdomácnenia, napr. *defil-é<<- > defil-ov-a:t'* (podobne aj *plis-é<<, kombin-é<<, separ-é<<*), *dražé-> dražé-ov:it-ý*, ale napr. lexémy *filé<<, hašé<<, karé<<, kupé<<, negližé<<, expozé<<* netvoria ani adjektíva. Okrem toho galicizmy vystupujú často aj ako citá-

tové lexikálne jednotky, a tie sa v slovníku nesegmentujú vôbec a označujú sa znakom pre reflektivnosť.

4. Otázne však je, či sú uvedené názvy osôb do slovenčiny prevzaté odôvodnene, predovšetkým či by nebolo vhodnejšie používať slovenský ekvivalent týchto slov. Doslovný preklad slova *chargé* je *poverenec*. Na zastupiteľských úradoch rozličných krajín v SR fungujú okrem pôvodného francúzskeho tvaru *chargé* a častejšieho prekladu *poverenec* (napr. *poverenec pre európske záležitosti*), ako aj substantivizovaného adjektíva *poverený* (napr. *poverený pre styk s médiami*), aj podoby *vedúci* (napr. *vedúci diplomatických misií*, *vedúci stálych misií*, *vedúci zvláštnych/mimoriadnych/osobitných misií*), *splnomocnenec* (napr. *splnomocnenec pre európske otázky*), *zmocnenec* (napr. *zmocnenec pre diplomatické misie*) a *poradca* (napr. *poradca pre vzťahy s verejnosťou*).

Rovnako aj v prípade *atašé* „pre určitú oblasť“ sa stretáme s rovnocennou, aj keď zriedkavejšou podobou *pridelenec*, ktorá takisto pramení z doslovného prekladu (napr. *pridelenec obrany USA v SR*, *vojenský a letecký pridelenec Veľvyslanectva Ukrajiny v SR* a pod.). Teda i tu zaznamenávame značnú rozkolísanosť.¹

Ak by sa ustálila podoba názvu diplomatickej hodnosti *chargé* „so špeciálnym zameraním“ ako *poverenec*², resp. *poverenkyňa* a hodnosti *atašé* „pre určitú oblasť“ ako *pridelenec*, resp. *pridelenkyňa*, vyriešil by sa tým aj iný problém, ktorý naznačíme ďalej.

5. Keďže ešte donedávna podobné posty v diplomatických kruhoch zastávali výlučne muži, v slovenčine sa doteraz nepociťovala potreba utvoriť ženskú podobu týchto názvov osôb. S aktuálnymi zmenami však prichádza i požiadavka vytvorenia tvaru ženského rodu od maskulín *atašé* a *chargé*. A tu dochádza k pozoruhodnému javu.

Vo francúzštine sú slová *attaché* a *chargé* substantivizovanými adjektívami. Existujú tu síce adjektíva s podobami *attaché/attachée* a *chargé/chargée*, ale ako substantíva označujúce diplomatické hodnosti sa tieto slová správajú inak. Obojrodovým je iba slovo *chargé* (*chargée*, ž.) označujúce funkciu *chargé* (*chargée*, ž.) „so špeciálnym zameraním“.

Pri preberaní tvarov *attaché commercial*, *attaché culturel* a i. do slovenčiny prichádza do úvahy jediná možnosť adaptácie, a to *obchodný atašé/obchodná atašé*, *kultúrny atašé/kultúrna atašé*, kde na rodovú príslušnosť poukazuje syntaktický

¹ Nie je to tak iba v slovenčine. Napr. v angličtine sú tvaru *attaché* (napr. *Defence Attaché*) rovnocenné podoby *officer* (napr. *Consular Officer*) a *agent* (napr. *Commercial Agent*), ich použitie je rozličné napr. na Veľvyslanectve USA v SR a na Veľvyslanectve Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska v SR.

² Samozrejme, dávno prevzatý názov diplomatickej hodnosti *chargé d'affaires* stojí samostatne, tento citátový výraz je internacionalizmom, ktorý je nemenný, a nijaký preklad, presný či voľnejší, ani vytvorenie nového názvu sa zatiaľ neakceptuje. Podobne ako pri galicizme *atašé* vo význame najnižší diplomatický úradník pridelený vysielajúcim ministerstvom zahraničných vecí.

ukazovateľ – zhoda určujúceho adjektíva. To zároveň signalizuje aj číslo a pád (*obchodného atašé/-ho, obchodní atašé*). Treba poznamenať, že ženský tvar *atašé* sa bude vyznačovať nesklonnosťou, t. j. *privítali sme kultúrneho atašé/-ho, vymenovali novú kultúrnu atašé*. (Tu pripomíname i možnosť tvarov *kultúrny pridelenec, kultúrna pridelenkyňa*.)

Rovnaké riešenie problému sa núka pri vytváraní ženskej podoby galicizmu *chargé* „so špeciálnym zameraním“. Slovo *chargé* sa ortograficky v slovenčine zatiaľ neadaptovalo a jeho adaptáciu podľa fonetického pravopisu na *šaržé* práve vzhľadom na vžitú spojenie *chargé d'affaires* zatiaľ nemožno predpokladať. Ako sme už spomenuli, vo francúzštine existujú tvary *chargé de mission/chargée de mission, chargé des échanges/chargée des échanges, chargé des relations publiques/chargée des relations publiques*. Používanie francúzskej prechýlenej podoby *chargée* – *pre diplomatickú misiu, chargée pre výmeny, chargée pre styk s verejnosťou* – by nášmu slovotvornému systému nevyhovovalo, slovotvorná prípona *-e* abstrahovaná z francúzskeho slova nenesie pre slovenského používateľa nijakú sémantickú informáciu.

Na Slovensku i v iných krajinách sa na označenie diplomatickej zástupkyne tretej triedy ustálila podoba v tvare mužského rodu *chargé d'affaires* (napr. *britská chargé d'affaires*).³ Rovnako to bude aj s podobami *chargé pre diplomatickú misiu, chargé pre výmeny, chargé pre styk s verejnosťou*, kde síce niet určujúceho adjektíva, ktoré by signalizovalo ich morfológické kategórie, ale rod sa tu identifikuje v spojeniach buď so zhodným prívlastkom, napr. *novovymenovaná chargé pre styk s verejnosťou*, alebo podľa l-ového participia, napr. *chargé pre výmeny sa na rokovaní nezúčastnila*.

Tu môže vzniknúť problém v oficiálnom písomnom styku, kde meno diplomatky spolu s jej diplomatickou hodnosťou nie je súčasťou kontextu v slovenskom jazyku, a teda sa pripúšťa neprechýlená podoba jej priezviska bez sufixu *-ová*, a to napr. na vizitkách. Napríklad *Alix Robert, chargée des manifestations culturelles* by v slovenskej verzii svojej vizitky mala podobu *Alix Robert, chargée pre kultúrne aktivity*. Keďže v tomto prípade ide o nezvyčajné a pre slovenského prijímateľa relatívne neznáme krstné meno, nebolo by z vizitky preňho jasné, či ide o ženu, alebo o muža. V tomto prípade by teda bolo naozaj vhodnejšie buď pred meno uviesť označenie *pani*, alebo sa napokon prikloniť k domácej podobe názvu funkcie, t. j. *poverenkyňa pre kultúrne aktivity*. Podobne by to bolo potom aj s podobami *pove-*

³ Aj keď z bežnej jazykovej praxe je v slovenčine stále viac známy aj výraz *chargé d'affaireska* [šaržé dafěrka] so skloňovaním podľa vzoru *žena*. V hovorených prejavoch sa tlak tradičnej normy nepociťuje tak silno ako v písaných prejavoch, preto vo vrstve slov neoficiálnej rečovej komunikácie sa vždy vývin jazyka javí ako oveľa dynamickejší.

renkyňa pre diplomatickú misiu, pre výmeny a pre styk s verejnosťou.⁴ Pokúsili sme sa nastoliť niekoľko otázok prameniacich z problémov pri adaptácii galicizmov *atašé* a *chargé* v slovenčine, pričom sme sledovali predovšetkým osobitosti pri ich integrácii do morfológického systému slovenského jazyka. Okrem formálnej stránky sme si všimli aj doterajšie nejednoznačnosti v sémantike preberaných názvov osôb (*atašé/pridelenec*, *chargé/poverenec/poverený/vedúci/splnomocnenec/zmocnenec/poradca*), ako aj nepresnosti a nejasnosti pri ich prechýľovaní.

Na záver vyslovujeme predpoklad, že dynamický vývin súčasného slovenského jazyka určite smeruje k tendencii ustáliť z konkurenčného postavenia rozkolísaných tvarov ako rozhodujúcu práve tú podobu slov, ktorá je v súlade s prevažujúcim flektívnym usporiadaním slovenčiny.

Literatúra

BENKO, V. – HAŠANOVÁ, J. – KOSTOLANSKÝ, E.: Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť: Morfológia podstatných mien. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1998. 87 s.

Dějiny diplomacie. 3. zv. Zost. V. P. Potěmkin – I. I. Minc – A. M. Pankratova. Praha, Svoboda 1947. 641 s.

DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984. 124 s.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

KAČALA, J.: Formovanie tvarotvorného základu v cudzích slovách a menách. Kultúra slova, 33, 1999, č. 6, s. 321 – 331.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. M. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava, Veda 1997. 944 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Oficiálne internetové stránky rozličných veľvyslanectiev v Slovenskej republike na adresách www.walker.sk/ambasady, www.britemb.sk, <http://home.sk/www/canembassy>, www.germanembassy.sk,

⁴ Produktívnosť tvorenia názvov osôb ženského rodu prechýľovaním je v jazykoch rozličných národov rozdielna.

Vo francúzštine (či už máme na mysli materiály francúzskeho, kanadského, či belgického veľvyslanectva) sa hodnosť *chargé d'affaires* nikdy neprechýľuje na ženskú podobu *chargée d'affaires* a vo väčšine prípadov sa neprechýľuje ani hodnosť *attaché/attachée* „pre určitú oblasť“, napr. *Mme Danielle Dostert, attaché commercial*. (Aj keď sme zaznamenali osihotené tendencie po prechýlení – *attachée culturelle* –, nebolo to v oficiálnych dokumentoch. Smerovanie ukázu dynamické procesy vo vývine francúzskeho jazyka.) Viditeľná je tendencia prechýľovať iba názvy nižších diplomatických hodností, teda *chargé/chargée* „so špeciálnym zameraním“. To by mohlo skutočne viesť k tomu, že sa práve názov tejto hodnosti v slovenčine ustáli ako *poverenec/poverenkyňa*. Averzia k prechýľovaniu súvisí pravdepodobne práve s faktom, že na dôležitých diplomatických postoch sa už tradične etablovali predovšetkým muži a názvy uvádzaných funkcií postupne ustrnuli v pôvodnej forme do takej miery, že sú akoby značkou. Čas postupne ukáže, či si pomenovacie potreby spoločnosti predsa len vyžadujú vznik nových lexikálnych jednotiek, ktoré sa v určitej etape vývinu natrvalo začlenia do slovnej zásoby.

www.france.sk, www.eindia.sk a oficiálna internetová stránka Ministerstva zahraničných vecí SR na adrese www.foreign.gov.sk.

ORGOŇOVÁ, O.: Galicizmy v slovenčine. Bratislava, Stímul 1998. 125 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 2., dopl. a preprac. vyd. Bratislava, Veda 1998, 576 s.

Slovník cudzích slov. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej – J. Krausa. [Preklad Ľ. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná.] Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 992 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. diel. A – K. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 816 s.

SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. – BENKO, V.: Morfematický slovník slovenčiny. Náuka, Prešov 1999. 530 s.

ŽALOUDEK, K.: Encyklopedie politiky. Praha, Libri 1996. 512 s.

Článok vznikol v rámci grantovej úlohy č. 2/6082/99 Prevzaté slová v súčasnej slovenčine.

Slavomír Ondrejovič

ZABUDNUTÝ FILOLÓG JURAJ IHNÁTKO (1840 – 1885)

ONDREJOVIČ, P.: Juraj Ihnátka (1840 – 1885), a Forgotten Philologist. *Slovenská reč*, 65, 2000, No. 4, pp. 210 – 213. (Bratislava)

The autor deals with the life and work of Juraj Ihnátka (1840—1885), nowadays already forgotten secondary-school teacher of classical languages. Ihnátka was one of the few specialists in Hungary who paid attention to issues of general linguistics and linguistic typology. He also wrote a pioneer grammar of the Romany language.

Pred 160 rokmi sa v zemplínskych Michalovciach narodil Juraj Ihnátka, jedna zo zaujímavých a neprávom zabudnutých osobností našich dejín. Bol to gymnaziálny profesor, učiteľ klasických jazykov, ale aj odvážny publicista, redaktor a v neposlednom rade filológ. Zaslúži si preto krátku spomienku aj v našom časopise.

Z jeho nedlhého života je známe, že sa narodil 14. mája 1840 v Michalovciach v rodine gréckokatolíckeho kňaza a v rodisku získal aj základné vzdelanie. Vysokoškolské štúdiá absolvoval v Budapešti, kde 27. októbra 1865 získal diplom pre aprobáciu latinčina, starogréčtina a rusínčina, pričom už v nasledujúcom roku nastúpil ako gymnaziálny profesor vo vtedajšom Ungvári (Užhorode). Tam sa súčasne stal aj redaktorom časopisu *Svit*. Ako uvádza Ottův slovník naučný nové doby (Dodatky II, Praha 1933, s. 1416), pre túto svoju činnosť musel však Užhorod skoro opustiť („Pro tuto činnost přeložen záhy do Pešti“) a v r. 1867 sa už ocitá na jednom z budapeštianskych gymnázií. Tam pobudol len jeden školský rok (1867 – 1868) a jeho kroky opäť smerujú na slovenské územie. Najprv to bola slávna Levoča, kde na tamojšom gymnáziu (na Levočskom kráľovskom katolíckom hlavnom gymnáziu, ako znel celý jeho vtedajší názov) pôsobil v rokoch 1868 až 1876, odkiaľ 6. septembra 1876 prešiel na svoje posledné profesorské pôsobisko – na Lučenské uhorské kráľovské štátne hlavné gymnázium, kde zotrval až do smrti. Zomrel 14. septembra 1885 a dožil sa teda len 45 rokov.

Napriek krátkemu veku J. Ihnátka zanechal za sebou pomerne rozsiahle i značne rôznorodé dielo. Súpis jeho osobnej bibliografie obsahuje množstvo článkov, vedeckých štúdií, no aj viacero samostatných knižných vydaní, ktoré písal po slovensky, maďarsky, ukrajinsky, resp. rusínsky a po latinsky. J. Ihnátka bol od svojich 26 rokov gymnaziálnym učiteľom, pričom jeho hlavnými predmetmi boli latinčina a gréčtina a maďarčina (v Levoči), resp. latinčina, gréčtina a rusínčina [„latin, görög és ruthén“] (v Lučenci) – porov. Vázlatok a losonczi gymnasium három százados életébol. Losonc 1885, s. 56. Jeho filologický záujem bol však ešte omnoho širší,

zahrnoval aj moderné (osobitne slovanské) jazyky; v rámci svojich typologických výkladov sa venoval sčasti aj exotickým jazykom, rómčinu nevynímajúc. Preukázané jazykové i lingvistické znalosti vypovedajú pritom nielen o mimoriadnych schopnostiach samého J. Ihnátka, ale sprostredkovane aj o vysokej úrovni výučby vo vtedajšom uhorskom školstve. Odborne sa zaoberal najmä lingvistickými, literárnovednými a historickými témami, ale napr. i starogréckym právom (porov. *Quaedam ex iure Attico et quidem de litibus instituendis*. In: A Losonci magyar királyi általi főgymnásium értsítvénye, 1883 – 84, s. 1 – 15). Napísal samostatnú prácu o tvorbe gréckych básnikov *Görög költészeti tanulmány* (Levoča 1875). V ročenke Levočského kráľovského štátneho hlavného gymnázia uverejnil okrem iného aj rozsiahlu rozpravu o vplyve križiackych výprav na európsku vzdelanosť (*A keresztes hadjáratok befolyása Európa művelődésére*, 1870). Pravidelne publikoval i v časopise Országos Tanáregyelet Közlöny. Práve tu v r. 1867/68 a 1874/75 vyšli jeho články o slovanských a moderných jazykoch *A szláv és rokonungnyelve közötti viszonyról* a *Modern nyelvek*. V periodiku Fővárosi Lapok (1869) zasa písal o ruskom písomníctve (*Az orosz időszaki sajtó*), o poľskom jazyku a literatúre (*A lengyel nyelv és irodalom*), v ďalšom periodiku Pesti Napló (1870) napr. o ruskej literatúre. Počas budapeštianskeho pobytu prispieval aj do Sasinkových Pešťbudínskych vedomostí.

Pozoruhodné filologické rozpravy od J. Ihnátka z indoeuropeistiky a jazykovej komparatistiky, resp. aj typológie sa nájdu najmä v ročenkách gymnázií, na ktorých tento autor a pedagóg pôsobil, teda v ročenkách spomínaného levočského a lučenského gymnázia. Sú to najmä štúdie *A nyelvek egymásközöti viszonyzáról, különös tekintettel indoeurópai nyelvcsaládra* (O jazykových vzťahoch s osobitným zreteľom na rodinu indoeurópskych jazykov) z roku 1871 a *A nyelvek különbözö állapotának egyes pontjai* (Niektoré aspekty osobitosti jazykov) z r. 1873.

J. Ihnátko sa vyznačoval ľahkým perom, v čom sa zrejme odrážajú jeho predchádzajúce publicistické skúsenosti. Na začiatku prvej z uvedených štúdií (In: A Löcsi kr. kath. fogymnasium értsítvénye 1869/70-ik tanévrol. Levoča 1871, s. 3 – 60) síce pripúšťa, že neovláda všetky jazyky, o ktorých píše, a že nemá ani schopnosti kardinála Mezzofantiho či J. Ch. Adelunga, autora diela *Mithridates*, no uvažovať o vzťahoch medzi akýmikoľvek jazykmi sveta, o ich podobnostiach a rozdielnostiach, považuje i tak za legitímne. Veď ani od botanika nechceme, hovorí J. Ihnátko, aby bol záhradníkom, ani od ichtyológa, aby bol zároveň rybárom, či dokonca od archeológa, aby bol baníkom. Bol to v polovici 19. storočia u nás vlastne jeden z mála autorov, ktorí sa venovali komparatistike a indoeuropeistike. Svoje rozsiahle rozpravy z tohto odboru písal v čase, keď diela klasikov historickoporovnávej jazykovedy tvorili celkom novú odbornú literatúru. V jeho štúdií z r. 1871 sa pre-

berajú princípy komparatistiky v dobrom prehľade od staroindickej a starogréckej gramatickej tradície, aby sa potom podrobnejšie zaoberal otázkami vzťahu jazyka a myslenia. Interpretujú Herdera, Hamanna, najmä však W. von Humboldta, prichádza k záveru, že vzťahy medzi jazykom a myslením sú zložitejšie, než to naznačuje Aristoteles vo svojom „hovoríť znamená nahlas myslieť“. Pri W. Humboldtovi upozorňuje, že tento autor otvoril celkom nové perspektívy v jazykovednom výskume, hoci jeho hlavné dielo O jazyku kawi na ostrove Jáva s povestným úvodom O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu (1830 – 35) nemal k dispozícii. S veľkými sympatiami pripomína Humboldtov koncept *energeia* (voči *ergonu*), tézu o jazyku ako myšlienkovom orgáne a jeho chápanie jazyka ako organického celku. Postupne osvetľuje a komentuje výklady o vzťahoch medzi jazykmi u Schellinga, F. Boppa, J. Grimma, H. Steinthala, A. Schleichera, M. Müllera, T. Comta de Gébélina, A. W. Schlegela, A. Ch. Adelunga, A. F. Potta, Ch. Burnoufa, A. Bonfeya, T. Kuhna, M. Curtiusa, A. Schmidta, W. Boltza a iných. Dobre poznal aj práce A. Fincka a F. Miklosicha, ktoré vyšli do 70. rokov 19. storočia, ale aj diela J. Dobrovského a Š. Lešku. Pri ilustráciách gramatických a lexikálnych zvláštností a osobitých kategórií v tzv. exotických jazykoch sa opiera o najčerstvejšiu európsku odbornú literatúru.

Svoj komparatistický obzor Ihnátko ešte prehľbuje v štúdiu z r. 1873, v ktorej zamerá pozornosť najmä na výklad systému sanskritského jazyka a čínštiny, ale zaoberá sa aj vzťahmi medzi ugrofinskými a slovanskými jazykmi. Špeciálne sa venuje „tónovým“ a polynézskym jazykom, najpodrobnejšie však predsa americkým domorodým jazykom, ktoré nazýva podľa vtedajšieho úzu bekeblezo nyelvek (v dnešnej maďarčine sa uplatňuje termín inkorporáló nyelvek). Tu sa opiera hojne o Hervasa, ale znovu aj o Humboldta. Na tomto mieste sa so znalosťou vecí preberajú rôzne kategórie a štruktúrne zvláštnosti exotických jazykov, v tom rámci napr. aj slovosledové modely, ale autor nevynecháva ani obľúbenú tému komparatistov – pomenovania základných čísloviek v jednotlivých jazykoch. Dlhá pasáž je venovaná aj rómčine (cigánskemu jazyku). Možno pritom predpokladať, že J. Ihnátko rómsky jazyk ovládal aj aktívne a že nemal o ňom vedomosti len z odbornej literatúry, ktorú cituje. Pri výklade totiž neraz spomína „jazyk levočských Cigánov“.

Porovnávací aspekt v druhej polovici štúdie z r. 1871 rozširuje ešte o latinčinu a gréčtinu, ako aj o vzťahy maďarčiny s rumunčinou, albánčinou, s baltskými jazykmi, najmä však so slovanskými jazykmi, napr. so srbčinou, s bulharčinou a so „slovančinou“ (szláv nyelv), t. j. so slovenčinou. Zaujímavá je pasáž o preberaní slovanských (slovenských) slov do maďarčiny v známych prípadoch typu *blatno – Balaton*, *brat – barát*, *brázda – barázda*, *klas – kalász*, *plašč – palást*, *britva – beretva*, *grablye – gereblye*, *blad – bolond*, *brána – borona* a pod. Opiera sa pritom najmä o prácu F. Miklosicha *Die Slavischen Elemente im Magyarischen*, ako aj Š.

Lešku Entelechus vocabularum (Budín 1825). Pokúša sa aj o zostavenie pravidiel pri ich preberaní, pričom vyčleňuje tieto prípady:

- a) predsunutie vokálu v začiatkovej slabike: *sztog – asztag, sztol – aształ, stĺp – oszlop, dvor – udvar; grati – ugrál;*
- b) vypadnutie vokálu v začiatkovej slabike: *skalica – kalic, straka – tarka, sztoklas – toklász;*
- c) zmeny vokálov v poslednej slabike: *pečat’ – pecsét, željar – zsellér;*
- d) zmeny v kvantite: *mak – mák, rak – rák;*
- e) zmeny vokálov v iných slabikách: *oblok – ablak, obrok – abrak; boj – baj, pop – pap;*
- f) reflexy za nosovky: *guba – gomba, golab – galamb, muka – munka, porocsiti – parancsol, tam – tompa.*

V Lučenci v roku 1877 vyšla s rozsahom 104 strán potom v osobitnom vydaní Ihnátkova *Cigánska gramatika* (Czigány nyelvtan), ktorej súčasťou je aj cigánsko-maďarský slovníček. I. E. Kutlík-Garudo v článku O začiatkoch romistiky na Slovensku (Slovenský národopis, 36, 1988, s. 45 – 57) hodnotí J. Ihnátka ako prvého autochtónneho rómistu na Slovensku vôbec. Jeho kvalifikovanie Ihnátkovej *Cigánskej gramatiky* je takáto: „Toto dielo je v slovenskej rómistickej literatúre, možno povedať, skutočne priekopnícke. Predkladajú sa v ňom obširnejšie, na náležitej filologickej úrovni tak dovedejšie vedomosti, ako aj novšie poznatky o morfológii cigánčiny vrátane state o tvorbe slov... Poznatky z predchádzajúcich komparatistických štúdií majú svoj odraz vo viacerých kapitolách knihy, zväčša v rozsiahlejších poznámkach pod čiarou“ (1988, s. 46). I. Kutlíka-Garuda prekvapila v tejto knihe aj Ihnátkova väzba na anglickú lingvistickú literatúru v čase, keď v strednej Európe dominoval v značnom rozsahu aj vo filológii nemecký vplyv a anglická literatúra bola vo všeobecnosti menej dostupná. Iste i to svedčí, ako správne pripomína aj I. Kutlík-Garudo, o tom, že náš autor mal v literatúre mimoriadny rozhľad.

J. Ihnátka je autorom, ktorý u nás pôsobil v 2. polovici 19. storočia, hoci iba nakrátko. Jeho filologický záujem bol pritom prednostne sústredený na indoeuropeistiku a komparatistiku a zrejme preto sa nedostal do zorného poľa autorov dejín jazykovedného myslenia na Slovensku, resp. vo vtedajšom Uhorsku. Pravdaže, v jeho prípade nejde o štúdie, ktoré by zásadne prehlbovali či posúvali vtedajšiu historickoporovnávaciu gramatiku dopredu. Jeho štúdie znamenali len prenesenie výsledkov svetovej jazykovedy do nášho prostredia. Nenašli sme nijaký príspevok, v ktorom by sa odkazovalo na Ihnátkove komparatistické štúdie. Avšak aj tak, ak sa budú písať komplexnejšie dejiny jazykovedy na Slovensku, nemalo by sa zabudnúť ani na gymnaziálneho učiteľa, publicistu, filológa a zároveň priekopníka v oblasti rómistiky na Slovensku Juraja Ihnátka.

DISKUSIE A ROZHLADY

Juraj Dolník

KU KRITIKE REFLEXÍVNOLOGICKÉHO PRÍSTUPU K SPI- SOVNÉMU JAZYKU

DOLNÍK, J: Towards the Critic of the Reflexive Logical Approach to the Standard Language. Slovenská reč, 65, 2000, No. 4, pp. 214 – 220. (Bratislava)

The presented paper is a contribution to a critical analysis of the traditional approach to the Slovak standard (literary) language. The author shows that a strict logical approach is unacceptable because it engenders violence to the language. He analysis the arguments against using of the Slovak preposition *kvôli* in causal meaning (the codification admits only the final meaning) and he emphasizes the adequacy of the approach on the basis of the natural logic.

Tento príspevok je krátkou reakciou na diskusný článok J. Kačalu (2000a). Ak odborná diskusia pomáha pri posune poznávania, je užitočná. Niektoré Kačalove námietky, prejavy nesúhlasu, protiargumentácie (a to nielen v citovanom článku) podnecujú k objasňovaniu protichodných pozícií, k spresňovaniu pojmov a k hľadaniu nových súvislostí. Ako to však v diskusiách býva (v našom lingvistickom prostredí to má svojskú tradíciu), diskutéri sa vzájomne nútia neustále sa vracat' k samozrejmosťiam, pretože pri nich sa partner najľahšie „usvedčí“ z viny zvanej poznávacie vákuum. Beriem to na vedomie ako realitu. Ale nič viac. Vzhľadom na to, že naša diskusia sa dotýka celej teórie spisovného jazyka a jeho kultivovania, nastoľuje sa v nej veľmi veľa otázok, ktoré si vyžadujú osobitné štúdie. Obávam sa, že čitateľ stráca prehľad, keď ich nesystematicky rozoberáme v časopiseckom článku. Súčasný stav diskusie vnímam tak, že sme dospeli k potrebe systematického výkladu v rozsiahlejšej publikácii. Azda budú okolnosti pre zrod takého diela v blízkej budúcnosti priaznivé.

V tomto príspevku sa obmedzím na to, aby som pridal k doterajším rozborom, myšlienkam, argumentáciám a úvahám ďalší výklad v prospech objasňovania základov nazerania na sledovanú problematiku. Ešte predtým sa však veľmi stručne zmienim o dvoch interpretáciách časti mojich výkladov v citovanom článku J. Kačalu. Prvá sa dotýka vzťahu češtiny k slovenčine. Už v odpovedi Á. Kráľovi (Dolník, 2000) som vysvetlil, ako dochádza k hrubej dezinterpretácii mojich výkladov v tejto otázke. Aj tu musím opakovať, že vývod, podľa ktorého môj výklad „utvára predstavu, akoby spisovný jazyk Slovákov bol vznikol niekde inde ako u Slovákov a na Slovensku a Slováci by si ho ako taký boli iba osvojili“ (op. cit., s. 17), nemá nič, ale nič spoločné s obsahom mojich výrokov. K tomuto vývodu priviedlo J. Kačalu to, že hovorím o

„historickom osvojovaní si spisovného jazyka Slovákmí“ (ide o to „osvojovanie si“). Aj tu sú stopy reflexívologického prístupu v protiklade s pragmatickologickým prístupom (o tomto protiklade bude ďalej reč). Podobne ako pri otázke Á. Kráľa (2000) v nadpise jeho príspevku „Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu?“ (otázku položil tiež v súvislosti s mojimi výkladmi) aj pri Kačalovom vývode musím len nechápavo krútiť hlavou. Vnímam to s oným povestným nemým úžasom. Ved' čo sa dá rozumieť pod „historickým osvojovaním si spisovného jazyka Slovákmí“? Len to, že okruh aktívnych používateľov spisovného jazyka, ktorý bol spočiatku úzky, sa postupne rozširoval až nadobudol taký rozmer, že zahŕňa v podstate všetkých členov jazykového spoločenstva. Vraj – podľa J. Kačalu (op. cit., s. 17) – je charakteristické, že J. Dolník sa na E. Paulinyho už neodvoláva, keď ten píše, že „už od najstarších čias sa najmä stredná slovenčina šírila v nadnárečovej platnosti za svoje nárečové hranice...“. Čo znamená, že sa šírila? Ako sa šírila? Len tak, že si ju osvojoval čoraz širší okruh používateľov, teda si ju osvojovali aj tí, ktorí neboli nositeľmi strednej slovenčiny. Predspisovný kultúrny jazyk aj spisovný jazyk sa šírili tým, že si ich osvojil čoraz väčší okruh Slovákov. Kým si spisovný jazyk osvojilo v podstate celé jazykové spoločenstvo, prešlo isté historické obdobie, takže hovorím o historickom osvojovaní si spisovného jazyka Slovákmí. To je všetko. „Historické osvojovanie si spisovného jazyka“ nemá nijakú spojitosť so spochybňovaním bežných, všeobecne akceptovaných poznatkov o histórii spisovnej slovenčiny. Nepoznám žiadne dôvody, argumenty, ktoré by spochybňovali výklady E. Paulinyho, ktoré pripomína J. Kačala. Skutočne neviem, o čom by sme tu mali polemizovať, a teda ani neviem, komu musí J. Kačala pripomínať „tému o prirodzenom, a teda zákonitom smerovaní jazykového vývinu na Slovensku k postupnému utváraniu vlastného spisovného jazyka Slovákov“ (op. cit., s. 8), ako aj ďalšie samozrejme poznatky. Sám by som bol zvedavý, aký „génus“ by mohol zistiť, že „spisovný jazyk Slovákov bol vznikol inde ako u Slovákov a na Slovensku“. Je mi ľúto, že sa v diskusii často vraciame k banálnym poznatkom.

Reálna polemika sa začína pri otázke, ako máme posudzovať bohemizmy v súčasnej slovenčine so zreteľom na tú historickú okolnosť, že slovenčina bola v sústavnom kontakte s češtinou. Žiaľ, tu dochádza k presunu vedeckej diskusie k rétorickému súboju. Pretože z poznávacieho hľadiska J. Dolník sa neuspokojuje s tým, že dlhodobé, rozšírené bohemizmy v ústach Slovákov sa hodnotia ako prejav ich nižšej jazykovej citlivosti, kultivovanosti, nedobrého stavu ich jazykového povedomia, a pokúša sa nájsť hlbšie vysvetlenie tohto faktu (nechce zostať na úrovni konštatácie, že ide o jazykovú povrchnosť, neúctu k jazyku atď.) – čiže si plní takpovediac svätú povinnosť bádateľa usilovať sa o prehĺbenie poznania –, prisúdime mu biľag ochrancu nositeľov spisovnej slovenčiny s oslabeným jazykovým vedomím, ktorí ignorujú jej reálne dejiny. Jeho výklady začneme vnímať v žiari tohto biľagu a „zist'ujeme“, že vlastne chce slovenčinu navliecť – his-

toricky aj aktuálne – do chomúta češtiny. My, ktorí to nechceme, sme pre neho protičeskí puristi. Žiaľ takto sa dostávame do rétorického súboja, o ktorý, dúfam, nemá záujem ani J. Kačala, takže v nej nebudeme pokračovať. Ved' čo to je, ak nie rétorický súboj, keď vraj výraz „osvojovanie si spisovného jazyka“ vedie k predstave – ešte raz už citované – „akoby spisovný jazyk Slovákov bol vznikol niekde inde ako u Slovákov a na Slovensku“ (a k ďalším vývodom, ktoré mi J. Kačala pripisuje), pričom napr. v sledovanom príspevku (Dolník, 1999, s. 47) píšem: „Fakt, že spisovná slovenčina sa konštituovala na podklade vlastného kultúrneho jazykového útvaru Slovákov, na podklade jednej zo svojbytných existenčných foriem ich jazyka a že sa rozvíjal ako svojbytný (originálny) jazyk, svedčí o tom, že tento sprievodný príznak nikdy nezahalil kontrastnú zložku opozitného vnímania („prežívania“) slovenčiny a češtiny“ (tým sprievodným príznakom sa myslí vplyv češtiny). Takto sa dospieva k tomu, že namiesto vedeckého spochybnovania istého poznania, resp. smerovania k nemu usilujeme sa rétoricky spochybnit' partnera. Zostaňme radšej vo vede.

Ešte sa krátko vyjadrím k otázke J. Kačalu, či sa k tomu, „čo sa o danej veci v slovenskej jazykovede už meritórne povedalo... možno len tak jednoducho obrátiť chrbtom“ (op. cit., s. 20). Nevie, kto sa obracia chrbtom, ale ja čelom a s otvorenými očami. A najmä nepredpokladám. A kto takto vníma aj moje výklady k bohemizmom v slovenčine, je vylúčené, aby ich interpretoval tak, že zahŕňajú predstavu „o potrebe uznať a kodifikovať úplnú priepustnosť hraníc slovnej zásoby spisovnej slovenčiny vo vzťahu k českým lexikálnym javom“ (tamže, s. 20). Naopak, zistí, že Dolníková predstava o tomto jave pevne nadväzuje na predstavu vynikajúceho mysliteľa E. Paulinyho. Problém spočíva zrejme v tom – a to už opakujem z iného príspevku –, že pri analýze spisovnej slovenčiny a jej kultivovania sa vynára osobitne silná teoreticko-metodologická xenofóbia. Šokuje nás predstava, že by sa dala uplatniť aj nejaká iná teoreticko-metodologická koncepcia. Už pomyslenie na možnú kritickú analýzu tradovanej teórie nás desí. Ak opustíme pôdu objektívneho vedeckého poznávania, dá sa to, pravda, pochopiť.

A teraz sa môžeme sústrediť na kľúčový moment celej diskusie o spisovnej slovenčine. Mojmým východiskom je, že reflexívologickým prístupom vnášame do jazyka „logiku“, ktorá nezodpovedá jeho povahe, takže sa vzd'ľujeme od jazykovej reality. Preto sa treba poobzerať aj po inom prístupe. Ponúka sa pragmatickologický prístup. Ukazuje sa, že treba naďalej objasňovať tieto prístupy. V iných výkladoch som ich už vysvetľoval a ilustroval. Tu sa obmedzím na to, aby som na príklade ešte zreteľnejšie ukázal, do akých poznávacích rozporov sa dostávame pri reflexívologickom prístupe a ako sa nám pritom „odcudzuje“ jazyková realita. Priam učebnicový príklad nám ponúka príspevok J. Kačalu (2000b), v ktorom sa autor vyjadruje k predložke *kvôli* (a v tejto súvislosti k predložke *pre*).

Autor príspevku upozorňuje (ako sa to už urobilo niekoľkokrát predtým) na nenáležité používanie *kvôli* v príčinnom význame. Uvádza príklady takých použití z verejných prejavov a konštatuje, že ich pôvodcovia si „neuveďomujú, že tu hrozí neporozumenie, že ich možno pochopiť aj celkom ináč, že ide o zámenu účelu s príčinou, pričom platí, že kým príčina je na začiatku kauzálneho vzťahu, účel je na jeho konci či na jeho opačnej strane“ (op. cit., s. 133). Ako hrozí také nebezpečenstvo? Autor to vysvetľuje na jednom z vybratých výrokov: *Kvôli chrípkovej epidémii sa dnes odohrajú iba dve ligové stretnutia*. K príkladu dodáva: „Z vety je jasné (vyzdvihol J. D.), že chrípková epidémia sa tu predstavuje ako príčina, pre ktorú sa z celkového naprogramovaného súboru stretnutí môžu uskutočniť len dve“ (tamže). Ako to teda, že hrozí neporozumenie, keď „je jasné“, že ide o príčinu? V odpovedi autora článku na túto otázku sa zrači typický prejav reflexívologického prístupu. Obsah odpovede: Bytostnou funkciou predložky *kvôli* v spisovnej slovenčine je vyjadrovať účel. „A keďže si význam predložky uvedomujeme predovšetkým v rovine účelu, nemožno vylúčiť situáciu, že niektorí citlivejší používatelia vo svojom ešte ‚nezautomatizovanom‘ jazykovom vedomí budú aj v citovanom prípade pri chrípkovej epidémii hľadať význam účelu: toto hľadanie je legitímne opreté o účelový význam predložky *kvôli*. A čo im vyjde? Že sa odohrajú iba dve ligové stretnutia, aby bola chrípková epidémia. To je, pravda, nezmysel, daný zamieňaním účelu s príčinou pri predložke *kvôli*. A tu sa vynára prirodzená otázka: má takéto balansovanie medzi príčinou a účelom zmysel? Nedalo by sa mu vyhnúť“ (op. cit., s. 134). Vopred poznamenávam, že tento výklad je jasným svedectvom absencie pragmatickej lingvistiky v slovenskom jazykovednom prostredí (ukázalo sa to aj v príspevku už citovaného článku Á. Kráľa).

Zrekapitulujme si to. Najprv bolo z vety jasné (jasné používateľom jazyka vrátane J. Kačalu), že ide o príčinu, ale potom, keď si uvedomíme, že *kvôli* má účelový význam, hrozí nám neporozumenie, lebo „legitímne“ môžeme vo vete hľadať účelový význam. Podľa toho „citlivému“ používateľovi hrozí neporozumenie, kým tí menej citliví sú mimo potenciálnej hrozby. Používateľ spisovnej slovenčiny stojí teda pred dilemou. Buď si neuvedomí účelový význam predložky *kvôli* („je lepšie o ňom nevedieť“), takže mu nehrozí neporozumenie, ale hrozí mu zato prívlastok „necitlivý“ (menej kultivovaný, takže „lepšie by bolo o ňom vedieť“), alebo si uvedomí tento význam, takže sa zaradí medzi „citlivých“ používateľov, ale hrozí mu možné neporozumenie. Dilema sa odstráni, keď sa predložka *kvôli* bude náležite používať len v účelovom význame, ako je to kodifikačne zachytené. Je zjavné, že dilema je umelá. Dopievame k nej reflexívologickým uvažovaním. Je to uvažovanie o jazyku nad ním, mimo jazykovej reality, v rámci ktorého prichádzame k záveru, ako by to malo byť (vo vzťahu k sledovanému príkladu: používatelia spisovnej slovenčiny by si mali uvedo-

miť – zatiaľ je to vlastnosť len tých „citlivejších“ – účelový význam pri predložke *kvôli*), čo potom berieme ako hodnotiaci štandard. Stojíme pritom nad používateľmi, ktorých normálnym vnímaním jazyka je jeho vnímanie v komunikácii, pri jeho používaní, a vyvodzujeme z ich jazykového správania (logické) závery. Myslíme takpovediac za nich a v „prospech“ nich. A potom, pravdaže, chceme, aby sa správali podľa našich záverov. Porov: „Nazdávame sa, že všetci používatelia spisovnej slovenčiny s kultivovaným jazykovým vedomím by si mali uvedomovať význam predložky *kvôli* a jej nevhodné používanie v príčinnom význame“ (op. cit., s. 135 – 136). Keď si uvedomia význam tejto predložky, nebudú ju používať v príčinnom význame, a tak sa nevystavujú nebezpečenstvu neporozumenia. Je zjavné, že „hrozbu neporozumenia“ vnášame do jazykovej reality zvonka na základe reflexívologického prístupu; chceme presvedčiť používateľov, že im hrozí toto nebezpečenstvo, aj keď – ako to jazyková prax ukazuje (ešte raz: „Z vety je jasné ...“) – v skutočnosti nič také nehrozí. (Sám uvažujúci sa dostáva do pasce, ktorú si nastrojil svojou logikou. Pred uvažovaním mu bolo jasné, že ide o príčinný význam, ale po uvažovaní začal „balansovať“.)

Dobre nám to potvrdí tento moment v texte sledovaného článku. Najprv sa opatrnejšie hovorí, že „nemožno vylúčiť situáciu“, že dôjde k neporozumeniu, ale v závere ako prvý argument za neprijatie *kvôli* v príčinnom význame sa uvádza: „Predložka *kvôli* ako výrazne účelová predložka v príčinnom význame z n e j a s ň u j e (vyzdvihol J. D.) naše vyjadrovanie“ (op. cit., s.136). Posun od „nemožno vylúčiť situáciu“ znejasnenia k tvrdeniu o znejasnení dobre ilustruje charakteristickú vlastnosť reflexívologického uvažovania, totiž to, že záverom vyplývajúcim z tohto uvažovania sa pripisuje status komponentu pravého (skutočného, nedeformovaného, „nesfalšovaného“) jazyka. V jazykovej realite niet znejasnenia vyjadrovania, keď sa *kvôli* použije v príčinnom význame (veď keby bolo, používatelia by sa tomu vyhli), takže z tohto hľadiska nie je problém s príčinným významom, ale z reflexívologického uvažovania vyplýva opak. Apel na používateľov z pozície záveru tohto uvažovania ich má presvedčiť („osvietiť“), že príčinný význam pri predložke *kvôli* im znejasňuje vyjadrovanie, aj keď o tom nevedia. Ak si uvedomia, že táto predložka má účelový význam, a podľa toho ju budú používať, znejasňovanie nehrozí, pretože prestali deformovať pravý jazyk.

Zreteľne sa tu ukazuje, k čomu vedie reflexívologický prístup k používaniu predložky *kvôli*. Logiku nášho uvažovania nad jazykovým javom vnášame do jazykovej reality, aby bol v nej „poriadok“ (nedochádzalo k nedorozumeniu), ale tam je „poriadok“ (k nedorozumeniu nedochádza), lebo táto realita má svoju „logiku“. Jazyková realita je taká, že predložka *kvôli* sa používa v príčinnom aj účelovom význame bez toho, aby sa vyjadrovanie znejasňovalo. Ak sa aj vyskytne výpoveď, v ktorej *kvôli* možno interpretovať účelovo aj príčinne, nemožno hovoriť o znejasňovaní vyjadrovania, lebo veď vieme, ako sa rieši viacvýznamovosť v komunikácii pri iných prípadoch.

Položme si otázku: Čo by sa stalo, keby používatelia spisovnej slovenčiny zareagovali na spomínaný apel tak, že by začali používať *kvôli* len v účelovom význame? To, že v praxi by sa realizovala len jedna možnosť. A čo sa deje, keď sa uplatňujú obidva významy? V praxi sa realizuje aj druhá možnosť. Obidve možnosti sú principiálne realizovateľné a vysvetliteľné z pozície pragmatickej logiky. „Pravá“ spisovná slovenčina zahŕňa obidve možnosti. Z hľadiska stavu jazyka, jeho primeranosti objektívnym potrebám jeho nositeľov je to jedno, ktorá z týchto možností sa realizuje. V príspevku (Dolník, 1997) som už vysvetlil, ako sa realizovala druhá možnosť. Presadzovanie prvej možnosti prostredníctvom kodifikácie, jazykovej kritiky a výchovy je postupom v duchu intervenčnej tradície, ktorý je zdôvodnený tak, ako sa zdôvodňovali postupy v rámci tradície. Reflexívnologicky zdôvodnená preferencia prvej možnosti je však umelá, nevyplýva z reálneho fungovania jazyka, z reálneho jazykového správania jeho používateľov ani z ich objektívnych potrieb vo vzťahu k jazyku.

Ani ďalšie dôvody za preferenciu predložky *kvôli* len v účelovom význame nie sú relevantné (pravda, ani niet relevantných dôvodov). Ako druhý dôvod autor sledovaného článku uvádza, že pri predložke *kvôli* „si ešte zreteľne uvedomujeme jej motiváciu východiskovým slovom *vôľa* a to prekáža, aby sme ju bez zábran upotrebovali ako príčinnú predložku“ (op. cit., s. 135). Pri „bez zábran“ sa zrejme myslí na „citlivejších“ používateľov s implikáciou, že len tí ostatní ju používajú v tomto význame skutočne bez zábran. Opäť je však problém. Kto si ešte zreteľne uvedomuje motiváciu, je citlivý, kultivovaný, a preto má zábrany. Ale keď demotivácia je normálny proces v jazyku, značný počet slov je poznačený týmto procesom. Ako to, že kultivovaný používateľ si to neuvedomuje? Tí menej kultivovaní sú tu v predstihu? V citáte je, že „si ešte zreteľne uvedomujeme“. To značí, že sa s demotiváciou počítá (keď bude namiesto „ešte“ „už nie“). Z toho vyplýva, že potom už nebudú zábrany, aby sa *kvôli* používalo v príčinnom význame.

Z pozície reflexívnologického prístupu sa teda sledovaný jav ukazuje takto: Uvedomovanie si motivácie je prekážkou pri akceptovaní predložky *kvôli* v príčinnom význame. Keď sa motivácia deaktivuje, odstráni sa táto prekážka. Je to logické a podľa tejto logiky treba zasahovať do jazyka. Aká je však jazyková realita? Taká, že v jazykovej komunikácii koexistuje „motivačné“ riešenie s „demotivačným“, čo je normálnym prejavom synchronnej dynamiky jazyka. Jedni majú viac zmyslu pre aktuálnosť motivácie, iní pre demotiváciu – v ich „súperení“ v komunikácii sa „rieši“ otázka presadenia či nepresadenia príčinného významu pri predložke *kvôli*. Je to normálny jazykový proces. Zdôvodňovanie neprijateľnosti *kvôli* v tomto význame poukazovaním na zreteľnosť jej motivácie nezodpovedá povahe jazyka a jeho fungovania. (Poznamenávam, že ani pri uvedomovaní si motivácie pri *kvôli* nie je neprirodzená jej reinterpretácia v zmysle kauzálnosti. Ale to tu nebudem rozvádzať.)

Ako tretí dôvod sa uvádza, že „predložka *kvôli* v príčinnom význame neodôvodnene vytláča z pozície základnú príčinnú predložku *pre* a tým v danej oblasti jazyka narúša stabilitu“ (tamže). Každá jazyková zmena narúša stabilitu – a napriek tomu dejiny jazykov vrátane spisovných sú dejinami zmien. O „rovnováhe“ už bola reč v mojich výkladoch o jazykovom systéme v iných prácach. Jazyková realita je taká, že to, čo sa z reflexívno-logického hľadiska javí ako narušenie stability a rovnováhy so záporným následkom, je normálnym prejavom fungovania jazyka, jazykovej aktivity používateľov, ktorá vždy vedie len k normálnemu stavu jazyka. Pragmatickologickým uvažovaním o jazyku môžeme túto realitu dobre objasniť. Napokon ako štvrtý argument je poukázanie na to, že Krátky slovník slovenského jazyka pripúšťa pri *kvôli* len účelový význam. Nuž, realita je taká, že kodifikačné dielo si žije svojím životom a jazyková prax svojím. A život jazykového spoločenstva ide ďalej.

Na záver dve poznámky. (1) Osobitným problémom pri lingvistickej diskusii o kodifikácii je fakt, že na jednej strane kodifikácia sa podopiera lingvistickou argumentáciou, ale na druhej strane kodifikátor využíva istý stupeň autority, resp. až autoritatívnosti v jazykovom spoločenstve v závislosti od rozličných okolností, pri ktorých lingvistická argumentácia nemusí hrať žiadnu rolu. Ak by sa vytvoril taký vzťah, že používatelia jazyka z vlastnej vôle pristupujú ku kodifikačným dielam ako k „svätému písmu“ a podľa nich sa aj riadia, lingvistická diskusia o argumentácii je arbitrárna. (Pripomeňme si spomienku E. Paulinyho [1979, s. 47] na rozhovor s H. Bartekom, v ktorom Bartek poukazoval na vysokú autoritu Slovenskej reči v tom období: „Keby som napísal v Slovenskej reči, že toto nie je cigareta, ale že sa to po slovensky volá výfučka, odzajtra by to každý volal výfučka.“) Kodifikátora môže zvädzať predstava o bezhraničnej autorite svojho diela, pri ktorej argumentácia je len „ozdobou“ kodifikačných rozhodnutí, takže vedecká diskusia o argumentácii a kodifikačné akty sú autonómne javy.

(2) Keď som inicioval diskusiu o spisovnej slovenčine a jej kultúre, veril som, že sa rozvinie teoreticko-metodologická dišputácia, z ktorej vyjdú idey a podnety smerujúce k istému pokroku v teórii spisovného jazyka a jeho kultivovania. Žiaľ, nestalo sa. Nie sme pripravení na metodologickú diskusiu v tejto oblasti? Chopí sa tejto úlohy až nová lingvistická generácia? Uvidíme. Od rétorických duelov však radšej upuštme.

Literatúra

DOLNÍK, J.: Spontánne jazykové zmeny a kultivovanie jazyka. *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, s. 30 – 42.

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.

KAČALA, J. (2000a): Kodifikačný postoj a jazyková kultúra. *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 11 – 21.

KAČALA, J. (2000b): Príčinný vzťah pri predložke *pre* a *kvôli*. *Kultúra slova*, 34, 2000, s. 132 – 136.

PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red.: J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 43 – 51.

Ladislav Dvonč

PRÍPADY DODRŽIAVANIA A NEDODRŽIAVANIA PRAVIDLA O RYTMICKOM KRÁTENÍ V SPISOVNEJ SLOVENČINE

DVONČ, L.: The Cases of Respecting and Not Respecting the Rhythmical Shortening Rule in the Slovak Literary Language, *Slovenská reč*, 2000, No. 4, pp. 221 – 226. (Bratislava)

The author pays attention to those additional cases of not respecting the rhythmical shortening rule which have not yet been recorded in the Slovak Orthographical Rules, concretely, within the survey of cases not respecting the rule.

V spisovnej slovenčine sa uplatňuje pravidlo o rytmickej krátke. Podľa tohto pravidla sa jednoduché dlhé samohlásky alebo dvojhlásky po predchádzajúcej jednoduchej dlhej samohláske alebo dvojhláske skracujú (namiesto nich bývajú jednoduché krátke samohlásky). Takéto skracovanie sa uplatňuje aj po predchádzajúcich slabičných dlhých spoluhláskach *ř, ĺ*. Vo všetkých týchto prípadoch ide o skracovanie dlhých slabík po predchádzajúcich dlhých slabikách, dlhá slabika si vynucuje skrátenie v nasledujúcej slabike. Takýmto skracovaním sa v značnej miere obmedzuje výskyt dlhých slabík v spisovnej slovenčine.

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1998, s. 117 – 118) sa pravidlo o rytmickej krátke uplatňuje v niektorých pádových príponách podstatných mien (ide o dva prípady), v pádových príponách akostných a vzťahových prídavných mien, radových čísloviek a prídavných, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *pekny* a *cudzi*, ďalej v niektorých slovesných tvaroch (tu sa podrobnejšie vypočítavajú štyri prípady), v genitíve množného čísla podstatných mien, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *žena* a *mesto*, keď sa po dlhej slabike vkladá krátka samohláska, v zdobneniach utvorených príponou *-ko* s vkladnou samohláskou v predposlednej slabike, ako aj pri tvorení podstatných mien príponami *-ník, -ík, -iček, -ctvo, -ák, -ár, -áreň* a pri tvorení prídavných mien príponou *-ný, -ský, -iansky*. Vcelku sa prípady, v ktorých sa pravidlo o rytmickej krátke uplatňuje, uvádzajú v šiestich bodoch a či skupinách s podrobnejším členením na menšie podskupiny. Ide pritom o skracovanie pri skloňovaní a časovaní slov a pri tvorení slov. Pravidlo o rytmickej krátke sa podľa tohto týka morfológie a derivatológie.

Výpočet prípadov, v ktorých sa v spisovnej slovenčine uplatňuje skracovanie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike na základe pravidla o rytmickej krátke, nie je úplný. So skracovaním sa stretávame aj pri tvorení slov niektorými príponami, ktoré sa v Pravidlách slovenského pravopisu nespomínajú.

Skracovanie sa uplatňuje pri tvorení slov príponou *-áč*, napr. *brada* – *bradáč*, ale *fúz* – *fúzač*. Podľa toho prípona *-áč* sa skracuje na *-ač*, ak predchádzajúca slabika (slabika v základe slova) je dlhá.

Skracovanie sa uplatňuje aj pri tvorení slov príponou *-ér*, napr. *aranžovať* – *aranžér*, ale *trénovať* – *tréner*.

V prípade *fúz* – *fúzač* a aj v prípade *trénovať* – *tréner* ide o skracovanie jednoduchej dĺžky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke. Skracovanie jednoduchej dlhej slabiky po predchádzajúcej jednoduchej dlhej slabike sa pri pravidle o rytmickom krátení uplatňuje v najväčšej miere.

Pravidlo o rytmickom krátení sa v spisovnej slovenčine neuplatňuje pri tvorení tvarov slov a pri tvorení slov vo všetkých prípadoch, ale má isté obmedzenie. Vyskytujú sa aj prípady, v ktorých sa dĺžka po predchádzajúcej dĺžke nekráti. Takéto prípady sa v slovenskej jazykovede tradične označujú ako výnimky z pravidla o rytmickom krátení. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1998, s. 118 – 119) druhá dĺžka (dĺžka po predchádzajúcej dĺžke) sa nekráti v dvanástich prípadoch, ktoré sa tu presne vypočítavajú. Druhá dĺžka sa nekráti v pádových príponách podstatných mien stredného rodu zakončených na *-ie*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *vysvedčenie*, v pádovej prípone *-í* genitívu množného čísla podstatných mien ženského rodu, v tvaroch množného čísla s vkladnou dvojhláskou *ie* pri podstatných menách ženského a stredného rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzorov *žena*, *ulica* a *mesto*, v pádových príponách živočíšnych prídavných mien, v tvaroch prítomného času sloviess vzoru *rozumieť*, v prípone *-ia* 3. os. množného čísla prítomného času, v prípone prechodníka *-iac* a v prípone prítomného činného prídavia *-iaci*, v prípone minulého činného prídavia *-vší*, *-všia*, *-všie* po predchádzajúcej dvojhláske, v tvaroch prítomného času opakovacích sloviess zakončených na *-ievať*, v príponách *-iar*, *-iareň*, v zložených slovách, v tvaroch neurčitých zámen s časticou *nie-* a konečne aj v slovách s predponami *ná-*, *zá-*, *sú-*.

Tak ako výpočet prípadov, v ktorých sa uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení, nie je v Pravidlách slovenského pravopisu úplný, rovnako nie je úplný ani výpočet prípadov, v ktorých sa toto pravidlo neuplatňuje, čiže nie je úplný v tejto príručke ani výpočet prípadov tradične označovaných ako výnimky z pravidla o rytmickom krátení.

Pri výpočte prípadov, v ktorých sa rytmické krátenie uplatňuje, v Pravidlách slovenského pravopisu sa spomína aj prípona *-ák*, ktorá sa skrakuje na *-ak*. Treba uviesť, že prípona *-ák* má aj variant *-iak*. Pri prípone *-ák* je podľa tohto rovnaká situácia ako pri odvodzovacej prípone *-ár* alebo prípone *-áreň*, pri ktorých existujú dvojhláskové varianty *-iar* a *-iareň*. Prípony *-iar* a *-iareň* sa po predchádzajúcej dĺžke nikdy nekráti, napr. *miliar*, *sietiar*, *rýchliareň*, *triediareň*. Je to jedna z výnimiek z pravidla o rytmickom krátení, ktorá sa v Pravidlách slovenského pravopisu výslovné zaznamenáva (ako výnimka č. 9). Pravidlá z roku 1998 zaznamenávajú slová *mliečňak* a *mliečnik*. V prvom prípade ide o skracovanie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, ale v druhom prípade už ide o výskyt dĺžky po predchádzajúcej dĺžke. Exis-

tenciu podoby *mliečnik* nikto nespochybnil. Nazdávame sa pritom, že podoba *mliečnik* s dĺžkou po predchádzajúcej dĺžke má v spisovnej slovenčine väčšie oprávnenie ako podoba *mliečňak*. Opierame sa tu o situáciu pri slovách s príponami *-iar* a *-iareň*, ktoré sa nikdy neskracujú po predchádzajúcej dĺžke, a podľa toho by sa nemala skracať ani prípona *-iak*, ale by sa mala zachovávať aj po predchádzajúcej dĺžke, teda *tučný – tučnik, dolný – dolnik*, ale aj *mliečny – mliečnik*. To potom znamená, že popri príponách *-iar* a *-iareň* ako výnimkách z rytmického krátenia treba ako výnimku z rytmického krátenia uvádzať aj slová s príponou *-iak*.

Jednou výnimkou z pravidla o rytmickom krátení sú podľa Pravidiel slovenského pravopisu aj tvary neurčitých zámen s časticou *nie-*: *niekým, niečím, niečí, niečia* atď. (1998, s. 119, bod č. 11). Rytmické krátenie sa však neuplatňuje ani v slovách *bárčo, bársčo, bárkto, bárskto, bohviečo, bohviekto, ktoviečo, ktoviekto, čertviečo, čertviekto, neviemčo, neviemkto* (Slovník slovenského jazyka, 1959, s. 72 – 73, 114, 786, Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 299, Krátky slovník slovenského jazyka, 3. vyd. 1997, s. 58). Aj v týchto prípadoch rovnako ako pri zámenách s *nie-* ide o neurčité zámená. Súhrnne možno povedať, že pravidlo o rytmickom krátení sa nedodržiava pri neurčitých zámenách s *bár-*, *bárs-*, *bohvie-*, *ktovie-*, *čertvie-*, *neviem-*, *nie-*.

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1998, s. 119, bod č. 12) druhá dĺžka sa nekráti ani v slovách s predponami *ná-*, *zá-*, *sú-*. K týmto slovám možno pripojiť slová s predponou *vý-*, napr. *výliatok* (Terminológia silikátového priemyslu, Bratislava 1955, s. 50; Stavebnícky náučný slovník 1, Bratislava 1961, s. 484).

K výnimkám z pravidla o rytmickom krátení patria aj slová *orientácia, orientálec, orientálny, preorientovať*, ktoré sa v Pravidlách slovenskej výslovnosti zaznamenávajú ako slová s *ie* ako jednoslabičným spojením vokálov, teda dvojhĺskou, takže ide o výskyt dvoch dlhých slabík vedľa seba (Dvonč, 1998, s. 292). Podľa M. Sokolovej a F. Šimona (1999, s. 344) v rozpore s pravidlom o rytmickom krátení sa vo viacerých slovníkoch uvádza aj adjektívum *orientálny*. Komplikovanejšia je podľa nich situácia pri prídavnom mene *maniakálny*. KSSJ uvádza toto adjektívum pri substantíve *mánia* a aj pri slove *maniak*, čo podľa nich nie je celkom v súlade s lekársym úzom, pretože lekári používajú podobu *manický* ako adjektívum k slovu *mánia*. Pritom pri hesle *maniak* sa v tomto slovníku upozorňuje, že adjektívum *maniakálny* sa vyslovuje so spoluhláskou *n*. Ak tu, ako hovoria ďalej, vyslovujeme *n*, predpokladá sa nezvyčajná zmena pôvodnej dvojhĺsky *ia* v substantíve *maniak* (teda jednoslabičného *ia*) na samohláskovú skupinu v adjektíve odvodeného od tohto slova (presnejšie na dvojslabičnú a či heterosylabickú samohláskovú skupinu, lebo aj dvojhĺska *ia* je samohlásková skupina, ale jednoslabičná a či tautosylabická skupina). Keby sme však vyslovovali *ň* s dvojhĺskou *ia*, píšú autori ďalej, bolo by to v rozpore s pravidlom o rytmickom krátení. To potom znamená, že pri výslovnosti

slova *maniakálny* s dvojhĺáskou *ia* (a so spoluhlĺáskou *ň* pred ňou) ide o ďalšie slovo s porušovaním alebo nedodržiavaním pravidla o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine. M. Sokolová a F. Šimon spomínajú ďalej (s. 344), že v Pravidlách slovenskej výslovnosti sa pri slove *bienále* pripúšťa dvojaká výslovnosť, t. j. výslovnosť s dvojslabičným *ie* a výslovnosť s dvojhĺáskou *ie* ako jednoslabičným spojením. Takto derivát *bienálny* je podľa autorov v rozpore s pravidlom o rytmickom krátení, preto by podľa nich bolo potrebné zvážiť dvojhĺáskovú výslovnosť, a to isté platí podľa nich aj o adjektíve *orientálny* a o slove *orientácia*. Svoj výklad uzatvárajú konštatáciou, že po zjednotení krátenia sufixu *-ár* (v KSSJ) by sme mohli očakávať krátenie sufixov *-al/ný*, *-ac:i-a* alebo zmienku o nových výnimkách (toto dávajú do úvodzoviek) z neutralizácie kvantity (*maniakálny*, *orientálny*, *orientácia*, *bienále*, *bienálny*). Podľa nášho názoru slovo *maniakálny* sa viaže na substantívum *maniak* a podľa toho sa vyslovuje s *ň* a s dvojhĺáskou *ia*, takže v slove *maniakálny* s dlhou samohláskou *á* po dvojhĺáske *ia* sa porušuje pravidlo o rytmickom krátení. Čo sa týka slova *bienále*, podľa nášho názoru sa toto slovo vyslovuje s dvojslabičným (heterosylabickým) spojením *ie*, nejde tu o dvojhĺásku *ie*. Je tu rovnaké heterosylabické spojenie *ie*, aké je aj v slove *trienále*, ktoré sa zaznamenáva v Pravidlách slovenskej výslovnosti s dvojslabičným *ie*. Tu sa dokonca výslovne uvádza, že je tu výslovnosť s dvojslabičným *ie*, nie s jednoslabičným *ie* (nie s dvojhĺáskou). Ako vidíme, v spracovaní výslovnosti slov *bienále* a *trienále* je v Pravidlách slovenskej výslovnosti rozpor alebo nesúlad, hoci ide o podobne utvorené slová. Ak sa však *ie* vyslovuje dvojslabične, nejde o porušovanie rytmického krátenia. Čo sa týka slov *orientácia* a *orientálny* alebo aj *preorientovať* (*sa*), v týchto prípadoch je jednoznačná výslovnosť s dvojhĺáskou *ie* a zároveň je aj pevná výslovnosť s dlhými samohláskami v nasledujúcej slabike, skracovanie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke (po predchádzajúcom *ie*) tu neprichádza do úvahy. Tieto prípady sa jednoznačne zaraďujú medzi prípady s nedodržiavaním pravidla o rytmickom krátení.

V slove *triumf* ide podľa M. Sokolovej a F. Šimona o jednoslabičné spojenie *j +* vokál *u*. Pravidlá slovenskej výslovnosti (s. 549) predpokladajú výslovnosť slova *triumf* s dvojslabičným *iu*, rovnako aj *iu* v slove *triumfálny*. Nazdávame sa, že je tu možná dvojslabičná aj jednoslabičná výslovnosť. Ak však ide o jednoslabičnú výslovnosť, nejde podľa nášho názoru o spojenie foném *j + u*, teda *ju*. Pri jednoslabičnej výslovnosti ide podľa nás o uplatnenie dvojhĺásky *iu* alebo stotožnenie s dvojhĺáskou *iu*. Ak tu ide o dvojhĺásku *iu*, ktorá patrí do repertoára dvojhĺások v spisovnej slovenčine, potom v prípade slova *triumfálny* s dvojhĺáskou *iu* a s dlhou samohláskou *á* v nasledujúcej slabike ide o dĺžku po predchádzajúcej dĺžke, teda o ďalší prípad porušenia pravidla o rytmickom krátení.

K slovám, v ktorých sa vyskytuje dĺžka po predchádzajúcej dĺžke, treba pripojiť ešte niektoré ďalšie slová. Podľa Pravidiel slovenskej výslovnosti (s. 418) sa slovo *patriarcha*, ktoré je cudzieho pôvodu, vyslovuje s dvojhláskou *ia*. K slovu *patriarcha* patrí prídavné meno *patriarchálny*, v ktorom po dvojhláske *ia* je v nasledujúcej slabike dlhá samohláska *á*. Keďže ide o výskyt dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, ide potom o porušovanie pravidla o rytmickom krátení. To isté sa vzťahuje aj na slovo *patriarchát*, ktoré je utvorené od slova *patriarcha* slovotvornou príponou *-át* s dlhým *á*. Ďalšími slovami s dĺžkou po predchádzajúcej dĺžke sú podstatné meno *matriarchát* a prídavné meno *matriarchálny*, v ktorých sa *ia* vyslovuje jednoslabične ako dvojhláska *ia* (Pravidlá slovenskej výslovnosti, 1984, s. 350).

Z výkladov, ktoré sme podali v tomto príspevku, sa ukazuje, že výpočet prípadov, v ktorých sa pravidlo o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine uplatňuje, ako aj výpočet prípadov, v ktorých sa toto pravidlo neuplatňuje (výpočet výnimiek z pravidla o rytmickom krátení), nie je v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu úplný. Existujú ďalšie prípady, v ktorých sa toto pravidlo uplatňuje, ale existujú aj ďalšie prípady, v ktorých sa rytmické krátenie nezachováva. V budúcom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu bude potrebné výklady o pravidle o rytmickom krátení a o výnimkách z pravidla o rytmickom krátení doplniť a spresniť. Keď sme tu hovorili o ďalších prípadoch dodržiavania alebo nedodržiavania pravidla o rytmickom krátení, brali sme do úvahy iba také prípady, ktoré sú kodifikované v súčasnej spisovnej slovenčine.

Nakoniec by sme chceli upozorniť na prípady, ktoré na prvý pohľad predstavujú skracovanie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, v skutočnosti však o takéto skracovanie nejde. Napr. v slovese *napísať* je najprv krátky slabika a za ňou dlhá slabika, v slove *nápis*, ktoré je od neho odvodené, je najprv dlhá slabika a za ňou krátky, podobne je to v prípadoch *zapísať* – *zápis*, *upísať* – *úpis* atď., takže sa zdá, že ide o krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke. V skutočnosti o takéto krátenie nejde. Ukazuje na to stav pri príbuzných slovách, napr. *odpísať* – *odpis*, *opísať* – *opis*, *rozpísať* – *rozpis*, kde je tiež krátkosť, a to po predchádzajúcej krátkej slabike. Rovnako je to v prípade *spísať* – *spis*, kde neprechádza ani dlhá, ani krátky slabika. Vo všetkých týchto a podobných prípadoch nejde o krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, teda o krátenie podľa pravidla o rytmickom krátení, ale o striedanie dlhých a krátkych samohlások, teda o kvantitatívne vokalické alternácie.

Literatúra

DVONČ, L.: Rytmické krátenie v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 63, 1998, s. 291 – 299.

KRÁL, Á: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. M. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava, Veda 1997. 944 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 2., dopl. a preprac. vyd. Bratislava, Veda 1998, 576 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. diel. A – K. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 816 s.

SOKOLOVÁ, M. – ŠIMON, F.: O nesúlade medzi výslovnosťou a pravopisom samohláskových skupín so samohláskou i v prevzatých slovách. Kultúra slova, 33, 1999, s. 342 – 347.

SPRÁVY A RECENZIE

Jazyk v komunikácii

(VAŇKO, J.: Komunikácia a jazyk. Nitra, Katedra slovenského jazyka UKF 1999. 201 s.)

Juraj Vaňko nepredstavuje vo svojej monografii nové výsledky vlastného výskumu jazyka a komunikácie, presnejšie fungovania jazyka v komunikácii, ale výsledky svojho širokého štúdia zvolenej problematiky. Je to v súlade s vytýčeným cieľom, ktorý sám formuluje takto: „... jednak v kondenzovanej podobe predstaviť všeobecnú teóriu komunikácie, jej vznik, vývin, vzťah k iným disciplinám, a jednak poukázať na miesto a úlohu jazyka v rečovej komunikácii“ (s. 8). Na túto úlohu sa podujal aj preto, že „veľmi malá pozornosť sa venuje fungovaniu jazyka v sociálnej interakcii medzi jeho nositeľmi, t. j. v konkrétnych komunikačných procesoch“ (s. 8).

Tento zámer chce J. Vaňko realizovať výkladom o dvoch oporných pilieroch, o jazyku a komunikácii, presnejšie o teórii jazyka a teórii komunikácie.

Pod nenápadným titulkom *Funkcia jazyka a proces komunikácie* sa skrýva vlastne podrobný výklad o tom, čo je jazyk. Doterajšie definície J. Vaňko začleňuje podľa Á. Kráľa do desiatich skupín, v ktorých sa jazyk chápe ako funkcia ľudského organizmu, ako výraz mysle, ako kód, ako systém znakov, ako systém symbolov, ako nástroj, ako jednota systému znakov a myslenia, ako spoločenský jav, ako činnosť a napokon ako bezprostredná skutočnosť myslenia.

Je prirodzené, že všetky tieto javy, resp. hľadiská treba brať do úvahy pri „hľadaní podstaty jazyka“ (podľa R. Jakobsona). J. Vaňko však správne pripomína, že vo väčšine definícií sa vychádza z faktu, že jazyk je predovšetkým systém znakov a že plní rozličné funkcie. V tejto súvislosti preto podáva prehľad jazykových funkcií od K. Bühlera a jeho organonového modelu (s funkciou zobrazovacou, výrazovou a výzvovou) cez R. Jakobsona (ktorý pripája poetickú, fatickú a metajazykovú funkciu), Hockettovu sústavu trinástich charakteristických črt (u nás menej známu) až po hierarchický systém L. A. Kiselevovej, ktorá rozlišuje niekoľko vrstiev a v nich konkrétne funkcie. Do tohto prehľadu začleňuje J. Vaňko aj Horeckého úvahy o vzťahu jazyka a myslenia.

Na tieto výklady nadväzuje kapitola o teórii rečových aktov (J. L. Austin a J. R. Searle). Na konkrétnych príkladoch sa tu vhodne ilustrujú také základné pojmy ako lokučný, ilokučný a perlokučný akt, ako aj základné typy rečových aktov (reprezentatívne, direktívne, komisívne, expresívne a deklaratívne). Škoda však, že sa tu neuvádza teória W. Schmidta o komunikačných postupoch, ani teória M. Grep-

la o komunikačných funkciách, ani koncepcia J. Horeckého o výpovedných aktoch ako základných prvkoch tvorenia textov, resp. diskurzu.

S jazykom súvisia aj tri kapitoly zaradené do úvodnej kapitoly *Z histórie otázky*. Teoretický dosah má najmä výklad o princípe binárnych protikladov, ilustrovaný chápaním N. S. Trubeckého, ale najmä R. Jakobsona. Treba však dodať, že ani Jakobsonov systém nie je založený na čisto zvukových, resp. fonetických kritériách. Nie je správne tvrdenie, že u R. Jakobsona ide o lineárne radenie (s. 34). Malo sa azda poukázať na zásadu, že podľa R. Jakobsona je zastúpený každý príznak, ale v kladnej či zápornej podobe. K poznámke o morfológických protikladoch treba zase dodať, že sa tu pri charakterizovaní každého javu využíva celý (t. j. trojčlenný) systém, teda výskyt, nevýskyt a „nič o výskyte“. Konkrétne napr. pri charakterizovaní akuzatívu ako zásahového pádu (Z) by to bol systém +Z -Z z.

Nie je jasný zmysel, resp. dosah Zipfovho zákona (že súčin rangu a frekvencie je konštantný) pre jazykovú komunikáciu. Väčší význam by mal výklad o charakteristických vlastnostiach slovnej zásoby (distribúcia, frekvencia, bohatosť). Podobne nie je jasný dosah ani výklad o predpokladaní, anticipácii, resp. očakávaní istých javov v texte.

S jazykom napokon súvisia aj výklady (v kapitole o komunikačných situáciách a komunikačných udalostiach) o vlastnostiach ústnej a písomnej komunikácie, o povahe noriem a výklady až encyklopedického charakteru o písme, pravopise, elektronických médiách a internete.

Druhou opornou témou Vaňkovej monografie je komunikácia. Po vymedzení samého pojmu, správne opretého o význam latinského slovesa *communicare* (robiť spoločným, radiť sa, rokovať, zhovárať sa, ale aj spájať, ba v druhom rade aj usilovať sa, aby sa istý jav stal spoločným pre vysielateľa i prijímateľa). Po historickom prehľade o vývine teórie komunikácie (o spôsobe prenášania informácie) a teórie informácie (o charaktere informácie) sa podrobne rozoberajú komunikačné fázy a súhrn jednotlivých komunikačných teórií. Dôležité sú aj úvahy o komunikačnej činnosti v spoločnosti, rozlíšenie komunikačných udalostí, napr. na priame a nepriame, a komunikačných situácií (situačných modelov), napr. na ústne a písomné. Zreteľný je aj výklad o entropii, ale jej hodnota nie je matematicky správne vyjadrená. Prečo by pri 16 prvkoch mala byť 4×4 ?

Treba pripomenúť, že J. Vaňko chápe komunikáciu veľmi široko, preto odôvodnene popri verbálnej komunikácii uvádza aj prostriedky neverbálnej komunikácie (zvukové, pohybové), dotýka sa aj problému dorozumievania medzi človekom a zvieratami i medzi zvieratami. Správne pripomína, že pri pokusoch o vybudovanie dorozumievacieho systému v styku so zvieratami nejde o jazyk ako systém znakov, ale iba o jednoduché viac alebo menej úspešné pokusy.

Žiada sa dodať, že vo všetkých Vaňkových výkladoch akoby sa mlčky vychádzalo z predpokladu, že prenos informácie prebieha jednostranne, od expedienta k recipientovi, pravda, s možnosťou obrátenia do opačného smeru (ale v obidvoch prípadoch v skutočnosti ide o zasahovanie recipienta). Ako však ukazujú aj úvahy samotného autora, jestvuje mnoho prípadov, že prenášaná informácia sa nedostane až k recipientovi, nezasiahne ho, lež ostane fixovaná, uložená v nejakom „konzervačnom“ prostriedku. To je všeobecne známy prípad masovej komunikácie, konkrétne v spravodajstve. Správa ostane zafixovaná napr. na novinovej stránke a odtiaľ si ju recipient sám vyhladá a „konzumuje“, teda nie je ňou zasiahnutý, ale akoby ju sám nasával. To je aj častý prípad pri osobnom štúdiu, keď si bádateľ vyhladáva informácie uložené v odborných štúdiách, v encyklopédiách a v učebniciach. Azda by sa tu mohlo hovoriť o receptívnej komunikácii. A to aj v tom prípade, keď informácia nie je uložená v konzerve, ale keď ju adresátovi sprostredkuje istý mediátor, konkrétne napr. prekladateľ alebo rozhlasový reportér.

Osobitnú pozornosť venuje J. Vaňko masovej komunikácii. Roztrúsené poznatky zhŕňa v konceptuálnom modeli masovej komunikácie, ktorý vypracovali Westlee a Maclane, pravda, dopĺňa ho (odôvodnene) o proces kódovania – dekódovania a prostriedky masovej komunikácie chápe ako kanál. Výskumy masovej komunikácie by však mohol doplniť aspoň poznámkou o úsilí kolektívu, ktorý svojho času skúmal túto problematiku v Novinárskom študijnom ústave. Prekvapuje však, že výklady o masovej komunikácii vyúsťujú až do pomerne samostatných úvah o kultúre a o vzdelávaní.

Je prirodzené, že monografia je doplnená dost' podrobným zoznamom literatúry (vždy po jednotlivých kapitolách), dobre poslúži aj vecný register, ale najmä slovník základných pojmov/termínov. Ak dodáme, že J. Vaňko na mnohých miestach vyjadruje kritický postoj k rozvádzaným teóriám, osviežený niekedy aj osobnými reminiscenciami na pobyty v Indii a vo Veľkej Británii, môžeme konštatovať, že jeho monografia (hoci sa charakterizuje len ako prednáška na vysokej škole) predstavuje nielen užitočný pohľad na teóriu komunikácie, ale do istej miery aj značnú časť úvodu do všeobecnej jazykovedy.

Ján Horecký

Smutné vysvedčenie pre našu odbornú náboženskú literatúru

(TAKÁČOVÁ, L. a kol.: Kresťanská terminológia. Malý náučný a pravopisný slovník kresťanských termínov. 1. vyd. Zvolen, Jas 1996. 76 s.)

V časopise *Viera a život* (8, 1998, č. 2, s. 192 – 193) sa dosť oneskorene objavila krátka (a preto nedostačujúca) recenzia či poznámka o brožúrke, ktorá nesie dosť honosný názov *Kresťanská terminológia*. Túto brožúrku napísal kolektív autorov s L. Takáčovou na čele (1. vyd. 1996). Má to byť výkladový a pravopisný slovník kresťanských termínov, ktorý je navyše určený pre potreby Rímskokatolíckeho biskupského úradu v Banskej Bystrici a vydalo ho vydavateľstvo či združenie Jas vo Zvolene. Toľko teda na oboznámenie sa so vznikom tejto príručky. Ešte sa vari treba zmieniť o tom, že v úvode sa ako prameň na zostavenie tohto diela spomína časopis *Duchovný pastier*, dokonca aj časopis *Slovenský jazyk a literatúra v škole (?)* a *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1991. Treba povedať, že sú to naozaj chabé pramene na odborné a lexikografické spracovanie kresťanských termínov. Spomínaný školský časopis totiž nemohol byť a ani nie je prameňom, lebo bolo v ňom na pokračovanie uverejnené takmer všetko, čo je v slovníku. Čo sa tu však neuvádza, je to, že autori hojne odpisovali aj zo *Slovníka cudzích slov* S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Manikovej.

Pre jazykovedca lexikografa a navyše poučeného kresťana katolíka je priam trápne čítať tento neusporiadaný, lexikograficky nevyhovujúci a z vecnej stránky často pomýlený text. Už vstupná kapitola o zásadách písania veľkých písmen vo vlastných menách je zmesou nesúrodých poučení, povytŕhávaných z citovanej pravopisnej príručky (PSP 1991), ktorá je z hľadiska poučenia o písaní veľkých písmen v náboženských vlastných menách tiež nevyhovujúca. Priam donebavolajúce je poučenie o písaní slova *Boh*. Je to pozostatok či dedičstvo z Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, že napr. v náboženských textoch píšeme Pán Boh atď. Prečo len v náboženských textoch? Vlastné meno *Boh* v kresťanskom ponímaní je naozaj označením nadprirodzenej bytosti čiže čistého bytia a je to jej osobné meno, ktoré, samozrejme, nemožno ináč písať len s veľkým písmenom. Slovom *boh* označujeme mytologické božstvá (teda nie nadprirodzené!), ktoré sú vymyslené a ináč majú aj svoje vlastné mená: Jupiter, Perún, Venuša, Lada atď.

Keď ide o prídavné meno *boží* (*Boží*), diskusia o tom, či ho písať s malým alebo veľkým písmenom, sa vlastne definitívne neskončila, je však pravda, že prídavné meno *boží* sa písalo s malým písmenom napr. aj podľa Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953, ale nie preto, že vládol ateistický či marxistický svetonázor. Je to obyčajné apelatívne prídavné meno a s veľkým písmenom by sa malo písať iba ako súčasť vlastných mien najmä v náboženskej oblasti (*Syn Boží, Matka Božia*

atď.). Ak nie je súčasťou vlastného osobného mena, píše sa alebo malo by sa písať s malým písmenom. Žiaľ, dnes tu platí iné pravopisné pravidlo. Ďalej poučenie o tom, že prídavné meno *boží* sa s malým písmenom píše iba v ustálených spojeniach, stojí na vratkých nohách: kedy ide v tomto prípade o ustálené spojenie? V slovníčku (tak aj v Pravidlách 1991) sa uvádzajú spojenia *božie drievko, božia príroda, boží deň, boží dar* (vraj iba chlieb!). A čo spojenia ako *božie milosrdenstvo, božia milosť, boží súd, služby božie, boží dom, boží svet* atď. – tie nie sú ustálené spojenia?

Napísať takéto „poučenie“ o veľkých písmenách je naozaj trúfalosť. Treba ho kategoricky odmietnuť nielen z hľadiska cirkevnej náuky, ale aj so zreteľom na súčasnú lexikografiu a pravopisné zákonitosti vôbec. Takáto prezentácia pravopisu v náboženských textoch je zahanbujúca, ponižujúca a pre postavenie kresťanov katolíkov u nás naozaj kompromitujúca.

Označenie *slovník kresťanskej terminológie* je nepresné, lebo slovníček obsahuje veľa výrazov a spojení, ktoré nie sú terminologické, sú to obyčajné apelatívne slová alebo frazeologické spojenia a pod. To značí (a to konštatoval aj recenzent v spomínanej poznámke), že tu chýba prísny a presný výber skutočných terminologických výrazov a ich presné lexikografické spracovanie. Tak napr. hneď na začiatku sa uvádza hláska *a* vo funkcii gréckej a latinskej predpony, ale súčasne sa predstavuje ako skratka. Všetky uvádzané spojenia sú latinské, nemajú nič spoločné so slovenskou terminológiou a v slovenčine sa bežne nepoužívajú. Slovo *abatiša* by sa už v súčasných slovníkoch spisovnej slovenčiny nemalo uvádzať. Latinský výrok *ad augusta pre angusta* nie je odborný termín a je v ňom pravopisná chyba. Do takého slovníka podľa nášho názoru nepatria ani heslá (nemajú totiž terminologický charakter): *ad verbum audiendum, a. f. (anni futuri), agenda, Ahasver, alfa, alma mater, aloa, alokúcia, ambit, ambón* (ináč správne *ambona*), *A. M. D. G.* (chýba tu však *O. - omnia ad maiorem Dei gloriam*), *Apolón, apside, arch-, archi-, arkáda, Arkádia, Arnošt (!), askéza, ateizmus, Atika, augustovský, Babel, Babylon, balzam, báh, beneficium, berla, biblia, blížny, cer, cnosť (!), čnosť, codex* (iba *kódex*), *credo, krédo* (chýba však *Credo, Krédo* ako označenie Apoštolského vyznania viery), *Cyreneá, de facto, de iure, defenzor* (ale ani latinské spojenie *defensor vinculi*, lebo v slovenčine je presný preklad *obhajca zväzku*), *deizmus, delegácia* (celé heslo je z odbornej stránky pomýlené), *demiurg, depozícia, determinizmus, diaspora, dignita, dimisoriálka* (iba *prepúšťacia listina*, uvedené heslo je hovorové, resp. slangové), *dobročinenie (!), dohviezdny, duchovenstvo, duša, dvojlodný (dvojloďový), ecce (!), Efez, effeta, eklézia* (ak ide o zastarané slovo, nepatrí do súčasnej terminológie, jeho výklad či preklad *klérus, kňazstvo (!)* je pochybný, existuje však termín *ekleziálny*), *ekuména, ekvi- (!), empora, enkláva, Ermitáž, evokácia, examinátor, examinovať, exitus, ex lege, ex lex, expozitúra* (súčasný Kódex kánonického práva tento termín nepozná, výklad hesla je pomýlený), *expressis verbis, exsultet* (spr.

Exsultet, ale dnes sa už používa slovenský termín), *extáza*, *factum dogmaticum*, *fa-
kulty* (preklad je nesprávny, ide o splnomocnenia, nie právomoci), *faldistórium*, v
hesle *farár* sú uvedené výrazy *farársky*, *farárstvo*, *farárčiť*, *farárovať* - tie nie sú
odbornými výrazmi, niektoré z nich sú hovorové expresívne až pejoratívne), *farizej*,
Feničania, *fetiš*, *fiála*, *Filištín*, *finála*, *flagelácia*, *futuribilia*, *Gal*, *gemara*, *geneti-
ka*, *geto*, *Gilgameš*, *glagolika*, *glagolita*, *glagolský*, *Gloria* (spr. *Glória*), *glória*,
gloriola, *gnosticismus*, *Godoliáš*, *Gomora*, *grál*, *gratias*, *grécky*, *Gregor*, *habilita*,
halucinácia, *Hazel*, *hebraistika*, *hebrejčina*, *Heliodor*, *hermeneutika*, *hierarchia*,
hodinky, *horizontála*, *hovorňa*, *Hrehor* (!), *Hromnice*, *hromničný*, *Hyxovia*, *cha-
rakter*, *charita*, *chlieb*, *chorál*, *chvalabohu*, *ibidem*, *Ignác*, *iluminácia*, *impubes*,
incipit, *index*, *indikácia*, *inferno*, *insígnie*, *inšpirácia*, *inštalácia*, *ipso iure* (existuje
slovenský preklad), *islam*, *Ite missa est* (už iba v slovenčine), *jáhen* (!), *jasle*, *joze-
finizmus*, *juliánsky*, *kába*, *kabala*, *kabalistika*, *kádi*, *kajať sa*, *kajúci*, *kalif*, *kancel*,
kapučňa, *kardínálny*, *karner*, *katolíctvo*, *katolicizmus*, *katolizovať*, *kláštor*, *kliatba*,
kniha, *kolegialita*, *kolegiálnosť*, *koleta* (?), *Kolosy*, *kondukt*, *konfesia*, *konfucianiz-
mus*, *kongres*, *konvent*, *kooperátor*, *korán*, *korban*, *Korint*, *koruna*, *kostol*, *kráľ*,
kráľovstvo, *kreácia*, *kremácia*, *kry*, *kumran*, *kutňa*, *kvietizmus*, *Kvirinál*, *lačnosť*,
laik, *láma*, *lamaizmus*, *latinčina*, *Léta*, *litterae commendatitiae* (!), *loco citato*,
lod, *Lurdy*, *Lurd*, *luterán*, *mág*, *maloverný*, *manuál*, *martýr*, *masora*, *Matej*,
matrika, *meditácia*, *memento*, *mešita*, *modus*, *morálka*, *mučeník*, *narodenie*, *nárek*,
nastolenie, *nástupca*, *nazeranie na Boha*, *nebe* (!), *nedeľa*, *nekresťan*, *nesmrteľný*,
neviniatko, *nika*, *nimbus*, *Nioba*, *nirvána*, *norma mravnosti*, *novoplatonizmus*, *ob-
covanie* (!) *svätých*, *obediencia*, *odpadlík*, *ofera*, *oferatórium* (!), *ohlášky*, *O Hosp*,
olej, *ordálie*, *ordinácia*, *ospravedlnenie*, *osvietený*, *otec*, *Palestína*, *palimpsest*,
Pange lingua..., *panna*, *panteizmus*, *parabola*, *parochus*, *parocha* (!), *pátričky* (!),
patrón, *Pax tecum*, *pieta*, *plebán* (!), *pohan*, *pokatolíčiť* (!), *pokora*, *pokúšenie*, *po-
mazanie nemocných* (!), *polnoc*, *pondelok*, *popolec*, *portál*, *poručeno*, *poručník*, *po-
sledný*, *posol*, *posvätné Officium* (!), *potopa*, *poznanie*, *pozostatky*, *požehnanie*, *pr*,
Kr. (!), *prebenda*, *prebolestný*, *prečistý*, *predcyrilometodovský*, *predobry*, *predpeklie*
(!), *predriekať*, *preparandia* (!), *predspevák*, *preparandista* (!), *prevelebný*, *prímľuva*
(!), *Prímľuvnica* (!), *principál*, *prislovie*, *privilégium*, *proféta*, *protireformácia* (!),
prsteň, *puritán*, *purpur*, *pykať*, *Quadragesima* (!), *Quirinius*, *rabín*, *raj*, *reč*, *reinkar-
nácia* (!), *rekatolizácia*, *rektor*, *relégia*, *rezervácia*, *rezidencia*, *Rím*, *rogationes*, *rozjí-
manie*, *sabat*, *sanktifikácia*, *sanctus*, *Sbohom* (!), *sedem*, *sedia gestatoria*, *sedisva-
kancia* (!), *sekularizácia*, *Septuagesima*, *sesia*, *Sexagesima*, *scholares*, *simultánný*,
Sirachovec (?), *Sixtínska kaplnka*, *Sixtínska madona*, *skotizmus* (?), *slávnosť*, *sluha*,
služba, *smrť*, *snem*, *sobota*, *Sodoma*, *Solún*, *solúnski bratia*, *spaľovanie mŕtvych*,
spevník, *spravodlivosť*, *srdce*, *Stabat Mater dolorosa* (!), *stavy v cirkvi*, *stigma*,

stolec (!), stól, strážny, streda, stupeň, sudca, summa (! – S. theologica), suspensia, svätenička, svätvečer, svedomie, svetlo, sviatok, sviatostiny (?), symbol, syn, šintoizmus, štvrtok, štyridsaťhodinový, švajčiarsky, svätoštefánsky, svätováclavský, tajomný, tajomstvo, talmud, telo (!), tešiteľ, thuribulum (!!), veriaci, Vesperale, Vidi aquam, vierozvest, víno, voda, svätorečenie (= sanktifikácia?), vykúpenie ľudstva, vyznanie, vzývanie svätých, zaopatrenie chorého (?), závišť, zbožštenie (= apoteóza?), zbožnosť, zjavenie, zmluva, zmužilosť, znak, Zoroaster, zozvážať, zvon, zvonica, Žid – žid.

Podľa nášho názoru heslá uvedené v slovníku (je ich asi 400) sú z hľadiska cieľa slovníka tohto typu i z lexikografického spôsobu spracovania sporné. Keďže podľa autorov slovníka ide o kresťanskú terminológiu, do slovníčka nepatria výrazy, ktoré sú viac-menej známe z dejín iných náboženstiev alebo zo všeobecných dejín, iné sú všeobecné apelatíva, ktoré nemôžu figurovať len ako odborné kresťanské termíny. Lexikografický postup, ktorý autori v slovníčku prijali, že heslovým slovom je obyčajné apelatívum a že až v hesle sa vlastne dozvieme o spojeniach, ktoré sú alebo mali by byť predmetom kresťanskej terminológie, je neprijateľný. Napríklad heslo *alfa* – heslom malo byť spojenie *Alfa a Omega* s odkazom na slovo *Omega*, ktoré v abecednom poradí chýba. Označenie *Anjelský doktor* do hesla *anjel* nepatrí, lebo sv. Tomáš Akvinský si zasluhuje osobitné heslo. Heslo *apoštol*: označenie *Apoštol* už sem nepatrí, o sv. Pavlovi je predsa samostatné heslo, ale, žiaľ, opäť iba pod heslom *Pavol*. Čo hľadá česká podoba *Antonín* v hesle *Anton*? V hesle *Apokalypsa* je však už uplatnený iný postup, lebo heslom je tu termín *Apokalypsa* a až v ňom sa uvádza apelatívum *apokalypsa* (a zbytočne, lebo slovo *apokalypsa* nie je náboženský termín). Heslo *archa*: označenia *Noemova archa*, *Archa zmluvy* mali tvoriť samostatné heslá. Heslo *Boh*: výklad významu je sporný a neúplný, čo tu však hľadajú výrazy *Bohočlovek*, *Bohorodička*, *Boží*, *božský*, *božstvo*? Heslo *Dávid* je zmätené, nedopovedané, heslo *dekalóg* by sa malo písať s veľkým písmenom, podobne aj *Desať božích prikázaní*. *Dekan*: výklad je pomýlený, dekan predsa nie je predsedom kardinálskeho zboru, to je kardinál dekan. *Duch*: okrem toho, že meno *Duch Svätý* má mať osobitné heslo, nepatrí sem prídavné meno *svätodušný*.

V tomto vypočítavaní by sme mohli pokračovať, uvedieme však už iba heslá, typické pre tento pomýlený lexikografický postup: *Ignác*, *Chalcedón*, *Jozef*, *kánon*, *kniha*, *kódex*, *koncil*, *konsekrácia*, *Konštantín*, *konvent*, *Korint*, *kreácia (!)*, *Kristus* (je to priam nebezpečná zmiešanina všetkého), *lačnosť*, *legát*, *Lukáš*, *Matúš*, *Mesiáš*, *Metod*, *mysticizmus*, *Najsvätejšia Sviatosť oltárna*, *nebe*, *nedeľa*, *nepoškrvnený*, *obetovanie*, *ordinácia (!)*, *prijímanie (!)*, *Rím*, *Samaritán*, *spevník*, *srdce*, *sviatok*, *sviatostiny*, *synoptický (!)*, *teológia (!)*, *Tomáš*, *viera*, *žalm*.

V slovníčku je veľa hesiel, ktoré sa citujú po latinsky. Sú to latinské slová alebo ustálené spojenia. V súčasnej situácii, keď poznanie latinčiny je stále problémom, je

to zbytočný balast, najmä keď katolícka liturgia zaznieva v kostoloch po slovensky a rovnako aj odborné termíny sú už zväčša preložené do slovenčiny. Viaceré z nich sú už zastarané, prežité, neaktuálne, súčasnému veriacemu už nič nehovoria alebo nič nemôžu povedať, napr. *ad Calendas Graecas, ad augusta per angusta, codex, collecta, culpa, conopeum (konopeum), defensor (defensor vinculi), defīnitor, dimissorium, litterae dimissoriae, ecce, Ecce Agnus Dei, Ecce homo, ex lege, ex lex, expressis verbis, exsultet, factum dogmaticum, futuribilia, ibidem, introitus, ipso iure, Ite missa est, Lauda Sion, Liber pontificalis, logos (genitív logu?), mala fides, missio canonica, netemere, Numeri, Pange lingua, promotor fidei, promotor iustitiae, Quinquagesima, rogationes, sacerdotale, sanctus, Scala sancta, sedia gestatoria, Septuagesima, Servus servorum Dei, Sexagesima, scholares, sigillum, summa, Te Deum laudamus, Tetragrammaton Arréton, trishagion, Veni Sancte, Vesperale, Vidi aquam*. Sem možno zaradiť aj skratky latinských slov a spojení. Vidieť, že tu chýba lexikografický spôsob spracovania týchto výrazov. Ďalej sú tu skratky latinských názvov reholí (ináč sa názvy reholí v slovníčku uvádzajú dvakrát čiže na dvoch miestach, ale nedôsledne: raz pod uvedenými skratkami a s celým latinským názvom, druhý raz ako apelatívne označenie, napr. *benediktín, františkán, minorita, piarista, premonštrát, salezián, verbista*). Pravda, vládne tu nejednosť – a to je z lexikografického hľadiska veľká chyba. O názvoch ženských reholí sa už ani nezmiňujeme.

Autori slovníčka uviedli do textu aj niekoľko českých hesiel alebo slov, ktoré sú v súčasnej slovečine nepotrebné: *Antonín, Arnošt, jáhen, Jahenita, nebe, pátričky*.

V slovníčku však nepríjemne prekvapujú a na druhej strane zarážajú nepresné až nesprávne a pomýlené výklady hesiel z jazykovej, ale čo je najzávažnejšie – aj z vecnej stránky. Nevedno, z akého prameňa pochádza pri hesle *abbé* poznámka, že „v samotnom postavení sa skloňuje, v spojení s vlastným menom ostáva nesklonné“. Heslo *Abrahám* je spracované veľmi stroho, je to takmer nič nehovoriaci výklad. V hesle *advent* sa uvádza, že toto slovo sa vo všeobecnom význame (ale aký to má byť význam?) píše s malým písmenom, ale aj podľa ďalšieho výkladu má toto slovo len jeden význam „obdobie štyroch týždňov pred Vianocami, čas očakávania príchodu Spasiteľa atď.“. Prečo potom treba rozlišovať liturgický Advent (s veľkým písmenom) a advent ako predvianočný čas (s malým písmenom)? Podľa nášho názoru ani poradie adventných nediel (Prvá, Druhá... atď.) netreba písať s veľkým písmenom, lebo nemajú charakter vlastného mena (výnimku by mohla tvoriť tretia adventná nedeľa pre svoj osobitný názov *Gaudete*, podobne ako pôstna nedeľa *Laetare*). Slovo či termín *akolyta* nemožno vysvetľovať, že je to „pomocník pri liturgických úkonoch“, ten má predsa svoje presné zaradenie medzi duchovnými osobami. V hesle *alfa* sa hovorí, že spojenie *Alfa a Omega* je jedno z označení Boha. Potom

nemožno o tomto označení hovoriť, že ide o symbol, ktorý vraj vyjadruje personifikáciu. V hesle *apokryf* sa hovorí o apokryfných evanjeliách s vysvetlením v zátvorke, že ide o Skutky, Listy. Podľa nášho vedomia je to pomýlený výklad. V hesle *apostol* sa nič nehovorí o dvanástich apoštoloch: prísne vzaté, apoštol nie je učeník Krista (učeníkov bolo 72). Prídavné meno *apoštolský* sa exemplifikuje viacerými spojeniami, ale chýbajú tie najdôležitejšie. Sloveso *apoštolovať* už do hesla nepatrí.

Arcibiskup sa v slovníčku označuje ako „predstavený cirkevnej provincie, arcidiecézy“. Označenie predstavený je laické, nenáležitú. V Kódexe kánonického práva predstavený je rehoľník, ktorý stojí na čele rehoľného inštitútu. Keď ide o arcibiskupa, porov. správny výklad v hesle *metropolita*. Nevedno prečo sa v hesle *Áron* uvádza aj podoba *áron*, ktorá označuje jedovatú rastlinu! *Benediktín* sa charakterizuje ako člen rehole, „ktorí sa riadia podľa reguly...“ (gramaticky chybná formulácia), *berla* je podľa slovníčka symbol „pastierskej vlastnosti“ biskupa. Výklad slova *Boh* je postavený nelogicky a jeho štylizácia je primitívna. Heslo *Božie Telo* je nenáležitú, lebo v liturgickom slovníku ide o slávnosť Najsvätejšieho Kristovho tela a krvi, nie je to teda v liturgickom zmysle sviatok, ale slávnosť. Poučenie o tom, že *breviár* je liturgická kniha, obsahujúca všetky texty cirkevných hodínok, je podľa nášho názoru povrchné. Výklad hesla *Cirkev* je skreslený, rovnako aj hesla *defenzor* a *defensor vinculi*. Opakujeme ešte raz, že v slovenčine existuje preklad *obhajca, obhajca zväzku* (výklad tohto spojenia je v kán. 1432 Kódexu kánonického práva). V súvislosti s tým treba uviesť poznámku aj k heslu *promotor fidei*. Nejde o strážcu spravodlivosti. Celé heslo si vyžaduje náležitú korektúru. Slovo *dekalóg* je vlastné meno, treba ho písať s veľkým písmenom. *Dekana* nie je možné charakterizovať ako „predstaveného cirkevného okresu“, ale ako kňaza, ktorý je na čele dekanátu.

Pomýlený je aj výklad hesla *delegácia*. V tom význame, ktorý sa v slovníku uvádza, sa používa termín *delegovanie*. Deleguje sa moc, nie právomoc, nie z cirkevnej osoby na inú osobu, lebo tu ide o iný postup. Latinský termín *jurisdictio* neznačí právomoc, ale moc riadenia (*potestas regiminis*). Termín *delegát* má úplne iný význam, než aký uvádza slovníček. Spojenie *apoštolský delegát* Kódex kánonického práva nepozná, tu sa hovorí iba o legátoch Rímskeho veľkňaza. Slovo *diakon* sa nepochopiteľne vykladá ako bohemizmus (!) a ako posledný stupeň pred kňazstvom. *Diakonstvo* sa už označuje ako „nižší stupeň kňazského svätenia“! Výraz *diakonia* je dnes zastarané slovo. Kódex kánonického práva nepozná výrazy *dimisorium, dimisorialka*, ale iba termín *prepúšťacia listina* (*litterae dimissoriae, nie dimissoriae*). Výklad hesla *dogma* je dokladom povrchného pohľadu na články viery, ktoré sú súčasťou katolíckej viery. Heslo *duch* predstavuje výklad bez ladu a skladu. Predsa Duch Svätý ako tretia božská osoba si v kresťanskej terminológii vyžaduje osobitné heslo! O duši sa v slovníčku podáva priam materialistický výklad. Názorný príklad na zmatenosť výkladu je heslo *ecce*. Do hesla *evanjelista* autori slovníčka zaradili balast na-

miesto seriózneho výkladu tohto slova. Heslové slovo *Evanjeliium* sa malo uviesť s malým začiatočným písmenom, ale s náležitým výkladom. Totiž výklad o písaní tohto slova s malým a veľkým začiatočným písmenom je opäť zmätený a napokon nepotrebný. V slovníčku ide predsa o kresťanskú terminológiu, nie o profánny pravopis. Spojenie *evanjeliové rady* nemožno vykladať ako „sľuby katolíckych mníchov“, sľub sa okrem iného viaže na zachovávanie troch evanjeliových rád (čistota, chudoba, poslušnosť). Celý výklad treba preto zamietnuť. Na pravú mieru treba uviesť aj heslo *Excelencia*. Preklad tohto slova ako „vznešenosť“ nie je adekvátny, lebo slovo *vznešenosť* je apelatívum, latinská podoba s veľkým písmenom svedčí o istom druhu vlastného mena, o oslovení. Tento titul patrí nie „úradným“, ale diplomatickým hodnostárom, keď ide o cirkevných hodnostárov, oslovenie sa vzťahuje na biskupa.

Výklad slova *exkomunikácia* je skreslený: či ide o „najvyšší nápravný cirkevný trest“, to si možno overiť aj v Kódexe kánonického práva v kán. 1311 – 1335, resp. v abecednom registri na s. 778 – 779. Heslo *expositúra* s prihniedzovaným výrazom *expositus* (kaplán farnosti) je pre rádového kresťana málo zrozumiteľné, nemá keď Kódex kánonického práva v kánonoch o farnosti, farárovi a kaplánoch neprináša v tomto ohľade nijaké poučenie. Heslo *exsultet* je dnes už zbytočné, veľkonočné obrady sa konajú v slovenčine (prekladá sa *Plesaj...*). Heslo *fakulty* skresľuje podstatu týchto úkonov v oblasti cirkevnej riadiacej moci tak vecne, ako aj terminologicky. *Fakulta* čiže splnomocnenie (teda nie zmocnenie) nie je prenášanie právomoci (správne moci) na iných, je to iba vec delegovania. V Kódexe sa v kán. 132 hovorí o trvalých splnomocneniach, ktoré sa riadia predpismi o delegovanej moci. V slovenčine sa v tomto zmysle nehovorí o fakultách, ale o splnomocneniach (také heslo malo byť aj v slovníčku). Prídavné meno *fakultatívny* do hesla *fakulty* vôbec nepatrí, to mohli ľahko zistiť aj autori slovníčka. Heslo *farár* je svojím výkladom, ako aj prihniedzovanými výrazmi takisto nevhodne spracované. Podľa Kódexu (kán. 519) farár je vlastný pastier farnosti, ktorá mu je zverená. Nie je poverený biskupom, ale biskup mu farské spoločenstvo zveruje. Výrazy *farársky*, *farárstvo*, *farárčiť*, *farárovat'* sú v bežnej reči hovorové až pejoratívne a nemajú nič spoločné s kresťanskou terminológiou. Heslo *farnosť* prezrádza absolútne nepochopenie cirkevnej terminológie a spoločenstva Božieho ľudu. Farnosť je podľa Kódexu (kán. 515) určité spoločenstvo veriacich, natrvalo ustanovené v partikulárnej cirkvi a zverené do pastoračnej starostlivosti farárovi ako jeho pastierovi. Nejde tu teda o nejakú „najnižšiu administratívnu cirkevnú jednotku, ktorú spravuje správca farnosti“. Takéto vymedzenie farnosti je zavádzanie veriacich a nerešpektovanie terminológie a výkladov pokoncilových dokumentov. Aj z toho vidieť, že autori slovníčka neboli na takúto prácu pripravení dôkladným štúdiom súčasných cirkevných dokumentov. Termín *fi-liála* Kódex kánonického práva nepozná. Kaplán pomáha vykonávať pastoračnú čin-

nosť pre celú farnosť alebo pre jej vymedzenú časť, alebo pre istú skupinu veriacich farností. Preto aj heslo *kaplán* s vysvetlením „pomocník (kooperátor) vo farnosti“ si autori asi vymysleli.

V hesle *forma* sa vlastne hovorí iba o forme sviatosti, ktorá sa definuje ako viditeľný sviatosťný znak, ktorý vyjadruje a určuje jej zmysel (napr. slová vysluhovateľa sviatosti krstu pri materiálno-sviatosťnom úkone – obmytí vodou). Je síce pravda, že pri viacerých sviatosťoch sa za formu pokladá slovná formula, ale je skôr počuteľná ako viditeľná. Keď ide o „obmytie vodou“, nie je to materiálno-sviatosťný úkon, je to len použitie matérie, ktoré spolu s formulou tvorí vonkajšiu podobu sviatosti, preto sa sviatosť chápe ako znak a prostriedok, ktorými sa viera vyjadruje a upevňuje atď. (porov. Kódex, kán. 840). O forme uzavierania manželstva sa v hesle vlastne hovorí iba z hľadiska platnosti manželstva.

Heslo *generálny* je zbytočné, lebo toto adjektívum sa terminologicky trvalo uplatňuje v spojení s termínmi *spoveď*, *absolúcia*, *predstavený rehole*, *vikár*, ako aj v spojeniach, ktoré sa vyskytujú ako termíny v evanjelickej cirkvi. To platí aj o hesle *hlavný*. Heslo *Gloria* (píše sa s dlhým *ó*) sa v súčasnosti ako termín používa na označenie hymnu (teda nie ako „začiatkový obrad sv. omše“, ale ako jej textová časť). Toto označenie sa malo skôr uviesť v hesle *Sláva Bohu na výsostiach*, to však v slovníčku chýba. Heslo *homiletika* sa vysvetľuje ako teologický (!) odbor, náuka o kazateľstve, v slovníčku však chýba heslo *kazateľstvo*. Autori sa uspokojili s takýmto výkladom homiletiky: jeden zo spôsobov praktického uskutočňovania svedectva viery. O takomto výklade možno pochybovať. V hesle *hriech* sa uvádza spojenie *hriechy do neba volajúce*. Atribút *do neba volajúci by* sa mal písať ako jedno slovo: *donebavolajúci* (takáto kodifikácia však v našich normatívnych slovníkoch ešte chýba). V hesle *Hromnice* sa uvádza, že je to sviatok Obetovania Pána. Toto vysvetlenie je trochu zavádzajúce, tu bolo treba uviesť, že názov *Hromnice* je staršie ľudové označenie tiež staršieho označenia sviatku Obetovania Panny Márie, dnes platí názov Obetovanie Pána. Nový názov sviatku už nemá nič spoločné s ľudovým označením Hromnice. Heslo *chlieb* sa dosť nepochopiteľne vysvetľuje ako „pokrm upečený z kysnutého cesta v podobe pečňa, bochníka, ktorý sa používa pri sv. omši (kvasený i nekvasený)“. V hesle *hostia* sa hovorí, že ide o „obetný dar, v liturgii presnejšie pšeničný chlieb, ktorý sa používa pri sv. omši, kde sa premieňa na Kristovo telo a tak sa prijíma“. – Takže veriaci čitateľ slovníčka si môže vybrať! V tomto hesle sa ešte uvádza, že spojenie *svätá Hostia* sa rovná *telo Kristovo*. Narába sa tu teda s veľkými písmenami podľa ľubovôle.

Cherubín i cherub sa v slovníčku pokladá za druh, stupeň anjelov. Takýto výklad je naozaj príznačný pre celý slovníček! V prenesenom zmysle slovo *cherub* či *cherubín* vraj označuje ideálnu, nevinnú, anjelskú bytosť. Bodaj by nie, len autor tohto hesla mal tento výklad presnejšie odpísať zo Slovníka cudzích slov! Slovo

ikona by si naozaj zaslúžilo presnejší a odbornejší výklad. Slovo *index* v slovníčku značí zoznam kníh, zakázaných vrchnosťou. Ako exemplifikácie sa uvádzajú spojenia *policajný index*, *cirkevný index*, pričom je tu v zátvorkách poznámka, že v Cirkvi nemá dosah cirkevného zákona a s ním spojených trestov. Aj tento výklad je svedectvom zmätenosti pojmov a najmä nepoznania reálnej situácie. Heslá *inkarnácia*, *inšpirácia* sú príkladom na to, ako možno také dôležité termíny vysvetľovať neodborne a jazykovo neadekvátne.

Výklad hesla *investitúra* je nezrozumiteľný, nevystihuje podstatu sporu pápežov so svetskou mocou pri udeľovaní cirkevných hodností. Investitúrou sa nazývalo prijímanie cirkevnej hodnosti od laickej osoby (vo Francúzsku napr. aj odovzdávanie berly a prsteňa biskupovi). Wormským konkordátom sa spor o investitúru skončil. Ustálené spojenie *ipso iure* sa nemôže prekladať „silou, mocou práva“ (to by bolo *vi ipsius iuris*). Náležitý preklad znie: na základe samého práva, resp. aj samým právom. – Výraz *ireligiozita* neznačí „náboženskú ľahostajnosť ani bezverectvo“, ale bezbožnosť. – V hesle *Jericho* sa uvádza, že toto mesto Izraeliti dobyli trúbením. Je to naivný výklad zázračnej udalosti zo Starého zákona. – V hesle *Judáš* sa uvádza spojenie *pálenie Judáša* s výkladom „zapaľovanie ohňa na Bielu sobotu“. Tento výklad spočíva v ľudovej tradícii, nemá nič spoločné s obradmi na Bielu sobotu. – V hesle *kánon* chýba základné poučenie o zbierke kánonov v Kódexe kánonického práva. Podľa poučenia v slovníčku kánon je súhrn pravidiel, zásad, predpisov alebo smerníc. Je zrejmé, že autor tohto hesla Kódex kánonického práva zblízka nevidel. – V hesle *kanonik* sa nachádza úplne pomýlený výklad. Predovšetkým treba povedať, že kanonik je členom katedrálnej, kolégiovej kapituly (teda nie kolegiálnej ani družnej, porov. aj podobný výklad v hesle *katedrála*). V Kódexe kánonického práva sa vôbec nespomína čestný kanonik, hovorí sa však o kanonikovi penitenciárovi, ďalej sa tu nehovorí o kanonickom úrade a už vôbec nie o kanonickej vizitácii. Ide o kánonickú vizitáciu diecézy, ktorú nevykonáva kanonik, ale biskup alebo ním poverený delegát. V Kódexe sa však ani v jednom kánone v príslušnej kapitole nehovorí o kánonickej vizitácii, len o vizitácii, resp. vizitovaní. – Kapitulu netvorí zbor kanonikov, kapitula je kolégium kňazov, ktorého úlohou je vykonávať slávnostné liturgické obrady. – Ani kardináli netvorí pápežský poradný „zbor“, ale kolégium, ktoré má viacero úloh. Kardináli sa členia do troch rádov: biskupského, presbyterského a diakonského. Na čele kolégia je kardinál dekan, zastupuje ho kardinál poddekan, ďalej je tu kardinál protodiakon. V spisovnej slovenčine sa všetky tieto funkcie (dekan, poddekan atď.) píše za riadiacim členom bez spojovníka. Náležité poučenie o kardináloch môžu veriaci nájsť v Kódexe kánonického práva.

Kto si v Kódexe kánonického práva prečíta II. kapitolu o katechetickvej výuke (s. 295 – 297), zistí, že heslá *katechéta*, *katechéta*, *katechetika*, *katechéza* a napo-

kon aj heslo *katechizmus* sú v slovníčku spracované neodborne, ich výklad je neadekvátny, lebo bol robený bez štúdia príslušných prameňov. Autori, samozrejme, nepoznajú výraz *katechista* a prídavné meno *katechetický*. – Heslo *kazateľnica* (*kazateľňa*) je v súčasnej pastoračnej starostlivosti neaktuálne, patrí už minulosti. – Poučenie, ktoré si čitateľ slovníčka odnáša z hesla *kódex*, je priam odstrašujúce: kódex je vraj zbierka starých rukopisov, sústava tajných znakov a v zátvorke sa ako príklad uvádza Kódex kánonického práva. Nad takým spracovaním hesla naozaj rozum zastáva. – Polopravdy a nepravdy obsahujú heslá *kolegialita*, *kolegiálnosť*, *kolegiálny*, *kolégium*. Základné slovo je tu *kolégium*, označujúce napr. spoločenstvo kardinálov, kanonikov a pod. Od slova *kolégium* sa náležite tvorí iba prídavné meno *kolégiový*, príslovka *kolégiovo* a napokon aj derivát *kolégiovosť*. Už sme uviedli, že kapitula kanonikov je katedrálka alebo kolégiová, lebo kanonici tvoria kolégium kňazov a svoju úlohu vykonávajú v kolégiovom kostole. Aj kardináli pomáhajú pápežovi ako kolégium čiže kolégiovo. (Tu treba uviesť poznámku, že v Kódexe kánonického práva sa neuváženým zásahom na viacerých miestach opravovali tvary *kolégiový*, *kolégiovo*, *kolégiovosť* na nenáležité tvary *kolegiálny*, *kolegiálne*, *kolegiálnosť*, a tak ani tu nemožno nájsť nevyhnutnú terminologickú jednotnosť.)

V takomto opravnom spôsobe by sme mohli postupovať v analýze ďalších hesiel a ich výkladov. Zabralo by to naozaj veľa miesta, pretože v kritickvej analýze sme sa dostali iba do polovice písmena K. Pokladáme však za potrebné aj užitočné uviesť aspoň jednotlivé heslá, ktorých výklad z vecnej stránky neobstojí: *kongrua*, *konsekrácia*, *konvertita*, *kooperátor*, *kostol*, *Krédo*, *križ*, *krst* (sviatosť, ktorou sa človek znovuzrodí z vody Ducha Svätého!), *kult*, *kurátor*, *lačnosť*, *lektor*, *loď*, *logos*, *ľud* (ľudová reč v liturgii!), *magnifikát*, *manna*, *miništrancia*, *misál*, *modernizmus*, *modus*, *monsignore* (!), *morálka*, *mysticismus*, *Nasvätejšia Sviatosť oltárna* (!), *nanebovzatie*, *narodenie* (*Narodenie Pána!*), *Navštívenie Panny Márie* (!), *nazerať na Boha*, *nebe*, *nesmrteľný*, *neviniatko*, *Noe*, *obeta*, *obetovanie*, *ofera*, *oferatórium* (!), *omša*, *ordinácia*, *oživnutie milosti*, *Pacem in terris*, *Pán*, *-a m*, *5. p. Pane* (!), *panna*, *pápež*, *paškál*, *patriarcha*, *Pavol*, *pileolus*, *podmienečné udelenie sviatosti* (*poskytnutie sviatosti?*), *pohan*, *pochválen*, *pomazanie nemocných* (!), *pontifex*, *popolec*, *posol*, *posvätiť* (príslušným úkonom pokropiť dačo svätenou vodou?), *Posvätné Officium* (!), *pozdvihovanie* (slávnostný obrad pri sv. omši?), *poznávanie Boha* (= dogma?), *pôst*, *predurčenie*, *prefácia*, *prijímanie* (!), *primície*, *principál*, *protireformácia*, *prozreteľnosť*, *reformácia*, *rehoľa*, *rekatolizácia* (!), *sakrálny*, *sanktifikácia* (?), *sanktuárium*, *Sbohom* (!), *sedisvakancia*, *sekta* (?), *sekularizácia*, *seminár*, *silencium*, *slávnosť*, *sľub* (prejav záväznosti?), *smrť* (?), *sufragán* (nie je to pomocný biskup!), *sufrágia*, *svedomie*, *Svedkovia Jehovovi*, *sviatostiny* (iné ako sväteniny?), *syn* (!), *synoptický*, *Tábor*, *teokracia*, *teológia*, *thuribulum* (píše sa bez písmena h a značí to isté, čo kadidelnica, kadidlo, nie je to nijaký miništrant. Na tento vý-

klad sme už dávno upozorňovali vedúcu autorského kolektívu, ale bez výsledku, napokon sa to dostalo do súboru kresťanskej terminológie), titulárny, *Tobiáš* (hrdina?), *Tomáš*, *tonzúra*, *Urbi et orbi* (!), *večný*(*večný život!*), *veľkňaz* (o Rímskom veľkňazovi autori slovníčka nič nevedia?), *viatikum*, *Vidi aquam* (!), *viera*, *vikár*; *volba pápeža* (!), *všeobecný cirkevný snem* (!), *východná Cirkev*, *vyznanie* (!), *vzkriesenie* (ide o vzkriesenie tela, nie iba o vzkriesenie, Vzkriesenie – dnes už je súčasťou obradov na Bielu sobotu), *vzývanie svätých* (!), *zákon* (!), *zaopatrenie chorého* (odstrašujúca štylizácia!), *zatratenie*, *zbožštenie*, *zbožnosť*, *zjavenie* (!), *zmŕtvychvstalý* (!), *znak* (!), *zvestovanie* (!), *zvykové právo*, *Žalm* (!), *žehnať*. (Za zvlášť chybnými výkladmi dávame pri hesle výkričník alebo otáznik.)

Z hľadiska celkového hodnotenia slovníčka treba ešte uviesť, že tvorba hesiel je v ňom veľmi živelná, neusporiadaná, mnohé heslá sú členené nelogicky, v texte je veľa pravopisných chýb, nejednotností najmä v písaní veľkých písmen, duplicitných hesiel alebo duplicitných spracovaní, pokomolených slov, ale čo je úplne neprijateľné, to sú nesprávne alebo polopravdivé výklady mnohých tzv. hesiel. Škodlivé dôsledky tejto príručky pre našu kresťanskú, najmä katolíckú, ale aj nekresťanskú societu si musia uvedomiť najmä autori, ale aj všetci, ktorí na tejto „kresťanskej terminológii“ spolupracovali.

Tento článok sme sa po dlhšom rozvažovaní rozhodli uverejniť v jazykovednom časopise, hoci obsahom a charakterom kritických poznámok by patril aj do príslušného náboženského časopisu. Keďže sa týka lexikografického spracovania termínov z náboženskej (zväčša katolíckej) oblasti, nazdávame sa, že naše kritické poznámky namiesto podrobnej a úplnej recenzie patria aj do jazykovednej problematiky. Ako dlhoročný pracovník v lexikológii a lexikografii pokladám za povinnosť upozorniť na tento nepodarený pokus o spracovanie kresťanskej terminológie, hoci sa možno nemilo dotkne viacerých osôb i viacerých časopiseckých redakcií, ktoré si túto publikáciu nevšimli alebo ju recenzovali iba okrajovo. Možno len dúfať, že takýto slovníkársky omyl sa v našej lexikografii už viac neobjaví. Treba však predsa len konštatovať, že hoci otvorené ideologické nebezpečenstvo v tejto oblasti pre našu lexikografiu už nehrozí, bude treba stále venovať pozornosť najmä popularizačným textom, venovaným problematike náboženskej slovnej zásoby v dennej tlači, ale aj v rozhlase a televízii. Napokon aj v doteraz platných kodifikačných slovníkoch slovenskej spisovnej slovnej zásoby bude ešte čo naprávať.

František Kočíš

ZVALOVÁ, J.: *Keď si sadáme za mikrofón. O kultúre reči v médiách*. Bratislava, Logos 1999. 79 s.

Sotva možno ináč než iba so sympatiami prijať vydanie útlej knižočky Jany Zvalovej, redaktorky Slovenského rozhlasu, s názvom *Keď si sadáme za mikrofón (O kultúre reči v médiách)*. Najmä ak knihu do prívetivej podoby dotvára aj obálka z majstorskej grafickej dielne E. Kovačovičovej-Fudaly. Vydanie tejto príručky je o to časovejšie, že od začiatku 90. rokov začali okrem štátnych médií vznikať aj súkromné médiá a že sa teda mediálna situácia u nás v poslednom čase zásadne zmenila. J. Zvalová nie je lingvistka. O tejto práci a o problémoch, spojených s ňou, vie však z vlastnej skúsenosti. Sama profesionálne pôsobí v médiách ako redaktorka a hlásateľka slovenského rozhlasu. Dnes pôsobí v rádiu Twist a takisto aj na Fakulte masmediálnej komunikácie VCM v Trnave.

Vo vstupných pasážach autorka definuje funkciu moderátora a redaktora a vzťah medzi nimi. Podľa nej moderátor je sprievodca poslucháča ucelenou reláciou. Je stmelujúcim komponentom, autorom, redaktorom, spíkrom zároveň. Tým, pravdaže, vyčleňuje spomedzi moderátorov typ tzv. show-moderátorov, ktorým ani na um nepríde vytvárať priestor hosťom či niečo spájať a tmeliť. A týchto je u nás v poslednom čase dosť. Ak sa tu hovorí o tom, že dobrého moderátora a redaktora by mali zdobiť také vlastnosti a dispozície, ako sú melodický a mikrofonický hlas a prejav bez rečovej chyby, môžeme len s nadšením súhlasiť. Vieme však, že to tak nie je. Každý deň počúvame aj hlasy zodraté, plačlivé, dýchavičné, defilujú pred nami hovoriaci s rečovými chybami, na aké si len spomenieme, rotacizmus, sykavú výslovnosť, lateralizmus nevynímajúc. Pravdaže, nikto si nemyslí, azda okrem utopistických rojkov, že by bolo reálne dosiahnuť, aby sme sa v éteri či na obrazovke už nestretli ani s jednou z týchto rečových zvláštností a aberácií. Dôležité však je, aby sa tieto vlastnosti nevyskytovali podľa možnosti u profesionálov slova. A naopak, aby ich zdobili skôr iné vlastnosti a dispozície, ktoré J. Zvalová takisto spomína: intelektuálna vyspelosť, tvorivosť, cit pre jazyk, umenie pohotovo sa vyjadrovať, empatia a cit pre mieru. Poučný je v tejto súvislosti aj Zvalovej výklad o somatických typoch redaktorov a moderátorov, ktorí sa hodia pre istý a nehodia pre iný typ relácie. Sme radi, ak tí, čo sa nám prihovárajú, majú, pravdaže, svoje fluidum a vedia si nás získať. Všetky tieto požiadavky by som adresoval najskôr tým, ktorí uchádzajú o prácu v médiách prijímajú, ako sa zdá, bez väčšieho záujmu o stav ich rečovej a jazykovej kultúry.

Osobitne sa autorka venuje spravodajstvu, najmä prípravám správ. Prezrádza nám napr. zásady ich skracovania, lebo ani to nie je jednoduché. Správa sa musí vyznačovať aj primeranou informatívnou usporiadanosťou, na ktorú má vplyv jej vhod-

né tematicko-rematické členenie, svojou presnosťou a overenosťou (však, páni žurnalisti!) a zrozumiteľnosťou na prvé počutie. Správa má byť presná, samozrejme, aj pri vyslovovaní cudzích vlastných mien, ktoré nesmú byť skomolené. Výstižná je Zvalovej časť o skratkách. V skratkovej podobe by sa mali pri čítaní správ uplatňovať naozaj len také pomenovania, ktoré sú všeobecnejšie známe aj v takejto podobe. Ich výslovnosť by sa mala riadiť tým, aká sa zaužívala. Vhodný je náš spôsob, ale tam, kde je zaužívaná výslovnosť podľa pôvodného jazyka (FBI, IBM, ale možno aj OECD), nemala by sa nasilu pretláčať neživá výslovnosť. Najlepším ukazovateľom je aj tu sledovanie živého úzu.

V ďalšej časti sa autorka zaoberá konkrétnymi prípravami a úpravami textu pred vysielaním, preberá vplyvy rôznych faktorov na kvalitu vysielania, medzi ktorými nezabúda napr. ani na oblečenie redaktora, podmienky dobrého vysielacieho štúdia. Uvažuje aj o tréme a jej prekonávaní. Tu je každá rada dobrá, čo potvrdzuje aj text J. Zvalovej. Autorka nemôže vynechať vo svojom výklade, pravdaže, ani známe brepty (u J. Zvalovej nazývané ťažko prijateľným *brpty*), správne dýchanie, uvoľňovacie cvičenia atď.

Druhá časť publikácie je koncipovaná trochu ináč. V kapitole nazvanej *Trochu teórie* sa autorka opiera o texty Á. Kráľa, J. Mistríka, J. Findru a výnimočne aj iných. Ku cti jej slúži, že odkazuje na konkrétne miesta, z ktorých fragmenty do svojej knižky preberá. Neopisuje teda, nepreberá anonymne, čo je dnes často zvykom. Tým však, že preberá doslova celé odseky, je nevyhnutne trochu spútaná. Jej výklad je takto rapsodický, málo plynulý a v dôsledku svojej sputnanosti ani nie dosť zaujímavý. Nejde všade po najaktuálnejších problémoch. Toto konštatovanie sa týka najmä prozodických vlastností slovenského jazyka. Napr. o rytme v reči sa dá určite povedať viac a hodného väčšej pozornosti než len to, že je to striedanie, ktoré môže byť pravidelné alebo nepravidelné. Škoda, že autorka nesiahla pri výkladoch o zvukovej stránke slovenského jazyka za prácami J. Sabola. Uňho sú totiž tieto otázky spracované najkomplexnejšie, najpresnejšie a najsystemovejšie. Je zaujímavé, že autorka pri výklade o hláskach v slovenčine nehovorí nič o samohláske *ä*. Je to iste dnes v slovenčine periférny vokál, ako dokazuje aj sama fonológia, je to vokál, s ktorým sa v médiách stretáme len vzácne, ale je súčasťou nášho vokalického systému, resp. aspoň jedného jeho subsystému. Pri výklade o spoluhláskach tu narážame na ďalšie povšimnutiahodné podanie fungovania spoluhlásky *l*. Autorka v súlade s kodifikačnými príručkami trvá na mäkkej výslovnosti spoluhlásky *l* v slovách typu *kráľ, pohľad, ľavica, voľby*, ale na rozdiel od kodifikačných príručiek v prípadoch pred *e* i v slovách typu *les, alebo, ale, povedali, robili* odporúča vyslovovať tzv. stredné, t. j. mätko-tvrde *l*. V skutočnosti aj empirické sociolingvistické výskumy dosť jednoznačne poukazujú na to, že mäkká výslovnosť *le, li* stráca na prestížnosti.

V kapitole o číslovkách, kde sa autorka venuje prípadu *nula celá* (nesprávne) *nula celých* (správne), sa stretávame s niektorými autorskými chybami a nepresnosťami, napr. v transkripčnom prepise textu, ale aj v odlišnom zápise toho istého prípadu *s dvadsať jeden ľuďmi* i *s dvadsaťjeden ľuďmi* a pod. Číslovka *tisíc* nie je radová, ale základná.

Máme tu aj kapitolu *Z každého rožka troška alebo prehľad najčastejších chýb*. Sporné je podľa nášho názoru striktné vyžadovanie spätosti *závislosť od drog, od alkoholu*. V živom jazyku sa v takýchto prípadoch utvorila jemná sémantická diferenciacia. Na jednej strane je obvyklé povedať, že náš úspech závisí vo veľkej miere od podmienok, ktoré nám iní pripravujú, kým na druhej strane však pri použití slova *závislosť* vo význame návyk sa príslušné substantívum, ale aj sloveso a adjektívum spája zvyčajne s predložkovým lokálom: hovorí sa teda o jeho závislosti *na drogách* či *na alkohole*. Je vhodné, že autorka do publikácie zaradila aj text zákona o štátnom jazyku. Možno je na škodu, že k nemu nepridala aj text druhého jazykového zákona, ktorý u nás v súčasnosti úradne platí a dotýka sa aj médií – zákona o používaní jazyka menšín. A napokon je tu ešte príloha, ktorá je venovaná *Výslovnosti cudzích názvov a mien*. Je to naozaj užitočná kapitola, veľmi dôležitá pre profesionálov v médiách. Žiaľ, autorka sa tu nevyhla množstvu chýb a nepresností. Je nepochybné, že chybám sa v texte ťažko môžeme celkom vyhnúť, ale pri konštruovaní zásad, pri ktorých nás na nepresnosti v zápise nemôže upozorniť ani kontext, je to zvlášť nepríjemné. Autorka rezignuje na uvedenie pravidiel výslovnosti anglických mien a názvov, ale pri viacerých iných jazykoch ich predstavuje. Ak sa pozrieme napr. na Zvalovej riešenia pri prepise mien z poľštiny, udrie nám hneď do očí, že *Kraków* radí v poľštine vysloviť *krakív*, hoci malo byť *krakuf*, takisto pri *Tarnów* malo byť *tarnuf*, nie *tarnív* ani *tarníf*. *Zielona góra* je *želona gura*, nie *gúra*. Takisto v maďarčine sa *hegy* nevyslovuje *héd*, ale *hed*, názov mesta *Magyaróvár* sa zapisuje a vyslovuje s dlhým *ó*. Nepresnosti sú v grafickom zápise v albánčine, v rumunčine a gréčtine. Výslovnosť zasa vo viacerých iných jazykoch, napr. v taliančine.

Publikáciu J. Zvalovej možno i napriek tomu, že má svoje hlbšie i plytkejšie miesta, privítať. Určite by jej však pomohlo, keby sa bola rozhodla túto publikáciu pripraviť v spoluautorstve s jazykovedcom. Pritom nejde len o odlišné názory, o ktorých autorka hovorí v úvode a na zadnej strane publikácie.

Slavomír Ondrejovič

KRONIKA

Docent Pavol Rohárik sedemdesiatročný

Začiatkom leta tohto roku si členovia Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici pripomenuli významné životné jubileum jedného zo svojich zakladajúcich členov – doc. Pavla Rohárika, CSc. Pripomenuli si jeho sedemdesiatiny.

P. Rohárik sa narodil 8. júla 1930 v rumunskom meste Nadlak. Už miesto jeho narodenia – v ktorom navyše v r. 1952 – 54 pôsobil ako učiteľ na slovenskej menšinej škole – akoby preurčilo jeho ďalšiu profesionálnu a vedeckú dráhu.

V rokoch 1954 – 1958 absolvoval štúdium v odbore slovenský jazyk – história na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave. Po nástupe na Katedru slovenského jazyka a literatúry vtedajšej Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici (roku 1960) obhájil roku 1978 vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. O dva roky neskôr (1980) sa habilitoval na docenta na PF v Banskej Bystrici.

Jeho vedecký záber bol pomerne široký – pohyboval sa v synchronnej i diachrónnej línii. Poslucháčom slovakistiky prednášal morfológiu, lexikológiu, problematiku terénneho výskumu národného jazyka i dejiny spisovnej slovenčiny. Jeho srdcovou záležitosťou však bola dialektológia. Tejto disciplíne venoval celý svoj vedecký výskum. Ako rodák z Nadlaku sa vo svojej výskumnej práci sústredil na tamojšie nárečie dolnozemsých Slovákov. Projekt, ktorý si stanovil, bol rozsiahly – v piatich zväzkoch chcel spracovať a zdokumentovať 31 remesiel, ktoré na Dolnej zemi preslávili Slováci, ktorí sa sem prisťahovali v rokoch 1803 – 1805. So sebou si priniesli nielen šikovnosť a vynaliezavosť, ale aj jazyk, ktorý sa v cudzom neslovanstvom prostredí zakonzervoval a zachoval si tak svoju pôvodnú podobu. P. Rohárik zozbieral veľké množstvo nárečových materiálov, ktoré analyzoval a pripravil projekt monografie *Terminológia remeselníckej výroby štúrovského obdobia v Nadlaku*.

V prvej časti monografie (vyšla pod názvom *Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. I. časť. Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby*. Martin, Matica slovenská 1988, 480 s.) objasnil P. Rohárik zmysel, cieľ a metódu práce, ktorú napísal. Podrobne analyzoval terminológiu kováčstva, kolárstva, remenárstva, povrazníctva a strojnictva. Lexikálnu časť dokladá detailnými fotografiami s presným popisom jednotlivých častí.

V druhej časti takým istým spôsobom spracoval remeslá zamerané na výstavbu obydlia a jeho údržbu – murárske, tesárske, kominárske, elektrikárske, maliarske a vodoinštalatérske remeslo.

Tretia (zatiaľ ostatná) časť približuje remeslá zamerané na výrobu domácich spotrebných predmetov – stolárske, košíkárske, hrnčiarske, kamenárske, čalúnnické a klampiarske remeslo. Žiaľ, súčasné ekonomické podmienky vysokých škôl a vedeckých inštitúcií vede príliš nežičia. Z celého projektu, ktorý P. Rohárik spracoval, vyšiel tlačou len prvý diel. Zásluhou V. Patrása a sekretárky katedry sa podarilo spracovať aj II. a III. diel plánovanej terminológie, nie však v knižnej, ale aspoň v elektronickej podobe.

Tri diely terminológie remesiel dolnozemskej Slovákov predstavujú vyše 1000 strán textu. Za tým všetkým sú však desiatky rokov sústavného výskumu, hľadania a nachádzania. Aj to je jeden z dôvodov, prečo možno publikačné aktivity P. Rohárika charakterizovať skôr slovom intenzívne ako extenzívne. Čiastkové výskumy publikoval v Slovenskej reči (*O výskume niektorých hláskoslovných javov slovenského nárečia v Nadlaku*. Slovenská reč, 44, 1979, s. 105 – 112; *Remeselnícka terminológia štúrovského obdobia slovenskej enklávy v Nadlaku na Dolnej zemi [Rumunsko]*. Slovenská reč, 61, 1996, s. 215 – 225), v zborníku Pedagogickej fakulty (*Niekoľko poznámok k pôvodu, pravopisu a výslovnosti slova Nadlak*. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy, 1980) a v zborníku z vedeckej konferencie *Slovenčina v historickom kontexte*, ktorá sa konala roku 1996 v Nitre (*Základné znaky jazyka štúrovského obdobia slovenskej enklávy v Nadlaku na Dolnej zemi [Rumunsko]*. In: Slovenčina v historickom kontexte. Nitra, Vysoká škola pedagogická, 1996).

Do ďalších rokov želáme jubilantovi predovšetkým pevné zdravie, optimizmus a mnoho slnečných dní života.

Ad multos annos!

Jaromír Krško

Vzácné životné jubileum Želmíry Tarcalovej

Slovenská reč a aj iné naše jazykovedné časopisy pravidelne prinášajú články k jubileám slovenských jazykovedcov. Takto si zvyčajne pripomína päťdesiate, šesťdesiate, sedemdesiate a novšie čoraz častejšie aj osemdesiate výročie narodenia niektorého zo slovenských jazykovedcov (výnimočne aj iné výročie), ktorý sa dožil také-

hoto výročia. Ak tieto prípady predstavujú vzácne životné jubileá, ako mimoriadne vzácne možno označiť prípady, keď sa niektorý zo slovenských jazykovedcov dožije aj ďalšej desiatky rokov, teda prekoná hranicu deväťdesiatich rokov života.

Známy slovenský národný dejateľ Jozef Škultéty, ktorý podľa stručnej charakteristiky v Encyklopédii Slovenska bol literárnym kritikom, historikom, jazykovedcom, prekladateľom a novinárom, bol prvý zo slovenských jazykovedcov, ktorý dosiahol deväťdesiatku, ba dokonca sa priblížil k magickej stovke (žil v rokoch 1853 – 1948). Nedávno sme si pripomenuli deväťdesiate výročie narodenia prof. Eugena Jónu, ktorý je dobre známy nielen našej odbornej jazykovednej, ale aj širšej verejnosti ako bádateľ v oblasti výskumu slovenského spisovného jazyka a v oblasti výskumu slovenských nárečí, ako aj svojou činnosťou v redakčnej rade Slovenskej reči a ako jej bývalý dlhoročný hlavný redaktor. A teraz máme príležitosť pripomenúť si tretie takéto mimoriadne vzácne životné jubileum, ktoré popri doterajších dvoch jazykovedcoch dosiahla slovenská jazykovedkyňa. Prvou slovenskou jazykovedkyňou, ktorá prekročila hranicu deväťdesiatich rokov života, je Želmíra T a r c a l o v á.

Ž. Tarcalová sa narodila 10. 2. 1910 v Kaľamenovej, okr. Turčianske Teplice. Študovala na Učiteľskom ústave v Turčianskych Tepliciach, neskôr popri zamestnaní na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej v Bratislave (odborný slovenský jazyk a história, ktoré absolvovalo viacero dnešných slovenských jazykovedcov). Najprv pôsobila na Ľudovej škole vo Folkušovej, okr. Martin, potom na Meštianskej škole a ďalej v Martine, potom bola pracovníčkou Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogického inštitútu v Martine (ktorý skoro zanikol) a nakoniec pôsobila na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici (ktorá ako samostatná fakulta tiež zanikla, dnes je takáto fakulta súčasťou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici). Od roku 1980 je na dôchodku. Získala vedeckú hodnosť CSc., bol jej udelený titul zaslúžilá učiteľka. Ž. Tarcalová, ako ukazuje tento stručný prehľad jej činnosti, pôsobila vlastne na všetkých typoch našich škôl, titul zaslúžilá učiteľka možno pokladať za skromné uznanie jej dlhoročnej, ba celoživotnej práce na základnej, potom na strednej a nakoniec na vysokej škole. Takýmto širokým záberom činnosti v školských službách sa môže pochváliť iba málo slovenských pedagógov.

Táto jej pedagogická činnosť sa výrazne prejavila aj v jej publikačnej činnosti, ktorú možno právom označiť ako pozoruhodnú. Publikovala početné odborné články najmä v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole. Stala sa pravidelnou prispievateľkou tohto časopiseckého orgánu, ktorý od roku 1955 dobre slúži učiteľom slovenského jazyka a literatúry na základných a stredných školách. Zaujímala sa aj o terminológiu, o čom svedčí jej príspevok o ľudovej terminológii pri spracovaní konopí a ľanu, ktorý vyšiel v časopise Slovenské odborné názvoslovie, a publikovala

príspevkov o frazeológii vo svojej rodnej obci Kaľamenová. Venovala pozornosť predovšetkým vyučovaniu slovenského jazyka na našich školách, neobišla však ani otázku literárnej výchovy v školskej praxi, čo je odraz jej pôsobenia na základných a stredných školách ako učiteľky slovenského jazyka a literatúry.

Najväčšiu pozornosť venovala vypracúvaniu učebníc slovenského jazyka pre viaceré ročníky škôl. Je spoluautorkou učebníc, ktoré vyšli vo viacerých vydaniach. Je aj spoluautorkou publikácií o didaktike materinského jazyka a metodiky vyučovania slovenského jazyka.

Na tomto mieste nebudeme podrobnejšie hovoriť o publikačnej činnosti Ž. Tarcalovej. Úplný obraz o jej publikačnej činnosti si môže každý urobiť na základe súpisu prác Ž. Tarcalovej, ktorý je uverejnený za týmto jubilejným článkom.

Je všeobecne známe, že vek ľudí sa stále zvyšuje. Zvyšuje sa aj vek slovenských jazykovedcov. Do radu jazykovedcov, ktorí prekročili už aj deviatu desiatku svojho života, patrí dnes aj Želmíra Tarcalová. Máme takto príležitosť pozdraviť ju pri jej vzácnom, ba veľmi vzácnom životnom jubileu. Ž. Tarcalová prispela svojim dielom k rozvoju slovenskej jazykovedy a zaslúžila sa najmä o zvyšovanie úrovne vyučovania slovenského jazyka na všetkých stupňoch našich škôl, za čo jej patrí vďaka jazykovedcov a pedagógov. Želáme jej najmä dobré zdravie a dobrú životnú pohodu. A nakoniec to známe: sto lat.

Ladislav Dvonč

Súpis prác Želmíry Tarcalovej za roky 1956 – 1988

Bibliografia prác Ž. Tarcalovej je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty a drobné príspevky. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1956

O práci s knihou. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2, 1956, s. 313 – 314.

Moje skúsenosti s pravopisným výcvikom. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2, 1956, s. 366 – 371.

1957

Príspevok k téme zo svetovej literatúry. (Rozbor literárneho diela A. S. Puškina: Kapitánova dcéra.) – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 3, 1957, s. 162 – 165.

Pripravujeme sa na Hviezdoslavov Kubín. – Ľudová tvorivosť, 7, 1957, s. 220 – 221.

Skúsenosti a poučenia z Hviezdoslavovho Kubína. – Ľudová tvorivosť, 7, 1957, s. 398 – 401.

Príklad vytrvalosti. – Ľudová tvorivosť, 7, 1957, s. 405.

Súťažou oslávili 40. výročie Veľkého októbra. – Ľudová tvorivosť, 7, 1957, s. 590 – 591.

1958

Prvé skúsenosti z výskumu slovenského jazyka v 6. post. ročníku. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 4, 1958, s. 126 – 128.

Význam grafického znázorňovania v skladbe. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 4, 1958, s. 237 – 241.

1959

Slovenský jazyk. Pokusné učebné texty pre 8. ročník dvanásťročných stredných škôl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 130 s. – 2. vyd. 1961. – 3. vyd. 1962.

Slovenský jazyk pre 9. ročník základného vzdelania. I. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 134 s. (spoluautorka).

Reprodukcia a rozprávanie v 6. – 8. post. ročníku. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 73 – 77.

Ako zlepšiť úroveň vedomostí žiakov z pravopisu. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 122 – 126.

1960

Diskusia o novej koncepcii obsahu a metód vyučovania slovenského jazyka a literatúry. K štruktúre obsahu jazykovej zložky. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 6, 1960, s. 85 – 88.

Kultúra ústneho prejavu z hľadiska potrieb učiteľa národnej školy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 6, 1960, s. 225 – 229.

1961

Ľudová terminológia pri spracovaní konopí a ľanu. – Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1961, s. 5 – 11.

1962

Viac názornosti do vyučovania gramatiky. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 8, 1962, s. 52 – 54.

Syntaktický rozbor a jeho znázorňovanie. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 8, 1962, s. 75 – 82.

1963

Slovenský jazyk pre 8. ročník ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, 168 s. – 2. vyd. 1964. – 3. vyd. 1966. – 4. vyd. 1968. – 5. vyd. 1970. – 6. vyd. 1972. – 7. vyd. 1974. – 8. vyd. 1976. – 9. vyd. 1979.

Slovenský jazyk pre 9. ročník ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 160 s. – 2. vyd. 1965. – 3. vyd. 1968. – 4. vyd. 1969. – 5. vyd. 1971. – 6. vyd. 1973. – 7. vyd. 1975 (spoluautorka).

Metodické poznámky ku gramatickým tabuľiam na vyučovanie slovenského jazyka v 2. ročníku. 1. vyd. Praha, Učební pomůcky 1963, 28 s. – 2. vyd. 1966.

Z frazeológie obce Kaľamenová. (Úryvok z práce.) – In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. 1. Red. J. Kosír. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 55 – 69.

Slohový výcvik v nižších ročníkoch ZDŠ. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 9, 1962/63, s. 180 – 184.

1964

Pozorovanie a opis v 6. – 9. ročníku ZDŠ. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 10, 1963/64, s. 171 – 175.

Učiteľ a poézia. – Umelecké slovo, 1964, s. 54 – 55.

Nová učebnica metodiky slovenského jazyka. [Betáková, V.: Metodika slovenského jazyka v 6. – 9. ročníku základnej deväťročnej školy. Učebnica pre pedagogické inštitúty. Bratislava 1963.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 11, 1964/65, s. 89 – 92 (ref.).

1965

Cvičebnica a úlohy k učebnici Slovenský jazyk pre 9. ročník ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 104 s. – 2. vyd. 1968. – 3. vyd. 1969. – 4. vyd. 1970. – 5. vyd. 1972. – 6. vyd. 1976. – 7. vyd. 1979 (spoluautorka)

Metodika slovenského jazyka v 1. – 5. roč. ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 260 s. – 2. vyd. 1968. 288 s. (spoluautori J. Kopál, E. Šmelík, Z. Čáňová).

Metodická príručka k vyučovaniu slovenského jazyka v 8. – 9. ročníku ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 128 s. (spoluautorka).

- Metodické poznámky ku Gramatickým tabuliam pre vyučovanie slovenského jazyka. (18 nástenných tabúl.) Učebná pomôcka pre 6. – 9. ročník ZDŠ. 1. vyd. Praha, Učební pomůcky 1965. 54 s.
- Gramatické tabule a ich metodické využitie pri vyučovaní v 2. ročníku základnej deväťročnej školy. – In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. 2. Red. J. Kosír – J. Kováčik. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 23 – 40.
- Skúsenosti z práce učiteľa slovenčiny na PI. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 11, 1964/65, 175 – 180.

Úmyselne či náhodou? – Umelecké slovo, 1965, s. 20 – 21.
Získajú stratené pozície? – Umelecké slovo, 1965, s. 38

1966

- Aktivita, samostatná práca žiakov a opakovanie učiva z gramatiky v 2. – 5. roč. ZDŠ. – In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. 3. Red. J. Kováčik. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 77 – 89.
- Zjednotíme konečne spôsoby grafického znázornovania v skladbe. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/67, s. 56 – 59.
- Učitelia ZDŠ o metodickej stránke vyučovania gramatiky. – In: K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry. Sborník referátov a diskusných príspevkov. Red. K. Palkovič – L. Ivaničová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 156 – 159.

1967

- Príklad hodný nasledovania. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/67, s. 151 – 152.
- Bernáth, P. – Horák, G.: Diktáty a jazykové cvičenia pre 3. – 5. ročník základnej deväťročnej školy. Bratislava 1966. – In: Učiteľské noviny, 17, 1967, č. 1, s. 8 (ref.).

1968

- Metodická príručka k učebnej pomôcke. Gramoplatne na nácvik slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Banská bystrica, Učebné pomôcky 1968. 92 s.
- Metodika vyučovania slovenského jazyka v 2. – 5. ročníku ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 288 s. (spoluautorka).
- Gramatické a pravopisné tabule pre 3. – 5. ročník ZDŠ. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1968. 22 s.
- Gramatické tabuľka pre 6. – 9. ročník ZDŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 46 s. 86 tabuliek.

Modernizácia vyučovania v slovenskom jazyku. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, *15*, 1968/69, s. 101 – 106.

Moderné vyučovacie prostriedky na hodinách slovenského jazyka. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/68, s. 261 – 264.

Dielo o modernizácii vyučovania. [Bernáth, P. – Milan, M.: Programované vyučovanie v slovenskom jazyku. Bratislava 1967.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/68, s. 156 – 158 (ref.).

Kubín očami učiteľky. – Umelecké slovo, *6*, 1968, s. 271 (o 14. ročníku Hviezdoslavovho Kubína, konanom v dňoch 2. – 5. 10. 1968 v Dolnom Kubíne).

1969

Práca s gramatickými a pravopisnými tabuľami v 2. roč. ZDŠ. Nástenné tabule ako prostriedok názornosti. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. *13*. Red. V. Marčok. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 97 – 111.

1970

Literárna výchova v školskej praxi. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, *16*, 1969/70, s. 148 – 151.

Betáková, V.: Gramatické tabule pre 6. – 9. ročník ZDŠ. Banská Bystrica 1969. – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *16*, 1969/70, č. 8, 3. – 4. s. obálky (ref.).

1971

Využívanie názornosti vo vyučovaní gramatiky na ZDŠ. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, *17*, 1970/71, s. 304 – 308.

Z publikácií Krajského pedagogického ústavu v Bratislave. [Metodická prax v slovenskom jazyku. Red. J. Špánik. Bratislava 1970]. – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/72, s. 30 – 31 (ref.)

1972

Učebné pomôcky v predmete slovenský jazyk. – In: Teória vyučovania slovenského jazyka. Red. V. Betáková. Bratislava, Alfa 1972, s. 106 – 120.

Niektoré metodické problémy slohovej výchovy. – In: Teória vyučovania slovenského jazyka. Red. V. Betáková. Bratislava, Alfa 1972, s. 50 – 57.

Na pomoc učiteľom, recitátorom a rečníkom. [Rybár, L.: Umelecký prednes prózy a poézie. Bratislava 1970.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/72, č. 8, 4. s. obálky (ref.).

Verné črty v tvári. – Matičné čítanie, *5*, 1972, č. 26, s. 4 (k 80. výročiu narodenia Š. Kréméryho).

1973

Otázky zaradenia metodiky a pedagogickej praxe v učebnom pláne poslucháčov PF.
– In: Jazykovédné sympozium 1971. U príležitosti 65. narodenin prof. dr. Františka Svěráka, 3, 2. 1971. Red. J. Veselý – L. Čermák. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1973, s. 151 – 152.

Nedocenený jazykovedec – Martin Hattala. – *Matičné čítanie*, 6, 1973, č. 25, s. 4 (k 70. výročiu smrti M. Hattalu).

1977

Gramatické a pravopisné tabule pre 3. – 5. ročník ZDŠ. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Sériá spoločenskovedná. Slovenský jazyk a literatúra. 3. Red. J. Findra. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 43 – 74.

1979

Slovenský jazyk. Experimentálna učebnica pre 7. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 240 s. (spoluautori V. Betáková, J. Kačala, M. Záhradková).

1980

Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy. Experimentálna učebnica. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 264 s. (spoluautori J. Oravec, V. Betáková, M. Žiaková).

Rozvíjať všetky zložky slovenského jazyka. – *Učiteľské noviny*, 30, 1980, č. 50, s. 4.

1981

Didaktika materinského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 312 s. – 2. vyd. 1984 (spoluautorka V. Betáková).
Ref.: Gašinec, E.: Didaktika slovenského jazyka a slohu. – *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 29, 1982/83, s. 317 – 318.

1982

Slovenský jazyk pre 7. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 224 s. – 2. vyd. 1984. – 3. vyd. 1987 (spoluautori V. Betáková, J. Kačala, M. Záhradková).

1983

- Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 204 s. – 2. vyd. 1985. – 3. vyd. 1988 (spoluautori J. Oravec, V. Betáková, M. Žiaková).
- Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy s vyučovacím jazykom ukrajinským. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 208 s. (spoluautori T. Šperková, J. Jacko).
- Slovenský jazyk v 8. ročníku základnej školy. (Študijné texty z gramatickej a slohovej časti na prípravu okresných lektorov.) 1. vyd. Banská Bystrica, Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici 1983. 40 s. (spoluautorka V. Betáková).
- Metodická príručka na vyučovanie slovenského jazyka a literatúry v 8. ročníku základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 368 s. (spoluautori V. Betáková, M. Žiaková, V. Obert).
- Sloh v učebnici Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 29, 1982/83, s. 233 – 237.

1985

- Literatúra pre deti a didaktika literárnej výchovy na 1. stupni základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 228 s. (spoluautor J. Kopál).

1987

- Slovenský jazyk pre 7. ročník základnej školy. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 224 s. (spoluautori V. Betáková, J. Kačala, M. Záhradková).

Zostavil Ladislav Dvonč

ROZLIČNOSTI

Rómológia a *rómológ*. – Etnická skupina pochádzajúca z Prednej Indie, odkiaľ sa sťahovala v 8. – 11. st. do Európy, sa v starších príručkách slovenčiny označuje výrazom *Cigáni*. V Slovníku slovenského jazyka z r. 1959 (SSJ) sa pri heslovom slove *cigán* uvádza aj vlastné meno *Cigán* (*cigáni*) ako príslušník antropologickej (etnickej) skupiny indického pôvodu rozptýlenej po svete a dodnes vedúcej šťastí poputný život. Pri všeobecnom podstatnom mene *cigán* sa v SSJ uvádza aj prídavné meno *cigánsky* (*cigánsky jazyk*). Ako samostatné heslo sa v SSJ uvádza aj podstatné meno *cigánčina* (jazyk Cigánov). Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ, 1987) pri hesle *cigán* uvádza v zátvorke aj vlastné meno (v etnickom zmysle *Cigán*) ako pomenovanie príslušníka spoločenskej skupiny ind. pôvodu žijúceho miestami ešte potulným životom. Pri hesle *cigán* sa uvádza aj prídavné meno *cigánsky* (*cigánsky jazyk*). Ako samostatné heslo sa uvádza slovo *cigánčina* (cigánsky jazyk). v Treťom, doplnenom a prepracovanom vydaní KSSJ z r. 1997 sa pri heslovom slove *cigán* (v etnickom zmysle *Cigán*) registruje vlastné meno *Róm* ako novší výraz. Pri heslovom slove *cigánčina* (cigánsky jazyk) sa uvádza aj slovo *romčina*. Ako samostatné heslá sa v KSSJ z r. 1997 uvádzajú aj slová *romčina* vo význame rómsky jazyk a prídavné meno *rómsky* k *Róm*.

V Encyklopédii jazykovedy J. Mistríka a kol. z r. 1993 sa pri heslovom výraze cigánske nárečia na Slovensku uvádza slovo *Cigán*. Na konci heslového výrazu sa pripomína, že v tlači aj v hovorovej slovenčine sa využíva pomenovanie *Rom*, *romčina* (= *Cigán*, *cigánčina*). Slová *Rom* a *romčina* sa tu zapisujú s krátkym *o*. M. Považaj v príspevku *Róm – Rómovia, rómsky, romčina* (Kultúra slova, 24, 1990, s. 254 – 255) pripomína, že výskumom sa zistilo, že Cigáni pochádzajú z Indie, z etnosociálnej skupiny *Dómov* (jedn. číslo *Dóm*), ktorá ešte aj dnes žije v Indii. Pravdepodobne už v 9. storočí časť *Dómov* opustila Indiu, časť z nich sa usadila na území dnešného Arménska a Malej Ázie a volá sa *Lómovia*. Tu sa väčšina z nich sama nazýva *Rómovia*. M. Považaj upozorňuje, že v spisovnej slovenčine je opodstatnené vyslovovať a písať pomenovanie etnickej skupiny s dlhým *ó*, teda *Rómovia* (*Róm*). Opiera sa o viaceré skutočnosti. Jednoslabičné pomenovanie príslušníkov národov, národností a etnických skupín sa v spisovnej slovenčine zväčša vyslovujú a píšu s dlhou samohláskou, a to najmä v prípadoch, keď za nimi nasleduje iba jedna spoluhláska, napr. *Búr – Búri*, *Dór – Dóri*, *Fín – Fíni*, *Grék – Gréci*, *Ír – Íri*, *Flám – Flámi*, *Nór – Nóri*, *Škót – Škóti*, *Švéd – Švédi*. S dlhým *ó* sa vyslovujú a píšu aj citované príbuzné pomenovania *Dóm – Dómovia*, *Lóm – Lómovia*. M. Považaj rovnako

odporúča vyslovovať a písať odvodené slová, a to prechýlenú podobu *Rómka*, prídavné meno *rómsky* i pomenovanie jazyka Rómov *rómčina*. V tejto podobe budú uvedené slová zachytené, ako pripomína M. Považaj, aj v pripravovaných Pravidlách slovenského pravopisu. Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) z r. 1991 a 1998 uvádzajú ako samostatné heslo vlastné meno *Róm* a jeho deriváty *Rómka*, *rómsky* (prídavné meno i príslovka) a podstatné meno *rómčina*. V PSP je pri deriváte *Rómka* uvedená aj podoba genitívu množného čísla (*Rómok*). V denníku *Sme* (8. 10. 1999, s. 4) sme zaregistrovali nenáležitú podobu *Rómiek*: „Štát si nás vyžiadala, nech sa o nás stará,“ povedala jedna z Rómiek na košickom letisku.

Veľký slovník cudzích slov (VSCS) S. Šalinga – M. Ivanovej-Šalingovej – Z. Manikovej z r. 1997 uvádza ako samostatné heslo vlastné meno *Róm* (občan cigánskeho, rómskeho pôvodu, Cigán) a jeho derivát *Rómka*. Ako samostatné heslo sa vo VSCS registruje aj slovo *rómčina* (novoinďický jazyk, jazyk Rómov, Cigánov, cigánčina) a prídavné meno *rómsky* (súvisiaci s Rómami, cigánsky). Ako samostatné heslo sa vo VSCS uvádza aj slovo *romistika* (vedný odbor skúmajúci históriu, kultúru a jazyk Rómov. V denníku *Pravda* (7. 1. 2000, s. 9) sme zaregistrovali podobu *rómológia*: *Ak by títo odborníci mali aké-také spoľahlivé poznatky z rómológie, určite by im neprišlo na um tak vehementne spochybňovať výsledok sociologického prieskumu.* V spisovnej slovenčine sa tvoria názvy vedných odborov ako zložené slová z dvoch základov, pričom druhý základ vyznieva na *-lógia* (z gréckeho *logos* = slovo, náuka), napr. *morfológia*, *filológia*, *ufológia*, *teológia*, *futureológia*. Na podobu *-lógia* vyznievajú aj viaceré zložené slová, v ktorých slovotvorným základom je pomenovanie etnika (národa, národnosti), napr. *indológia* (veda o indických jazykoch, histórii, literatúre a kultúre), *turkológia* (vedný odbor zaoberajúci sa jazykmi, literatúrou, históriou a kultúrou tureckých národov), *egyptológia* (veda zaoberajúca sa štúdiom histórie, spôsobu života, literatúry a umenia starých Egyptanov), *asýriológia* (veda o starovekej Asýrii, o jazyku, literatúre, kultúre a histórii Asýrov). Podľa tohto typu je utvorené aj zložené slovo *rómológia*, ktorým sa nazýva vedný odbor skúmajúci históriu, kultúru a jazyk Rómov. Odborník skúmajúci *rómológiu* je *rómológ*, ženská (prechýlená) podoba je *rómologička* a prídavné meno *rómologický* (ako *asýriológ*, *asýriologička*, *asýriologický*; *turkológ*, *turkologička*, *turkologický*; *indológ*, *indologička*, *indologický*).

V denníku *Pravda* z toho istého dňa sme zaregistrovali aj podstatné meno *rómskosť*: *Rozcvičky vynaliezavých dielok „rómskeho problému“ pri dobýjaní britského trónu či severného pólu počas posledných dvoch rokov pripomenuli, že rómskosť nepozná hranice. – ... nemieni sa podvoliť rómskosti.* Príponou *-osť* sa v slovenčine veľmi často tvoria názvy vlastností od prídavných mien: *dedičnosť*, *zvrchovanosť*, *úmrtnosť*, *chorobnosť*, *úrazovosť*, *sledovanosť*, *rozvodovosť*, *sobášnosť*. Do tohto typu môžeme zaradiť aj názvy vlastností od prídavných mien *európ-*

sky – *európskosť* (európsky ráz, európske zmýšľanie), *slovanskosť*, *talianskosť*, a teda aj *rómskosť* (rómske zmýšľanie, rómsky spôsob života).

V denníku Pravda (6. 7. 1999, s. 6) sme zaregistrovali slovo *Romák*: ... *lebo letenky do Helsínk z okolitých štátov majú naši Romáci kompletne vykúpené*. Príslušnosť k hnutiu, organizácii, útvaru i miestu sa vyjadruje podstatnými menami *ľudák*, *Hanáak*, *Pražák*, *Bratislavák*. Slová *Pražák*, *Bratislavák*, a teda aj *Romák* majú príznak slangovosti.

Doklady z praxe hovoria, že na pomenovanie vedného odboru, ktorý skúma históriu, kultúru i jazyk Rómov, využívajú sa dve lexémy: *somistika* (staršia podoba) a *rómológia* (novšia podoba). Odborník v *rómológii* je *rómológ*, ženská (prechýlená) podoba je *rómologička*. Rómsku vlastnosť môžeme vyjadriť slovom *rómskosť*. Názov *Romák* má príznak slangovosti.

Jozef Jacko

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia od začiatku roka 1994 prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 2; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenej stránke príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdom koncom riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Napri. Treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (napr. s. 3 – 12; v r. 1888 – 1889; G. Altmann – V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), pisať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napri.

#Z =	Ź	#z =	ź	&Z =	Ź	&z =	ź
ń =	Ń	ń =	ń	ł =	Ł	ł =	ł
#E =	Ę	ę =	ę	#A =	Ą	#a =	ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiaru používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napri. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napri. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou 5¼“ alebo 3½“ a opraveným vytlačeným príspevkom.

Upozorňujeme autorov, ktorí chcú mať separátne výtlačky uverejnených štúdií, aby svoju požiadavku o počte separátov poslali do redakcie spolu s ponúkanou štúdiou. Separáty, ako aj doberku si však musia zaplatiť (cena 1 separátneho výtlačku je 3 Sk).

Súčasťou každej štúdie od 1. čísla 63. ročníka Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti.

**SLO-
VENS**

**ROČNÍK
64-1999**

REC

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

ISSN 0037-6981

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 65, 2000. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: A. Hríbková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 Mün-
chen, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2000

